

एम. ए. समाजशास्त्र
सत्र - I

पेपर - 4
सामाजिक संशोधनची कार्यपद्धति

विषय कोड : 00

<p>डॉ. सुहास पेडणेकर कुलगुरु मुंबई विद्यापीठ, मुंबई</p>	<p>प्राध्यापक रविन्द्र कुलकर्णी प्रभारी कुलगुरु मुंबई विद्यापीठ, मुंबई</p>	<p>प्राध्यापक प्रकाश महानवर संचालक दूर व मुक्त अध्ययन संस्था मुंबई विद्यापीठ, मुंबई</p>
---	--	---

अभ्यास समन्वयक	:	
लेखक	:	

जुलै २०२१, मुद्रण - १

प्रकाशक	:	संचालक, दूर आणि मुक्त अध्ययन संस्था. मुंबई विद्यापीठ, विद्यानगरी, मुंबई- ४०० ०९८.
---------	---	---

अक्षर जुळवणी	:	७स्किल्स डॉंबिवली (प.), ठाणे - ४२१ २०२.
छपाई	:	

अनुक्रमणिका

अध्याय क्र.	नाव	पृष्ठ क्र.
१	तात्विक पाया: ऑन्टोलॉजीचे मुद्दे, ज्ञानशास्त्र, कार्यपद्धती.....	१
२.	समाजशास्त्रीय चौकशीचे स्वरूप : विज्ञान आणि सामान्य व्यवहार ज्ञान	१५
३.	प्रकरण २ पद्धतीशास्त्रीय दृष्टीकोन प्रत्यक्षवाद (सकारात्मकतावाद) आणि निर्वचनात्मक हस्तक्षेप	२४
४.	घटक परावर्तन आणि सामाजिक संशोधन, स्त्रीवादी पद्धतविषयक दृष्टीकोन	३६
५.	आभासी संशोधन	४३
६.	संख्यात्मक आणि गुणात्मक पद्धती	५४
७.	संशोधन प्रस्ताव व आराखडा	६७
८.	सामग्री विश्लेषण आणि लेखन	७४

तात्त्विक पाया: ऑन्टोलॉजीचे मुद्दे, ज्ञानशास्त्र, कार्यपद्धती

प्रकरण रचना

- १.० उद्दिष्टे
- १.१ परिचय
- १.२ तात्त्विक दृष्टीकोन
 - १.२.१ ऑन्टोलॉजी
 - १.२.२ ज्ञानशास्त्र
 - १.२.२.१ सकारात्मकता
 - १.२.२.२ सकारात्मकता आणि वस्तुनिष्ठता
 - १.२.२.३ ज्ञानाचा विचार
 - १.२.२.४ वस्तुस्थिती
 - १.२.२.५ सकारात्मकतेच्या पद्धतीची अवस्था
 - १.२.२.६ व्याख्यावाद
- १.३ कार्यपद्धती
 - १.३.१ वजावट आणि प्रेरण
- १.४ निष्कर्ष
- १.५ सामाजिक आणि विज्ञान विज्ञान आणि सामाजिक आणि विज्ञान विज्ञान आणि विज्ञान निसर्ग
 - १.५.१ विज्ञानाचे स्वरूप
 - १.५.२ विज्ञानाची तत्त्वे
- १.६ सामाजिक आणि भौतिक / नैसर्गिक विज्ञान
- १.७ सामाजिक विज्ञानाची तत्त्वे
- १.८ वैज्ञानिक पद्धत
- १.९ सामाजिक विज्ञान संशोधन आणि नैसर्गिक विज्ञान संशोधन दरम्यान मूलभूत फरक
- १.१० निष्कर्ष

१.० उद्दीष्टे

- सामाजिक संशोधनाचे तात्विक पाया समजून घेणे
 - संशोधनात ऑन्टोलॉजी, ज्ञानशास्त्र आणि कार्यपद्धतीचे स्वरूप समजून घेणे
 - सकारात्मकतावादाचे महत्त्व व उपयोगाचे विश्लेषण करणे
 - विज्ञान आणि सामाजिक विज्ञानाचे स्वरूप मूल्यांकन करणे
-

१.१ परिचय

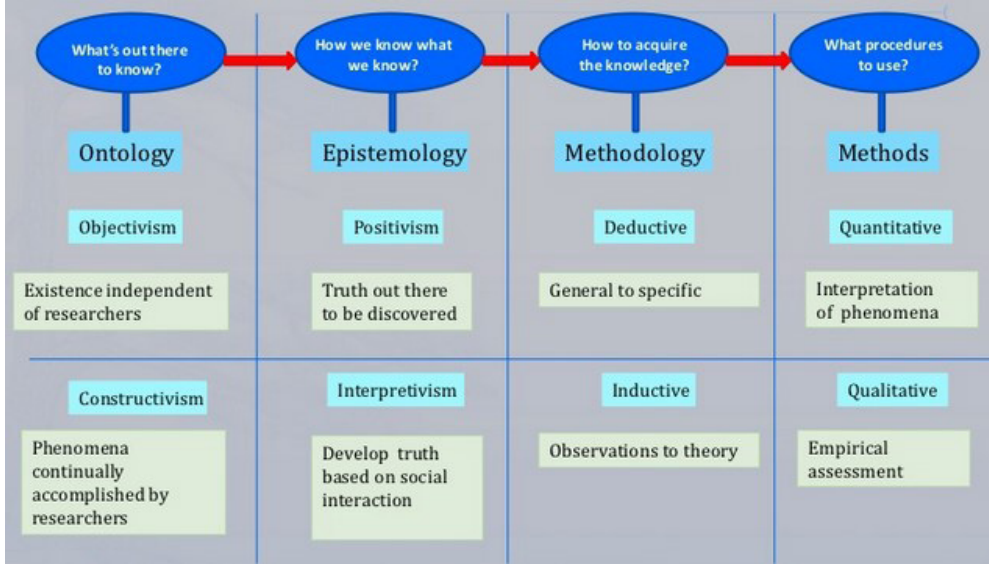
तत्त्वज्ञान समजून घेणे महत्वाचे आहे कारण सामाजिक विज्ञान संशोधनाचा अर्थ केवळ तेव्हाच अर्थपूर्ण लावला जाऊ शकतो जेव्हा त्या निर्णयावर परिणाम घेतलेल्या निर्णयां विषयी स्पष्टीकरण दिले जाते. यातील काही निर्णय खाली दिलेल्या आकृतीमध्ये वर्णन केल्याप्रमाणे काही महत्वाच्या तत्त्वज्ञानाच्या तत्वांवर नेहमीच जाणूनबुजून नसून केले जातात.

तत्त्वज्ञान सैद्धांतिक विचारांची सामान्य सिद्धांत, आकलन करण्याची पद्धत, दृष्टीकोन आणि आत्म-जागरूकता या सर्व गोष्टी प्रदान करते, त्या सर्वांचा उपयोग वास्तविकतेचे ज्ञान प्राप्त करण्यासाठी आणि संशोधनाची आखणी, आचरण, विश्लेषण आणि व्याख्या आणि त्याचा परिणाम म्हणून केला जातो. खाली दिलेली आकृती विज्ञानातील महत्त्वपूर्ण असलेल्या तत्त्वज्ञानाच्या तीन मुख्य शाखा दर्शविते आणि त्यामधील फरक स्पष्ट करण्यासाठी वापरली जातात. सामाजिक विज्ञान संशोधन मार्गदर्शक ऑन्टोलॉजी, ज्ञानशास्त्र आणि तत्त्वज्ञानाचा दृष्टीकोन यांचा समावेश आहे.

१.२ तात्विक दृष्टीकोन

ऑन्टोलॉजी (लोकांबद्दल जाणून घेण्यासाठी काय अस्तित्वात आहे) आणि ज्ञानशास्त्र (ज्ञान कसे तयार केले जाते आणि काय जाणून घेणे शक्य आहे) पासून उद्भवणारी तात्विक दृष्टीकोन आहेत, जगाच्या सामान्य दृश्यांची एक प्रणाली, जी कृती मार्गदर्शन करणारे विश्वास निर्माण करते.

तत्त्वज्ञानविषयक दृष्टीकोन महत्त्वपूर्ण आहे कारण स्पष्ट केल्यावर ते संशोधक त्यांच्या संशोधनाबद्दल घेतल्या गेलेल्या समजुती प्रकट करतात आणि त्यामागील हेतू, डिझाइन, कार्यपद्धती आणि संशोधनाच्या पद्धती तसेच डेटा विश्लेषण आणि अर्थ लावणे या पर्यायांना लागू होतात. सर्वात मूलभूत स्तरावर, विज्ञानातील कोणत्या गोष्टींचा अभ्यास करावा हे निवडून देणे एखाद्याच्या विषयावर मूल्ये थोपवते.

१.२.१ ऑन्टोलॉजी

ऑन्टोलॉजी हा 'अस्तित्वाचा' अभ्यास आहे आणि 'अस्तित्वाचे स्वरूप' आणि वास्तविकतेची रचना (क्रॉटी, 1998) किंवा जगाविषयी जे काही शक्य आहे ते जाणून घेण्याशी संबंधित आहे (स्नॅप आणि स्पेन्सर, 2003). सामाजिक संशोधन पद्धती (सोशल रिसर्च मेथड्स)(एसजी) ऑनलाईन डिक्शनरी ऑफ सोशल रिसर्च मेथड्स (२००६) ने ऑन्टोलॉजीची व्याख्या अशी आहे की "समाजातील विविध पैलू जसे की सामाजिक कलाकार, सांस्कृतिक नियम आणि सामाजिक संरचना... ओन्टोलॉजिकल मुद्द्यांशी संबंधित प्रश्नांशी संबंधित) समाजात अस्तित्वात असलेल्या गोष्टींचा प्रकार" (कोणतेही पान नाही). रिचर्ड्स (2003) साठी, ऑन्टोलॉजी म्हणजे वास्तविकतेचे प्रकार आणि स्वरूप आणि अस्तित्वात असलेल्या गोष्टींबद्दल आपण घेतलेल्या समजुती. स्नॅप अँड स्पेन्सर (२०००) देखील ऑन्टोलॉजीला जगाचे स्वरूप आणि त्याबद्दल आपल्याला काय माहिती आहे याची व्याख्या करते. शिवाय, ब्रायमन (२००८) 'सोशल ऑन्टोलॉजी' ही संकल्पना सादर करते ज्यास त्यांनी संशोधनात तात्विक विचार म्हणून परिभाषित केले आहे ज्यामध्ये सामाजिक घटकांच्या स्वरूपाची चिंता आहे, म्हणजेच या सामाजिक अस्तित्वात आहेत किंवा स्वतंत्रपणे अस्तित्वात असलेल्या उद्दिष्ट घटक असू शकतात जे सामाजिक कलाकारांकडून स्वतंत्रपणे अस्तित्वात आहेत किंवा त्याऐवजी त्या समाजातील व्यक्तींच्या समज, कृती आणि व्याख्यांवरून तयार केलेली आहेत. त्याचप्रमाणे ऑरमस्टन एट अल (२०१४) असे ठामपणे सांगते की ऑन्टोलॉजी या प्रश्नाशी संबंधित आहे की "मानवी संकल्पना आणि अर्थ लावणे पासून स्वतंत्रपणे अस्तित्वात असलेले सामाजिक वास्तव आहे की नाही आणि जवळून संबंधित आहे, तेथे सामायिक सामाजिक वास्तविकता आहे किंवा फक्त अनेक आहेत. थोडक्यात, ऑन्टोलॉजी वास्तविकतेच्या प्रकाराबद्दल आणि सामाजिक जगाविषयी (जे अस्तित्वात आहे) आमच्या विश्वासाविषयी चिंता करते.

म्हणूनच ऑन्टोलॉजी, किंवा 'अस्तित्वाचा अभ्यास' हा जगात अस्तित्वात असलेल्या गोष्टींशी संबंधित आहे ज्याबद्दल माणूस ज्ञान मिळवू शकतो. ऑन्टोलॉजी संशोधकांना हे शोधण्यात मदत करते की ते ज्या गोष्टींवर संशोधन करीत आहेत त्या वस्तूंचे स्वरूप आणि अस्तित्वात या बद्दल ते किती निश्चित असू

शकतात. स्पष्ट करण्यासाठी, वास्तववादी ऑन्टोलॉजी चा संबंध एकाच सत्याच्या अस्तित्वाशी आहे जो अभ्यास केला जाऊ शकतो, समजला जाऊ शकतो आणि 'सत्य' म्हणून अनुभवला जाऊ शकतो; मानवी अनुभवापेक्षा स्वतंत्र जग अस्तित्वात आहे. दरम्यान, ऑन्टोलॉजी ही वास्तविकता माणसाच्या मनात निर्माण केली जाते अशा तत्वज्ञानावर आधारित आहे, जसे की कोणीही 'सत्य'वास्तव अस्तित्वात नाही. त्याऐवजी, व्यक्ती कोणत्याही वेळेवर आणि ठिकाणी याचा कसा अनुभव घेते त्यानुसार वास्तविकता 'सापेक्ष' असते.

१.२.२ ज्ञानशास्त्र

ज्ञानशास्त्र म्हणजे सर्वसाधारणपणे ज्ञान किंवा प्रकार (रिचर्ड्स, 2003) किंवा जगाविषयी माहिती कशी मिळवता येते (स्नॅप अँड स्पेन्सर, २००२) याबद्दल आपण घेतलेले गृहितक. क्रोटी (1998) साठी, ज्ञानशास्त्र हा जगाकडे पाहण्याचा आणि त्याचा अर्थ सांगण्याचा एक मार्ग आहे.

यात ज्ञानाचा समावेश आहे आणि हे आवश्यक आहे की त्या ज्ञानात काय आहे याची विशिष्ट समजूत घातली जाते. ते पुढे स्पष्टीकरण देतात की ज्ञानशास्त्र, ज्ञानाचे 'स्वरूप', तिची शक्यता (कोणते ज्ञान शक्य आहे आणि प्रयत्न केला जाऊ शकतो आणि काय नाही), त्याची व्याप्ती आणि कायदेशीरपणा यावर आधारित आहे. त्याचप्रमाणे, सामाजिक जगाचा अभ्यास कसा केला पाहिजे या विरोधाभासी मतांच्या एका विशिष्ट संदर्भासह, ब्रायमन (२००८) ने ज्ञानशास्त्रशास्त्र परिभाषित केले कारण "एखादी बाब एखाद्या शाखेत स्वीकार्य ज्ञान म्हणून कोणती (किंवा असावी) या प्रश्नाशी संबंधित आहे" (p.13). ज्ञानशास्त्र म्हणजे काय हे स्पष्ट करण्यासाठी कोहेन, मॅनियन आणि मॉरिसन (२००७) असे नमूद केले की ज्ञानशास्त्रशास्त्र एखाद्या "ज्ञानाची मूलतत्त्वे - त्याचे स्वरूप ते कसे प्राप्त केले जाऊ शकते आणि कसे संप्रेषित केले गेले या बद्दल समजते"

पुढे, लेखक आपल्यावर ज्ञानाविषयी ज्या प्रकारचे ज्ञानशास्त्रीय गृहितक धरतात किंवा धरून ठेवतात त्या सामाजिक वर्तनाचे ज्ञान कसे घेतात यावर आपण कसा परिणाम करतो त्यावर जोर दिला जातो. येथे संशोधकास कोणत्या प्रकारच्या पद्धती आवश्यक आहे किंवा त्यांच्या संशोधनात ते त्यांच्या ज्ञानशास्त्रविषयक गृहितकांनुसार घेतील या निर्णयाचा त्यांनी उल्लेख केला आहे.

म्हणजेच, जर ज्ञान, एका बाजूला कठोर, वस्तुनिष्ठ आणि मूर्त म्हणून पाहिले गेले असेल तर संशोधकाची अशी मागणी आहे की परीक्षणे, मोजणे इ. सारख्या नैसर्गिक विज्ञानाच्या पद्धतींशी निष्ठा ठेवून निरीक्षकाची भूमिका असेल तर दुसरीकडे, वैयक्तिक, व्यक्तिनिष्ठ आणि अद्वितीय म्हणून पाहिले जाते, मग हे संशोधकास नैसर्गिक विज्ञानाने वापरल्या जाणाऱ्या पद्धतींचा नकार आणि त्यांच्या विषयांमध्ये अधिक सहभाग घेण्यास लादते.

ज्ञानशास्त्र म्हणजे 'ज्ञानाचा अभ्यास'. ज्ञानशास्त्र हा वैधता, व्याप्ती आणि ज्ञान संपादन करण्याच्या पद्धती या सर्व बाबींशी संबंधित आहे, जसे की:

1. ज्ञान काय आहे;
 - ब. ज्ञान कसे मिळवता येते किंवा उत्पन्न केले जाऊ शकते; आणि

2. त्याच्या बदली करण्याच्या मर्यादेचे मूल्यांकन कसे केले जाऊ शकते. ज्ञानशास्त्र महत्त्वपूर्ण आहे कारण ते ज्ञान शोधण्याच्या प्रयत्नात संशोधकांना त्यांचे संशोधन कसे करतात यावर परिणाम करते.

एखादा विषय आणि वस्तु यांच्यातील संबंध पाहून आपण ज्ञानशास्त्रज्ञानाची कल्पना शोधून काढू शकतो आणि संशोधनाच्या रचनेवर त्याचा कसा प्रभाव पडतो. वस्तुनिष्ठ ज्ञानशास्त्र असे गृहीत धरते की वास्तविकतेचे अस्तित्व स्वतंत्रपणे दिले जाते. विश्वासाहता (प्राप्त झालेल्या निकालांची सुसंगतता) आणि बाह्य वैधता (इतर संदर्भावर परिणामांची लागूता) प्रदान करण्यात वस्तुनिष्ठ संशोधन उपयुक्त आहे.

वस्तुनिष्ठ 'सत्य' अस्तित्वात आहे आणि ती शोधण्याची प्रतीक्षा करीत आहे ही कल्पना व्यावसायिक ज्ञानशास्त्र नाकारते. त्याऐवजी 'सत्य' किंवा अर्थ आपल्या जगातील वास्तवांशी असलेल्या गुंतवणूकीत आणि त्यातून उद्भवतो. म्हणजेच, 'वास्तविक जग' मानवी क्रियाकलाप किंवा प्रतीकात्मक भाषेपासून स्वतंत्रपणे नाही. संशोधनाचे मूल्य हे एखाद्या परिभाषित विषय किंवा समस्येच्या संदर्भातील समजूत काढण्यात आहे

व्यक्तिनिष्ठ ज्ञानशास्त्र या कल्पनेशी संबंधित आहे. वास्तविकता प्रतीक आणि भाषा प्रणालींमध्ये व्यक्त केली जाऊ शकते आणि अशा व्यक्तींच्या उद्देशाने करण्यासाठी त्यास आकार दिलेला आहे एखाद्या व्यक्तीच्या अनुभवामुळे जगाबद्दलची त्यांची धारणा कशा प्रकारे आकारते हे दर्शविण्यामध्ये व्यक्तिनिष्ठ संशोधनाचे मूल्य आहे.

१.२.२.१ सकारात्मकता

१.२.२.२ सकारात्मकता आणि वस्तुनिष्ठता

सकारात्मकता, जी एक ज्ञानविज्ञानात्मक स्थिती आहे, सत्याच्या शोधात वस्तुस्थिती आणि पुराव्यांच्या महत्त्ववर लक्ष केंद्रित करते आणि संशोधकाद्वारे जगाला अप्रभावित केले जाते. तसेच, सकारात्मकतेत तथ्य आणि मूल्ये फारच वेगळी आहेत, यामुळे वस्तुनिष्ठ आणि मूल्यमुक्त चौकशी करणे शक्य होते याचा अर्थ असा आहे की संशोधकाने त्याच्या शोध निष्कर्षावर होणार्या कोणत्याही परिणामापासून त्याला किंवा स्वतःला दूर केले पाहिजे. या व्यतिरिक्त, सकारात्मकता ज्ञानशास्त्रात अशी स्थिती आहे की अर्थ आणि अर्थपूर्ण वास्तविकता आधीपासूनच शोधाच्या प्रतीक्षेत असलेल्या वस्तूंमध्ये राहत आहेत आणि कोणत्याही प्रकारच्या लोकांच्या चेतनाशिवाय ती अस्तित्वात आहेत. म्हणूनच, या मतानुसार जेव्हा आपण आपल्या सभोवतालच्या वस्तू ओळखतो तेव्हा आपल्याला सहजपणे असे अर्थ सापडतात जे त्या सर्वांमध्ये पडलेले आहेत. शिवाय, सकारात्मकता / वस्तुनिष्ठताच्या (ऑब्जेक्टिव्हिझम) प्रतिमानानुसार सत्य स्थिर आहे आणि नेहमीच वस्तुनिष्ठ असते. हे सत्य लोकांच्या अभ्यासामध्ये 'आक्षेपाह' आहे आणि जर आपण त्याबद्दल योग्य मार्गाने गेलो तर हे वस्तुस्थिती सत्य शोधले जाऊ शकते.

१.२.२.३ ज्ञानाचा विचार

एखाद्या शास्त्रामध्ये स्वीकार्य ज्ञान म्हणून काय आहे या प्रश्नावर एक ज्ञानशास्त्रविषयक समस्या संबंधित आहे. एक केंद्रीय मुद्दा असा आहे की सामाजिक जगाने नैसर्गिक विज्ञानांप्रमाणेच तत्त्वे, कार्यपद्धती आणि नीतिशास्त्रानुसार अभ्यास केला जाऊ शकतो किंवा नाही. नैसर्गिक विज्ञानाचे अनुकरण करण्याच्या महत्त्वची पुष्टी करणारी स्थिती पोजिटिव्हिझम म्हणून ओळखल्या जाणार्या ज्ञानशास्त्रीय स्थितीशी संबंधित आहे

१.२.२.४ वस्तुस्थिती

सकारात्मकतावादी दृष्टिकोनाचे अनुसरण करण्यासाठी समाजशास्त्रज्ञ वस्तुनिष्ठता प्राप्त करण्याचा प्रयत्न करतात. निःपक्षपाती निकाल मिळविण्यासाठी उद्दीष्टता आवश्यक आहे. अशी उद्दीष्ट साधता येत नाही. ब्रिटिश समाजशास्त्रज्ञ, रे पावसन यांनी वैयक्तिक स्वच्छतेद्वारे त्याची उपयुक्तता स्पष्ट करण्याचा प्रयत्न केला. परिपूर्ण वैयक्तिक स्वच्छता अप्राप्य आहे. आम्ही शक्य तितक्या स्पष्ट होण्याचा प्रयत्न करतो! मॅक्स वेबर (1958; Orig. 1918) ने एक शोध विषय निवडला जो मूल्य प्रासंगिक आणि शोधमुक्त असावा जो मूल्यमुक्त असावा.

१.२.२.५ सकारात्मक कार्यपद्धतीचे टप्पे:

प्रथम, एक सकारात्मकतावादी **कॉमटे** यांचा असा विश्वास होता की जेव्हा एकत्रित केलेली माहिती वस्तुनिष्ठता पाहिली आणि वर्गीकृत केली जाऊ शकते तेव्हाच समाजाचा वैज्ञानिक अभ्यास शक्य आहे. **कॉमटे** यांनी असा युक्तिवाद केला की समाजशास्त्रज्ञांनी अंतर्गत अर्थ, हेतू, भावना आणि एखाद्याच्या भावनांविषयी चिंता करू नये. या मानसिक अवस्थेचे निरीक्षण करता येत नाही आणि म्हणून हे वस्तुनिष्ठ मार्गाने मोजले जाऊ शकत नाही

सकारात्मकतेचा दुसरा मुद्दा सांख्यिकीय डेटाच्या वापराशी संबंधित आहे. सकारात्मकतेचा असा विश्वास होता की त्याचा उपयोग सामाजिक जगाच्या डेटाचे उद्दीष्टपणे वर्गीकरण करणे आणि आकडेवारी तयार करणे शक्य आहे. उदा. दुर्खिमने आत्महत्या दर आणि भिन्न धर्माच्या सदस्यतेचा डेटा गोळा केला.

तिसर्या टप्प्यात विविध सामाजिक तथ्यांमधील परस्परसंबंध शोधण्याचे उद्दीष्ट आहे. त्यांनी आत्महत्या, दुर्खिमच्या अभ्यासामध्ये विशिष्ट धर्म आणि उच्च आत्महत्येचे प्रमाण यांच्यात पालकांचा सहसंबंध दर्शविला.

सकारात्मक पद्धतीच्या चौथ्या टप्प्यात कार्यक्षम संबंधांचा शोध समाविष्ट असतो. दोन किंवा अधिक प्रकारच्या सामाजिक घटनांमधील दृढ संबंध असल्यास, एखाद्या समाजवादी समाजशास्त्रज्ञाला अशी अपेक्षा असू शकते की यापैकी एखादी घटना घडली आहे. तथापि हे सहजपणे प्रकरणात नाही आणि अशा होणार आधी काळजीपूर्वक डेटाचे विश्लेषण करणे महत्वाचे आहे.

सकारात्मक असा विश्वास आहे की अनेक (multivariate) विश्लेषण बी / डब्ल्यू (B/W) वा दोन किंवा त्यापेक्षा जास्त चल कारक स्थापित करू शकते. जर हे निष्कर्ष संदर्भाच्या समाजात तपासले गेले तर संशोधकांना विश्वास वाटू शकतो की त्यांना अंतिम ध्येय सकारात्मक मानवी वर्तनाचा नियम मिळाला आहे.

१.२.२.६ व्याख्यावाद: -

व्याख्यावाद: हा एक शब्द आहे जो सकारात्मकतेच्या विरोधाभासी ज्ञात विज्ञानाला सूचित करतो. या शब्दामध्ये अशा लेखकांच्या विचारांची भर पडली आहे जे सामाजिक जगाच्या अभ्यासासाठी वैज्ञानिक नमूना लागू करण्याची टीका करतात. ते असे मत मांडतात की सामाजिक विज्ञान विषय मूलभूतपणे नैसर्गिक विज्ञानपेक्षा भिन्न आहेत. म्हणूनच सामाजिक जगाचा अभ्यास करण्यासाठी भिन्न तर्कशास्त्र आणि कार्यपद्धती आवश्यक आहेत.

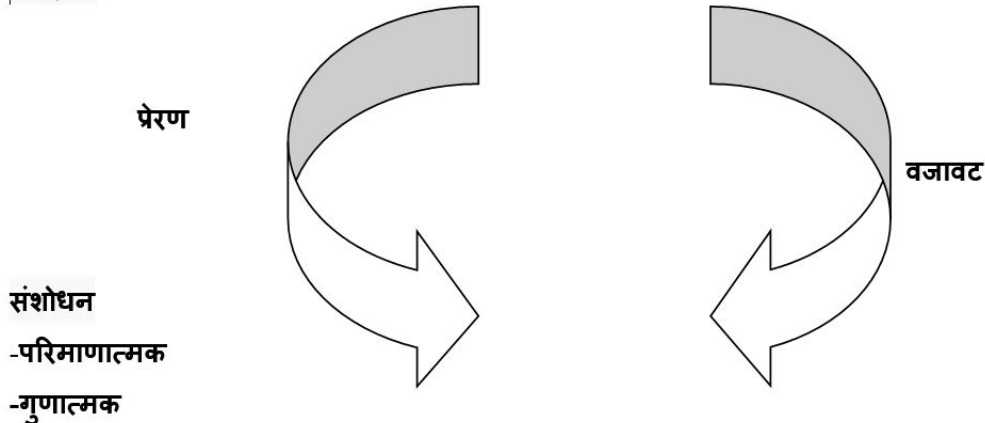
बांधकाम आणि पुनर्बांधणीची प्रक्रिया वैयक्तिक माहितीवर आधारित आहे. बांधकाम आणि पुनर्चना सुलभ करणारी मुख्य प्रक्रिया म्हणजे स्पष्टीकरण. व्याख्यावाद ही एक फ्रेम आहे ज्यामध्ये गुणात्मक संशोधन केले जाते तेव्हा ते सामाजिक जीवनाच्या शब्दाचे सांस्कृतिक आणि ऐतिहासिक अर्थ लावते. मॅक्स वेबरच्या समजूतदारपणाच्या राष्ट्रातील घटनात्मक परंपरा आणि प्रतीकात्मक संवादात्मकतेच्या मूळ आहे.

वॉन राईट (१९७१) ने सकारात्मकता आणि आनुवांशिकता दरम्यान ज्ञानशास्त्रातील संघर्ष दर्शविला आहे. हा विरोधाभास दीर्घकाळ चर्चेला प्रतिबिंबित करतो ज्यामुळे आधुनिक सामाजिक विज्ञान उदयास आला. मॅक्स वेबरच्या 'दृष्टिकोनात ती व्यक्त होते. लोक दैनंदिन जीवनात अनुभवी आणि व्यक्त केल्याप्रमाणे लोकांची मते, मत आणि धारणा यावर संदर्भित करतात. येथे गुणात्मक संशोधनाला व्यक्तिशः अर्थ म्हणजेच ज्या अर्थाने ते अर्थ लावतात त्यामध्ये रस आहे. मुलांसाठी घटस्फोट म्हणजे काय, किंवा पारंपारिकरित्या पुरुषांद्वारे नोकरीमध्ये काम करणारी स्त्री असावी यात रस असू शकेल. या संदर्भात सामान्यतः वापरल्या जाणाऱ्या पद्धती गहन किंवा कथात्मक मुलाखती आणि सामग्री विश्लेषण असतात. प्रतीकात्मक परस्परसंबंधवाद आणि इंद्रियगोचर आधारित संशोधनात व्यक्तिनिष्ठ अर्थाचा जोर स्पष्ट होतो.

१.३ कार्यपद्धती:

वैज्ञानिक पद्धतीने ज्ञान जमा करण्याच्या प्रक्रियेसाठी सिद्धांत आणि संशोधन तितकेच महत्वाचे आहेत. प्रक्रिया भिन्न गुण असू शकते. सिद्धांत अशी एक गोष्ट आहे जी डेटाचे संकलन आणि विश्लेषणास मार्गदर्शन करते आणि त्यास प्रभावित करते. नात्यासंदर्भात विचार केल्यास बी / डब्ल्यू (B/W) सिद्धांत अर्धक आणि प्रेरक सिद्धांतला अधिक महत्त्व देतात. वेगवेगळ्या ठिकाणी प्रक्रिया सुरू होऊ शकते.

सिद्धांत

वैज्ञानिक पद्धतीने ज्ञान जमा करण्याच्या प्रक्रियेसाठी सिद्धांत आणि संशोधन तितकेच महत्वाचे आहेत. प्रक्रिया भिन्न गुण असू शकते. सिद्धांत अशी एक गोष्ट आहे जी डेटाचे संकलन आणि विश्लेषणास मार्गदर्शन करते आणि त्यास प्रभावित करते. नात्यासंदर्भात विचार केल्यास बी / डब्ल्यू (B/W) सिद्धांत अर्धक आणि प्रेरक सिद्धांतला अधिक महत्त्व देतात. वेगवेगळ्या ठिकाणी प्रक्रिया सुरू होऊ शकते.

१.३.१ वजावट व प्रेरण

तर्कशास्त्रात, आपण बऱ्याचदा तर्कशक्तीच्या दोन विस्तृत पध्दतींचा विचार म्हणून निहित आणि प्रेरक दृष्टिकोन म्हणून करतो.

सिद्धांत:

परिकल्पना:

निरीक्षण:

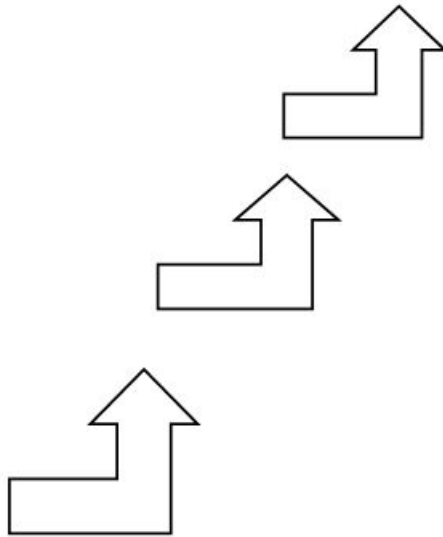
पुष्टीकरण:

मोहक तर्क अधिक सामान्य पासून अधिक विशिष्ट कार्य करते. कधीकधी यास अनौपचारिकरित्या "टॉप-डाऊन" दृष्टिकोन म्हटले जाते. आम्ही आमच्या आवडीच्या विषयाबद्दल सिद्धांत विचार करून प्रारंभ करू शकतो. आम्ही चाचणी करू शकू अशा अधिक विशिष्ट गृहीतकांमध्ये संकुचित करतो. आपण गृहीतकांवर लक्ष ठेवण्यासाठी निरीक्षणे गोळा करतो तेव्हा आम्ही आणखी संकुचित करतो. हे शेवटी आमच्या मूळ सिद्धांतांच्या विशिष्ट डेटा पुष्टीकरणासह (किंवा नाही) कल्पित चाचणी घेण्यास सक्षम करते.

सिद्धांत:

तात्पुरते
परिकल्पना

नमुना:
निरीक्षण

विशिष्ट निरीक्षणापासून व्यापक सामान्यीकरण आणि सिद्धांताकडे जाताना, आगमनात्मक तर्क दुसऱ्या मार्गाने कार्य करते. अनौपचारिकरित्या, आम्ही कधीकधी यास “तळ अप” दृष्टिकोन म्हणतो (कृपया लक्षात घ्या की त्याचे “बॉटम अप” जे बार्टेन्डर रात्रीसाठी प्रयत्न करत असताना ग्राहकांना ज्या प्रकारची गोष्ट सांगते). आगमनात्मक युक्तिवादात, आम्ही विशिष्ट निरीक्षणे आणि उपाययोजना करीत असतो, नमुने आणि नियमितता शोधण्यास सुरुवात करतो, आपण शोधू शकू अशी काही तात्पुरती गृहीतक तयार करतो आणि शेवटी काही सामान्य निष्कर्ष किंवा सिद्धांत विकसित करतो.

जेव्हा आपण संशोधन करत असता तेव्हा या दोन तर्कांविषयी त्यांच्यात भिन्नता असते. आगमनात्मक तर्क, त्याच्या स्वभावानेच, अधिक मोकळे आणि शोध घेणारे आहे, विशेषतः सुरुवातीस. मोहक तर्क हा निसर्गाने अरुंद आहे आणि गृहीतकांची चाचणी किंवा पुष्टी करण्याशी संबंधित आहे. जरी एखादा विशिष्ट अभ्यास त्याच्या पूर्णपणे विक्षेपयोग्यासारखा दिसत असेल (उदा. काही परिणामावर काही उपचारांच्या गृहीत धरून तपासण्यासाठी प्रयोग डिझाइन), बहुतेक सामाजिक संशोधनात प्रोजेक्टमध्ये काही वेळा आगमनात्मक आणि डिडक्टिव युक्तिवाद प्रक्रिया समाविष्ट केली जाते. खरं तर, आम्ही उपरोक्त दोन आलेख एकाच परिपत्रकात एकत्रित करू शकतो हे पाहण्यास रॉकेट शास्त्रज्ञ घेत नाहीत, जे सिद्धांतून निरीक्षणांपर्यंत निरंतर फिरतात आणि पुन्हा सिद्धांतात जातात. अगदी अत्यंत प्रतिबंधित प्रयोगातही, संशोधक डेटामधील नमुने पाळू शकतात जे त्यांना नवीन सिद्धांत विकसित करण्यास प्रवृत्त करतात.

१.४ निष्कर्ष

संशोधनाच्या निकालांचे योग्य आणि अर्थपूर्ण अर्थ लावले जाऊ शकतात हे सुनिश्चित करण्यासाठी विज्ञानाचा तात्विक आधार समजून घेणे आवश्यक आहे. अंतःविषय संशोधन वाढीसह, तत्वज्ञानाच्या दृष्टिकोणांमधील फरक आणि प्रतिच्छेदन बिंदूंचे परीक्षण केल्यास आपल्याला काय माहित आहे, आपण काय शिकू शकतो आणि हे ज्ञान विज्ञानाच्या आचरणावर आणि परिणामी निर्णयावर कसा परिणाम करू शकते याबद्दल गंभीर प्रतिबिंब आणि वाद उत्पन्न करू शकते.

१.५ सामाजिक विज्ञान आणि विज्ञान यांचे व् विज्ञान आणि विज्ञान यांचे स्वरूप

१.५.१ विज्ञानाचे स्वरूप

मूलभूतपणे, विज्ञान एक संघटित मानवी दृष्टिकोन म्हणून पाहिले जाते, आणि उद्यम आणि अज्ञात शोधासाठी संशोधन; एखादा सैद्धांतिक प्रदर्शन जो एखाद्या विशिष्ट विषयाबद्दल किंवा इंद्रियगोचरबद्दल ज्ञान देणारी संस्था विकसित करण्याच्या उद्देशाने ऑर्डर आणि तार्किक मूल्यांकन लागू करतो. गिडन्स (२००६) विज्ञानाला "एखाद्या विशिष्ट विषयाबद्दल ज्ञान देणारी संस्था विकसित करण्यासाठी अनुभवजन्य तपासणीच्या पद्धतशीर पद्धतींचा वापर, डेटाचे विश्लेषण, सैद्धांतिक विचारसरणी आणि युक्तिवादाचे तार्किक मूल्यांकन" म्हणून पाहिले. व्युत्पत्तीशास्त्रानुसार, “विज्ञान” हा शब्द लॅटिन शब्द सायंटियाहून (scientia) आला आहे ज्याचा अर्थ ज्ञान आहे. विज्ञान म्हणजे “वैज्ञानिक पद्धत” (वैज्ञानिक पद्धती पुढील वर्णन केलेली आहे) वापरून अधिग्रहित केलेल्या चौकशीच्या कोणत्याही

क्षेत्रातील व्यवस्थित आणि संघटित ज्ञानाचा संदर्भ देते. विज्ञान दोन व्यापक श्रेणींमध्ये विभागले जाऊ शकते: नैसर्गिक विज्ञान आणि सामाजिक विज्ञान. नैसर्गिक विज्ञान म्हणजे प्रकाश, वस्तू, पदार्थ, पृथ्वी, आकाशीय शरीर किंवा मानवी शरीर यासारख्या नैसर्गिकरित्या उद्भवणार्या वस्तू किंवा घटनांचे विज्ञान आहे. नैसर्गिक विज्ञानांचे भौतिक विज्ञान, पृथ्वी विज्ञान, जीवन विज्ञान आणि इतरांमध्ये वर्गीकरण केले जाऊ शकते. भौतिक विज्ञान भौतिकशास्त्र (भौतिक वस्तूंचे विज्ञान), रसायनशास्त्र (पदार्थांचे विज्ञान) आणि खगोलशास्त्र (खगोलीय वस्तूंचे विज्ञान)यासारख्या विषयांचा समावेश आहे. भूविज्ञान (भू विज्ञान) यासारख्या शाखांचा समावेश आहे. जीवशास्त्रात जीवशास्त्र (मानवी शरीरांचे विज्ञान) आणि वनस्पतीशास्त्र(वनस्पतींचे विज्ञान)या सारख्या विषयांचा समावेश आहे. याउलट, सामाजिक विज्ञान म्हणजे लोकांचे संग्रह,जसे की गट,संस्था किंवा अर्थव्यवस्था आणि त्यांचे वैयक्तिक किंवा सामूहिक वर्तन. सामाजिक विज्ञान मानसशास्त्र (मानवी आचरणांचे विज्ञान),समाजशास्त्र (सामाजिक गटांचे विज्ञान) आणि अर्थशास्त्र (फर्म्स, बाजार आणि अर्थव्यवस्था यांचे विज्ञान) अशा विषयांत विभागले जाऊ शकते.

१.५.२ विज्ञानाची तत्त्वे:

- हे ज्ञान आहे.
- यात नैसर्गिक क्षेत्र आणि ज्ञान कार्यरत असलेल्या जगाला समजून घेण्याचा पूर्व व्यवसाय आहे
- हे पद्धतशीरपणे किंवा ऑर्डर पद्धतीने, सर्वत्र स्वीकारले जाणारे कायदे तयार करतात जे तर्कसंगतपणे तपासले जाऊ शकतात, पद्धतशीरपणे सिद्ध केले जाऊ शकतात, सत्यापित होऊ शकतात आणि सर्व परिस्थितींमध्ये आणि ठिकाणी परिस्थितीत लागू होऊ शकतात.
- यात मानवी इच्छाशक्ती आणि पूर्वस्थिती लक्षात न घेता कार्य करणारे कायदे आहेत.
- हे विशिष्ट प्रक्रिया आणि उपकरणांद्वारे चालते जे अनुभवजन्य आणि सत्यापित असतात.

१.६ सामाजिक आणि भौतिक / नैसर्गिक विज्ञान

समाजशास्त्राचे संस्थापक जनक ऑगस्टे कोमटे यांनी विज्ञानाला दोन प्रकारात विभागले. प्रथम ठोस आहे जे त्यांच्या सर्व भिन्न पैलूंमध्ये निश्चित वस्तूशी संबंधित आहे. हा प्रकार नियमित आणि व्यावहारिक अज्ञात, दडपणाच्या निसर्गाच्या तंत्रज्ञानाशी संबंधित आहे. कायदा - सारखी आणि सामान्य नातेसंबंध आणि गुणधर्म शोधण्याचा प्रयत्न केला तर तो एक ' नाममात्र ' किंवा सामान्यीकरण पद्धत वापरतो. या प्रकारच्या विज्ञानास नैसर्गिक किंवा भौतिक विज्ञान म्हणून ओळखले जाते किंवा अधिक चांगले, जे अनुभवशास्त्रज्ञांना सकारात्मकता म्हणतात. हे भौतिक विज्ञान प्रामुख्याने पदार्थ आणि निर्जीव वस्तूशी संबंधित असतात आणि त्यामध्ये भौतिकशास्त्र, रसायनशास्त्र, गणित, जीवशास्त्र, खगोलशास्त्र, गणित, भूविज्ञान, सैद्धांतिक आणि व्यावहारिक चिकित्सा इ. यांचा समावेश आहे. विज्ञान इतर प्रकार आहे ज्यास सामान्यतः सामाजिक विज्ञान म्हणून ओळखले जाते. हे सामान्यतः समाज आणि मानवी संबंधांच्या अभ्यासाशी संबंधित असते. जर्मन वैज्ञानिक परंपरेत, सामाजिक विज्ञान 'वैचारिक' किंवा वैयक्तिकरण प्रक्रिया लागू करतात कारण त्यांची आवड वास्तविकतेत वारंवार न येणार्या घटनांमध्ये

आणि कोणत्याही घटनेच्या विशिष्ट किंवा अनन्य पैलूंमध्ये असते (मार्शल, 1998). सामाजिक विज्ञान मुख्यतः सामाजिक घटनेच्या अभ्यासावर लक्ष केंद्रित करतात (सामाजिक, राजकीय आणि आर्थिक संस्था; मानवी वर्तन, सामाजिक संस्था, सामाजिक संबंध, सामाजिक घटना, दृष्टीकोन इ.).

समाजविज्ञान, समाजशास्त्र, मानसशास्त्र, अर्थशास्त्र, राज्यशास्त्र, मानववंशशास्त्र, तत्वज्ञान, व्यवसाय अभ्यास, भूगोल, लोकसंख्याशास्त्र आणि सामाजिक आकडेवारी यांचा समावेश आहे. हे सामाजिक विज्ञान मानवांचा अभ्यास करत असले तरी प्रायोगिक तपासणीच्या पद्धतशीर पद्धतीत स्वतः ला सामील करतात. ते अनुभवजन्य अभ्यासामधील डेटाचे विश्लेषण करतात. ते त्यांच्या तपासातील पुरावा आणि तार्किक युक्तिवादाच्या आधारे सिद्धांतांचे मूल्यांकन करतात, त्यांचा उपयोग करतात आणि तयार करतात. निष्कर्ष आणि शिफारसी तेथे केल्या आहेत - पासून. नैसर्गिक आणि सामाजिक विज्ञान या दोन गटांना अनुभवजन्य विज्ञान म्हणतात. याचा अर्थ असा होतो की त्यांच्याकडून प्राप्त झालेले ज्ञान निरपेक्ष घटनेवर आधारित असले पाहिजे आणि त्याच परिस्थितीत कार्यरत अन्य अन्वेषक आणि संशोधकांद्वारे वैधतेसाठी चाचण्या आणि अन्वेषण करण्यास सक्षम असणे आवश्यक आहे. 'समाजशास्त्र' हा शब्द आणि सकारात्मक तत्वज्ञान (कॉमटे, १ 198 66) हा शब्द तयार करणारे ऑगस्टे कोमटे यांनी असा युक्तिवाद केला की वैज्ञानिक विषयांची श्रेणीबद्धता (गिडन्स, २००) अस्तित्वात आहे. समाजशास्त्र ही सर्व वैज्ञानिक विषयांची 'राणी' आहे आणि म्हणूनच त्या पदानुक्रमांच्या शिखरावर आहे असे त्यांनी म्हटले. त्याचा युक्तिवाद असा आहे की समाजात नेहमीच वैज्ञानिक ज्ञानाची शक्यता असते. मानवी अस्तित्वाची आणि कल्याणाची उन्नत आणि सुधारित प्रगती वैज्ञानिक ज्ञानातून अशा प्रकारे केली जाऊ शकते की समाज धर्म आणि अंधश्रद्धा विना तर्कसंगतपणे चालवता येईल आणि सामाजिक प्रगतीस अडथळा निर्माण करेल. दुर्कहिम (१९७०) यांनी आत्महत्येच्या अभ्यासामध्ये अप्रत्यक्षपणे सकारात्मक विचारविनिमय संशोधनावर समान सबमिशन केले.

१.७ सामाजिक विज्ञानाची तत्त्वे: संक्षिप्त स्वरूपात, इहेरिओहान्मा (२००२) आणि गिडन्स (२०० 2006) नुसार

- मानवी वर्तनाचे सर्व प्रकार - दृष्टीकोन, समज, भावना इ.
- सामाजिक जीवनाचे सर्व प्रकार - गट, संस्था, समुदाय, समाज इ.
- वैयक्तिक आणि गटातील फरकांशी संबंधित सर्व मुद्दे - विशेषतः रचना, गतिशीलता, सामंजस्य, अनुरूपता इत्यादींच्या क्षेत्रात.
- सामाजिक संरचनेविषयी सर्व चिंता - समाजातील लोक आणि गट यांच्यामधील रूप, संघटना, रचना आणि परस्परसंबंध.
- सामाजिक संबंधांचे सर्व प्रकार - सामाजिक, राजकीय, आर्थिक, आंतर-गट, आंतर-वैयक्तिक इ.
- सर्व प्रकारच्या सामाजिक परस्परसंवादाचे - लोक, गट आणि गट यांच्यामधील संबंध.
- सर्व सामाजिक संस्था - संघटित सामाजिक जीवनाची देखभाल करण्यासाठी आवश्यक असणारी काही किंवा सर्व गरजा कशा प्रकारे पूर्ण करतात यासंबंधी स्ट्रक्चरल फॉर्म (सामाजिक पूर्व-आवश्यक आणि कार्यशील अपरिहार्यता). कुटुंब, अर्थव्यवस्था, शिक्षण, सभ्यता आणि कायदा, धर्म इत्यादी उदाहरणे आहेत.

१.८ वैज्ञानिक पद्धत

समाजशास्त्र एक सामाजिक विज्ञान आहे, समाजशास्त्रज्ञ त्यांच्या संशोधनात वैज्ञानिक पद्धतीच्या नियमांचे पालन करतात. शक्य तितके अचूक आणि विश्वासाहर्ष निष्कर्ष मिळविण्यास मदत करण्यासाठी, नैसर्गिक, शारीरिक आणि सामाजिक विज्ञानांमध्ये वैज्ञानिक पद्धतीचा अवलंब केला जातो, विशेषतः पक्षपाती किंवा पद्धतीतील त्रुटींपासून मुक्त. वैज्ञानिक पद्धतीचे एक महत्त्वपूर्ण तत्व असे आहे की संशोधन शक्य तितक्या वस्तुनिष्ठपणे केले पाहिजे. संशोधकांना बर्याचदा त्यांच्या कार्याबद्दल उत्कट इच्छा असते, परंतु त्यांनी अपेक्षित शोध घेऊ नयेत आणि त्यांनी केलेल्या संशोधनाचा कसा परिणाम होईल याची अपेक्षा ठेवण्याची काळजी घ्यायला हवी. याचाच अर्थ असा आहे की त्यांनी आपले शोध ज्या प्रकारे अपेक्षित केलेले परिणाम प्राप्त करण्यास "मदत करते" अशा पद्धतीने त्यांचे संशोधन करू नये. असा पूर्वाग्रह होऊ शकतो, आणि वैज्ञानिक पद्धतीमुळे या पूर्वाग्रहांची संभाव्यता कमी होण्यास कमी मदत होते.

ही क्षमता नैसर्गिक आणि भौतिक विज्ञानांपेक्षा सामाजिक विज्ञानात यथार्थपणे जास्त आहे. रसायनशास्त्रज्ञ आणि भौतिकशास्त्रज्ञांची राजकीय मते विशेषतः प्रयोग कसा केला जातो आणि प्रयोगाच्या परिणामाचा कसा अर्थ लावला जातो यावर परिणाम होत नाही. याउलट, सामाजिक विज्ञान आणि कदाचित विशेषतः समाजशास्त्रातील संशोधकांना बहुतेकदा ते ज्या विषयांचा अभ्यास करतात त्याबद्दल तीव्र भावना असतात. त्यांची सामाजिक आणि राजकीय अशा प्रकारे ते या विषयांवर त्यांचे संशोधन कसे करतात आणि या संशोधनाच्या निकालांचे ते कशा प्रकारे अर्थ करतात यावर परिणाम होऊ शकेल.

१.९ सामाजिक विज्ञान संशोधन आणि नैसर्गिक विज्ञान संशोधन दरम्यान मूलभूत फरक

- सामाजिक विज्ञान आणि नैसर्गिक विज्ञान संशोधन अर्थव्यवस्थांच्या वाढ आणि विकासास मदत करतात.
- सामाजिक विज्ञान संशोधन मध्ये आपल्याला सहसा व्यक्तिनिष्ठ आढळते. नैसर्गिक विज्ञानात आपण नेहमीच वस्तुनिष्ठता पाहता.
- सामाजिक विज्ञान संशोधनात वैयक्तिक पूर्वाग्रह आणि पक्षपात डेटा विकृत करू शकतो आणि म्हणूनच तो निष्कर्ष काढू शकतो. नैसर्गिक विज्ञान संशोधनात वैयक्तिक पूर्वाग्रह आणि पक्षपातीपणाचा डेटा किंवा परिणामाच्या भूमिकांवर परिणाम होत नाही.
- सामाजिक वैज्ञानिक प्रयोगशाळेचा समाज किंवा जग मोठ्या प्रमाणात आहे आणि त्यांच्यावर प्रभाव पाडणार्या उपकरणे किंवा घटकांवर सामाजिक वैज्ञानिकांचे नियंत्रण नाही. नैसर्गिक वैज्ञानिक प्रयोगशाळेत काम करतात जिथे ते परिस्थिती आणि वातावरण नियंत्रित करू शकतात.
- सामाजिक विज्ञान संशोधनात तपासणीचा निकाल सर्वात सामान्यीकरणांवर असतो. नैसर्गिक विज्ञान संशोधनात तपासणीचे निकाल नैसर्गिक कायद्याद्वारे चांगल्या प्रकारे परिभाषित केले जातात.

- सामाजिक घटना कल्याण, परंपरा किंवा पद्धतशीर अशा शब्दांद्वारे प्रतिकात्मक म्हणून ओळखल्या जातात. डोळे, कान आणि नाक यासारख्या आपल्या संवेदनांद्वारे नैसर्गिक विज्ञान घटना थेट ज्ञात होऊ शकते.
- सामाजिक विज्ञान मध्ये प्राप्त डेटा एकाच वेळी बदलू शकतो. भौतिक शास्त्रामध्ये प्राप्त केलेला डेटा अधिक विश्वासाह आहे आणि त्यामध्ये वास्तविक परिणाम आहेत.
- वित्त उपलब्धतेमुळे सामाजिक विज्ञान संशोधनाच्या प्रगतीचा दर कमी आहे. वित्त उपलब्धतेमुळे वैज्ञानिक संशोधनात प्रगतीचा दर खूपच जास्त आहे.

१.१० निष्कर्ष

थोडक्यात, एखादी व्यक्ती सहजपणे म्हणू शकते की दोन्ही विज्ञानांमध्ये काही कमतरता असूनही अनेक अविकसित आणि सुसज्ज अर्थव्यवस्थांच्या सामाजिक-आर्थिक आणि तांत्रिक प्रगतीमध्ये दोन्हीने महत्त्वपूर्ण भूमिका बजावली आहे.

थोडक्यात, विषयांपेक्षा सामाजिक विज्ञान संशोधन आणि नैसर्गिक विज्ञान संशोधन यांच्यातील प्रमुख फरक उद्दिष्टे मध्ये जास्त आहेत.

नैसर्गिक शास्त्रज्ञ त्यांच्या किंवा तिच्या वैज्ञानिक डेटाद्वारे एकत्रित केलेल्या डेटावर सर्व विश्लेषणे ठेवतात. याउलट, जे सामाजिक शास्त्रज्ञ त्यांच्या उल्लेखनीय संशोधन कार्यासाठी परिचित आहेत ते जीवन आणि समाजातील दैनंदिन जीवनात वैज्ञानिक दृष्टिकोन घेत नाहीत.

सामाजिक विज्ञानांना त्यांचा मुख्य विषय म्हणून एक विशेष आणि अप्रत्याशित उद्दिष्टे आहे, ते शुद्ध आणि कठोर वैज्ञानिक तपासणीचा आग्रह धरतात. विज्ञानातील तत्त्वे आणि तत्त्वे त्यांचे वैशिष्ट्य आहेत. हे कबूल केले पाहिजे की सामाजिक विज्ञान त्यांच्या विषयातून उद्भवणार्या विशिष्ट समस्यांसह तयार केले गेले आहे, जसे की परिवर्तनशीलता, आणि मानवी स्वभाव, सामाजिक घटनेची जटिलता, मूल्य निर्णय, शब्दावली, इत्यादी. ही विशिष्ट डोमेन (domains) नाहीत एकट्या सामाजिक विज्ञान. या समस्या, एक मार्ग किंवा शुद्ध विज्ञानांचा देखील सामना करतात. त्यांच्या कार्यपद्धतीमध्ये, सामाजिक विज्ञान तपासात परिमाणात्मक तसेच गुणात्मक डेटाच्या वापराबद्दल शोध घेतात. हे आणि अधिक सामाजिक विज्ञानांचे वैज्ञानिक स्वरूप स्वीकारणे अनिवार्य करते.

प्रश्न:

- संशोधनाच्या तत्वज्ञानाच्या पायावर तपशीलवार लेख लिहा.
- ओंटोलॉजी (ontology) म्हणजे काय? संशोधन करण्याच्या महत्त्वपूर्णतेचे समीक्षणात्मक मूल्यांकन करा.
- संशोधन करण्यामध्ये ज्ञानशास्त्रातील भूमिकेची गंभीरपणे परीक्षण करा. ज्ञानशास्त्रीय विचारात सकारात्मकतेवर विस्तृतपणे सांगा
- वैज्ञानिक संशोधन आणि सामाजिक विज्ञान संशोधनाचे स्वरूप तपशीलवार परीक्षण करा आणि त्या दोघांच्या संगततेवर तपशीलवार वर्णन करा.

References:

- Bryman Alan (2001) "Social Research Methods", Oxford University Press.
- Cresswell, J.W., 2007, Research Design- Qualitative Quantitative and Mixed Methods Approaches, Sage Publication: New Delhi.
- David Mathew and Sutton Carole (2011), "Social Research-An Introduction" (2nded) Sage Publication.
- Uwe Flick (2007), "Managing Quality in Qualitative Research", The Sage Qualitative Research Kit, Sage Publications.
- Sarantakos, S (2005) "Social Research" Palgrave, Mac Millan.
- Moon, K., and Blackman, D. (2014). A Guide to Understanding Social Science Research for Natural Scientists. *Conservation Biology*, **28**: 1167-1177. Online: <http://onlinelibrary.wiley.com/doi/10.1111/cobi.12326/full>
- A guide to ontology, epistemology, and philosophical perspectives for interdisciplinary researchers
May 2, 2017-**Katie Moon and Deborah Blackman**-<https://i2insights.org/2017/05/02/philosophy-for-interdisciplinarity/>
Hashil Al-Saadi - February 2014- Demystifying Ontology and Epistemology in Research Methods
https://www.researchgate.net/publication/260244813_Demystifying_Ontology_and_Epistemology_in_Research_Methods
Comte, A. (1986). The positive philosophy. London: Bell and Sons.
Durkheim, E. (1970). Suicide: A study in sociology. London: Routledge & Kegan Paul
Giddens, A. (2006). Sociology (5th ed.). Cambridge: Polity Press
Iheriohanma, E. B. J. (2002). Sociology: A practical understanding of social reality. Owerri: Polynek Consultants Ltd.
Iheriohanma, E. B. J. (2013). Science and the Scientific Nature of Research in the Social Sciences; in *Studies in Sociology of Science* Vol. 4, No. 2, 2013, pp. 19-30 DOI:10.3968/j.sss.1923018420130402.2617-<https://core.ac.uk/download/pdf/236305326.pdf>
<https://www.yourarticlelibrary.com/social-research/social-research-meaning-nature-and-its-utility/92733>

समाजशास्त्रीय चौकशीचे स्वरूप : विज्ञान आणि सामान्य व्यवहार ज्ञान The Nature of Sociological inquiry; Science and common sense

प्रकरण रचना

२.० उद्दीष्टे

२.१ प्रस्तावना

२.१.१. समाजशास्त्रीय दृष्टीकोन

२.१.२. समाजशास्त्र आणि सामान्य व्यवहार ज्ञान यातील फरक

२.२ गुणात्मक आणि संख्यात्मक पद्धती

२.२.१. संख्यात्मक संशोधनाची व्याख्या

२.२.२. गुणात्मक संशोधनाची व्याख्या

२.२.३. गुणात्मक आणि संख्यात्मक संशोधनातील फरक

२.० उद्दीष्टे

- संशोधनातील समाजशास्त्रीय दृष्टीकोनाचे विश्लेषण करणे
- समाजशास्त्र आणि सर्व साधारण समजूत यातील फरकाचे मूल्यमापन करणे
- संख्यात्मक व गुणात्मक संशोधनाचे महत्त्व व उपयोजन समजून घेणे

२.१ प्रस्तावना

अनुभवजन्य निरीक्षण आणि सिद्धांतांच्या पद्धतशीर पद्धतींचा वापर करून समाजशास्त्रीय दृष्टिकोन दररोजच्या सामान्य जाणीवेच्या पलीकडे जातो.

समाजशास्त्रीय दृष्टिकोन दररोजच्या सामान्य जाणीवेच्या पलीकडे जातो. बर्याच लोकांचा असा विश्वास आहे की जगाला आणि त्यामध्ये घडणाऱ्या घटना त्यांना समजतात आणि बर्याचदा “समजूतदारपणा” असे संबोधून त्यांच्या समजुतीचे औचित्य सिद्ध करतात. ”तथापि, प्रत्यक्षात ते सामाजिक जग समजून घेण्यासाठी पद्धतशीर प्रयत्नात गुंतलेले नसतात.

समाजशास्त्र हे सामाजिक जगातील संबंधित वातावरण आणि सामाजिक घटना समजून घेण्याचा प्रयत्न आहे, (उदा. सामाजिक संरचना, संस्कृती, इतिहास) आणि अनुभवजन्य माहिती संकलित करून सामाजिक घटना समजून घेण्याचा प्रयत्न आहे. हा वैज्ञानिक दृष्टीकोन म्हणजे सामाजिकशास्त्रीय ज्ञान हे सामान्य व्यवहारज्ञानपेक्षा वेगळे कसे आहे हे दाखविते.

अशा प्रकारे, समाजशास्त्रीय ज्ञान प्राप्त करण्यासाठी समाजशास्त्रज्ञांनी त्यांच्या जगाचा अभ्यासपूर्ण आणि पद्धतशीरपणे अभ्यास केला पाहिजे. ते हा अभ्यास प्रेरणा आणि समर्पणाने करतात.

प्रेरणेच्या माध्यमातून समाजशास्त्रज्ञ तळा गाळा पासून माहिती संकलन करतात आणि त्यांच्या संशोधनातून सिद्धांत निर्मिती करतात . नंतर या सिद्धांताची वैधता मूल्यांकनासाठी वैज्ञानिक पद्धती वापरून तपासणी केली जाते, ते अनुमानाचा उपयोग करतात. नवीन माहितीला प्रकाशात आणण्याचे सिद्धांताचे मूल्यांकन करण्याचे वर्तन म्हणजे अनुमान .

अशा प्रकारे, अनुभवजन्य निरीक्षण आणि सिद्धांताच्या दरम्यान सतत आणि पुढे समाजशास्त्रीय ज्ञान निर्माण केले जाते. अशाप्रकारे, समाजशास्त्र सामान्य ज्ञानापेक्षा अधिक कठोर आहे, कारण समाजशास्त्रज्ञ वैज्ञानिक विश्लेषणाद्वारे जगाचे कार्य कसे करतात याबद्दलचे त्यांचे परीक्षण करतात आणि सुधारित करतात.

२.१.१. समाजशास्त्रीय दृष्टीकोन

अलीकडील सामाजशास्त्रीय अध्ययन असा विचार करते की अनुभव आणि वैज्ञानिक पद्धतीच्या वापरामुळे ते नैसर्गिक विज्ञानासारखेच आहे.

सुरुवातीच्या समाजशास्त्रीय अभ्यासामध्ये समाजशास्त्रातील क्षेत्र भौतिकशास्त्र किंवा जीवशास्त्र यासारख्या नैसर्गिक विज्ञानांसारखेच होते. याचा परिणाम म्हणून, अनेक संशोधकांनी असा दावा केला की नैसर्गिक विज्ञानात वापरल्या जाणाऱ्या कार्यपद्धती सामाजिक विज्ञानात वापरण्यासाठी योग्य आहेत. वैज्ञानिक पद्धतीने काम केल्याचा आणि अनुभवानुवादावर ताण आणण्याचा परिणाम म्हणजे ब्रह्मज्ञान, तत्वज्ञान आणि तत्वमिमांसामधील समाजशास्त्रातील फरक. याचा परिणाम असा झाला की समाजशास्त्र एक अनुभवजन्य विज्ञान म्हणून ओळखले गेले.

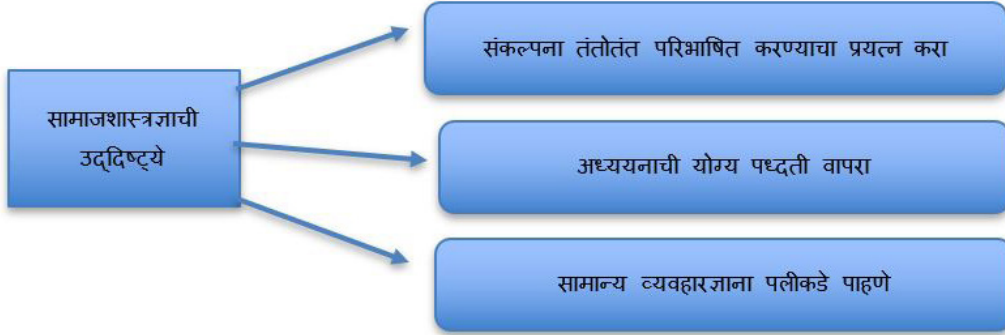
बरेच लोक चुकून असा विश्वास करतात की समाजशास्त्र हा स्पष्ट अभ्यास आहे. त्यांचा असा दावा आहे की समाजशास्त्र सामान्य ज्ञान वापरण्याशिवाय काहीच नाही. परंतु कोणत्याही विज्ञानाची साध्या सामान्य ज्ञानाचे बरोबर तुलना करणे हे सत्यापासून पुढे असू शकत नाही! सामान्य व्यवहार ज्ञान नेहमीच “सामान्य” नसतो किंवा “शहाणा” (बुद्धिवादी) नसतो. बहुधा सामान्य ज्ञानावर आधारित असले तरी “पक्ष्यांच्या पंखांचे पक्षी एकत्र असतात” आणि “विपक्षी आकर्षित करतात” अशी विधाने एकमेकांना विरोध करतात. कारण सामान्य व्यवहार ज्ञान नेहमीच वास्तविकतेचा अचूक अंदाज घेत नाही, लोकांना यापेक्षा काहीतरी वेगळंच पाहिजे असते .

प्रत्येक समाजशास्त्रीय शोध क्रांतिकारक नसतो; बरेच निष्कर्ष सामान्य ज्ञानानुसार सुसंगत दिसत नाहीत. तथ्यांविरुद्ध सामान्य ज्ञानांच्या विश्वासाहतेची पद्धतशीरपणे चाचणी करून, समाजशास्त्रज्ञ कोणत्या लोकप्रिय विश्वासांविषयी सत्य आहेत आणि कोणत्या नाही यावर क्रमवारी लावू शकतात. हे साध्य करण्यासाठी समाजशास्त्रज्ञ विविध सामाजिक विज्ञान संशोधन आराखडे आणि पद्धती वापरतात.

अनुशासन म्हणून समाजशास्त्र सामान्य ज्ञानापेक्षा अधिक आहे. समाजशास्त्र ही चौकशीची एक पद्धत आहे ज्यास पुराव्यांविरुद्ध विश्वासांची पद्धतशीर चाचणी आवश्यक आहे.

समाजशास्त्र आणि सामान्य ज्ञान, लोकप्रिय विश्वास विपरीत, समान गोष्टीचा संदर्भ देत नाही. बरेच लोक असे मानतात की समाजशास्त्र फक्त सामान्य ज्ञान आहे. लोक प्रथम स्थानावर समाजशास्त्र शिकण्याचा प्रयत्न करित नसल्यामुळे हा गैरसमज निर्माण होतो. या लेखात मी समाजशास्त्र आणि सामान्य ज्ञान एकमेकांपेक्षा वेगळे कसे आहे याबद्दल चर्चा करणार आहे.

याचा अभ्यास करण्यासाठी, ते (समाजशास्त्र) नेमके काय आहेत ते परिभाषित करणे आवश्यक आहे. सामान्य भाषेत, समाजशास्त्र ज्या लोकांना समाजाची रचना आणि गतिशीलता अभ्यासण्यास मदत करते त्यांना समाजशास्त्र म्हणतात. हे सामान्य ज्ञानापेक्षा अधिक आहे आणि म्हणूनच याचा अभ्यास म्हणून एक विद्याशाखा आहे. दुसरीकडे, सामान्य ज्ञान वैयक्तिक आणि नैसर्गिक गृहीतकांवर आधारित असते जे लोक करतात आणि हे प्रत्येक व्यक्तीमध्ये भिन्न असू शकते कारण लोकांच्या गटामध्ये एकसारखे काहीच नसते. समाजशास्त्र आणि सामान्य व्यवहार ज्ञान यांच्यात घनिष्ट संबंध असले तरीही त्यांच्यात अजूनही अंतर आहे. समाजशास्त्रात असताना, कोणत्या सिद्धांत तथ्य किंवा कल्पित आहेत यावर विस्तृतपणे विश्वास आणि पुराव्यांचा अभ्यास करून सामान्यतः, असा कठोर नियम नाही की विशिष्ट सिद्धांत प्रत्येकाला लागू होतो (कारण लोकांमध्ये मतभेद आहेत). जरी काहीवेळा सामान्य ज्ञान वापरात आणले जात असले तरी ती पद्धतशीर अभ्यास नाही आणि प्रत्येक गोष्टीचा योग्य अंदाज लावता येत नाही.

२.१.२. समाजशास्त्र आणि सामान्य व्यवहार ज्ञान यातील फरक

- सामान्य व्यवहारज्ञान व्यक्तीपेक्षा भिन्न असते आणि जन्मास आलेल्या कुटूंबाच्या रीतीरिवाज आणि श्रद्धा यांचा त्यावर प्रभाव पडतो. म्हणूनच, कोणत्याही सामाजिक बदलांची आवश्यकता नाही आणि यथास्थिती पाहिजे. दुसरीकडे समाजशास्त्र, पुरावा तसेच विश्वासांच्या जटिल तपशीलांचा अभ्यास करतो आणि काय लागू केले जाऊ शकते आणि काय करू शकत नाही यावर निर्णय घेते. जेव्हा मत आणि पुरावा यांच्यात विरोधाभास होतात आणि त्यानंतर समाजात होणाऱ्या बदलांना समर्थन देतात तेव्हाच्या सद्यस्थितीवर प्रश्न पडतो.
- एखाद्या व्यक्तीची सामान्य भावना फक्त एक समज म्हणून लक्षात घेतली जाते. या विषयात, एखाद्याचा काय विश्वास आहे याचा पाठपुरावा करण्याचा कोणताही पुरावा नाही. सामान्यज्ञानाच्या विपरीत, समाजशास्त्रीय सिद्धांत केवळ गृहितक नाहीत तर समाजशास्त्रज्ञ पुरावे गोळा करून

त्यांचा सखोल अभ्यास करून सिद्धांतावर निष्कर्ष काढतात. हे संशोधन दिल्यास या सिद्धांताने मांडलेले मुद्दे विश्वसनीय आणि वास्तविक जीवनाला खरोखरच लागू आहेत का हे अभ्यासले जाते.

- सामान्य ज्ञान वैयक्तिक अनुभवांवर आधारित आहे. परंतु समाजशास्त्र लोकांकडे नाही तर संपूर्णपणे समाजाकडे पाहतो. जेव्हा एखादी व्यक्ती विविध परिस्थितीचा अनुभव घेते तेव्हा सामान्य ज्ञान विकसित होते परंतु समाजशास्त्र केवळ वैयक्तिक अनुभव नसलेल्या विचारांची मागणी करतो.
- समाजशास्त्र हा समाजाचा वैज्ञानिक अभ्यास आहे, पण सामान्य व्यवहारज्ञान हे नाही. समाजशास्त्र हा समाजाचा विस्तृत अभ्यास असल्याने (आणि त्यात संशोधनाचा समावेश आहे), हे एक शास्त्र आहे. परंतु सामान्य ज्ञानाची ती आवश्यकता नसते.
- समाजशास्त्रात, एखादा संशोधन करत असताना, जगातील सर्वत्र आढळणाऱ्या नमुन्यांची नोंद घेतली जाते. सामान्य ज्ञान व्यक्तिनिष्ठ आहे कारण एका व्यक्तीपेक्षा दुसऱ्या व्यक्तीचे मत / सामान्य व्यवहार ज्ञान भिन्न आहे.
- सामान्य व्यवहार ज्ञान हे मर्यादित असते कारण एखाद्याच्या आसपासच्या क्षेत्राच्या पलीकडे व्यक्तीची क्षितिजे कोठेही नसतात. मात्र समाजशास्त्रीय शोध विविध पार्श्वभूमीतून आलेल्या मोठ्या लोकसंख्येस लागू आहेत.
- समाजशास्त्रात संशोधनाची आवश्यकता आहे आणि यामुळे तयार केलेल्या तथ्याची सत्यता तसेच तयार केलेल्या सिद्धांतांना अनुमती मिळते. परंतु याचा अर्थ असा नाही की सामान्य व्यवहार ज्ञान काही उपयोग नाही. ते खूप उपयुक्त आहे आणि खरं तर, अनेक समाजशास्त्रज्ञांना त्यांचा विचार करण्यास आणि त्यांचे संशोधन करण्यास मदत केली आहे. सामान्य ज्ञान आणि समाजशास्त्र दोन्ही भिन्न आहेत परंतु एकमेकांशी संबंधित आहेत.

२.२ गुणात्मक आणि संख्यात्मक / परिमाणात्मक पद्धती

आधुनिक समाजशास्त्रात क्रमशः परिमाणात्मक आणि गुणात्मक पद्धतशीर दृष्टिकोनांमधील फरक म्हणून सकारात्मकतावादी समाजशास्त्र आणि बहुपदीय दृष्टिकोन यांच्यातील फरक सुधारला गेला आहे. मानवी वर्तन समजून घेण्यासाठी परिमाणात्मक समाजशास्त्र सहसा एक संख्यात्मक दृष्टिकोन असतो. मोठ्या संख्येने सहभागी असणारी सर्व्हे एकत्रितपणे माहिती स्रोतमध्ये एकत्रित केली जातात आणि आकडेवारीचा वापर करून त्यांचे विश्लेषण केले जाते. ज्यायोगे संशोधकांना मानवी वर्तनातील नमुन्यांची माहिती घेता येते. गुणात्मक समाजशास्त्र सामान्यतः रुंदीपेक्षा अधिक खोली शोधते. गुणात्मक दृष्टिकोन सखोल मुलाखती, लक्ष्य गट किंवा सामग्री स्रोतांचे विश्लेषण (पुस्तके, मासिके, जर्नल्स, टीव्ही शो इ.) सामग्री स्रोत म्हणून वापरते. या स्रोतांचे नंतर नमुन्यांची ओळख पटविण्यासाठी आणि मानवी वर्तनाची अधिक चांगल्या प्रकारे समजूत काढण्यासाठी पद्धतशीर विश्लेषण केले जाते.

परिमाणवाचक आणि गुणात्मक समाजशास्त्र यांच्यात कठोर आणि वेगवान फरक रेखाटणे थोडी दिशाभूल करणारी आहे. दोघेही समान दृष्टिकोन सांगतात की सर्व विज्ञानातील पहिली पायरी म्हणजे

सिद्धांताचा विकास आणि परिक्षण करण्याच्या गृहीतकांची निर्मिती. काही लोक असे आहेत की जे त्यांच्या विश्लेषणांचे मार्गदर्शन करण्यासाठी सैद्धांतिक अभिमुखताविना (सैद्धांतिक मांडणीशिवाय) सामग्रीचे विश्लेषण करण्यास प्रारंभ करतात, बहुतेक एखाद्या सैद्धांतिक कल्पना किंवा प्रश्नापासून सुरुवात करतात आणि त्या सिद्धांताची चाचणी घेण्यासाठी सामग्री एकत्रित करतात. दुसरी पायरी म्हणजे सामग्री संग्रह करणे. खरोखरच हे दोन दृष्टिकोन भिन्न आहेत. संख्यात्मक समाजशास्त्र संशोधन विषयांच्या संख्यात्मक प्रतिनिधित्वावर लक्ष केंद्रित करते, तर गुणात्मक समाजशास्त्र संशोधनाच्या विषयांच्या वाद प्रतिवाद आणि शब्द चमत्कृती यामधील कल्पनांवर लक्ष केंद्रित करते.

२.२.१ परिमाणवाचक / संख्यात्मक संशोधनाची व्याख्या

परिमाणवाचक संशोधन हा संशोधनाचा एक प्रकार आहे जो नैसर्गिक विज्ञानांच्या पद्धतींवर अवलंबून असतो, जो संख्यात्मक सामग्री आणि कठोर तथ्ये तयार करतो. हे गणितीय, संगणकीय आणि सांख्यिकीय पद्धतींचा वापर करून दोन चलांमध्ये कारण आणि परिणाम संबंध स्थापित करण्याचे उद्दीष्ट आहे. हे संशोधन अचूक आणि अचूकपणे मोजले जाऊ शकते म्हणून या अनुभवाचे संशोधन म्हणून देखील ओळखले जाते.

संशोधकाद्वारे संकलित केलेली सामग्री श्रेणींमध्ये विभागला जाऊ शकतो किंवा सारणी मध्ये ठेवला जाऊ शकतो किंवा मोजमापाच्या घटकाच्या बाबतीत तो मोजला जाऊ शकतो. परिमाणात्मक संशोधनाच्या मदतीने कच्च्या सामग्रीचे आलेख आणि सारण्या तयार केल्या जाऊ शकतात, ज्यामुळे संशोधकाला निष्कर्षाचे विश्लेषण करणे सोपे होते.

परिमाणवाचक संशोधनाचा उपयोग अंकीय सामग्री किंवा डेटा (सामग्री) वापरण्यायोग्य आकडेवारीत रूपांतरित करण्याच्या परिणामाद्वारे समस्येचे प्रमाण मोजण्यासाठी केला जातो. वृत्ती, मते, आचरण आणि इतर परिभाषित चल बदलण्यासाठी - आणि मोठ्या नमुन्यावरील लोकसंख्येच्या परिणामाचे सामान्यीकरण करण्यासाठी याचा वापर केला जातो. परिमाणात्मक संशोधन तथ्ये तयार करण्यासाठी आणि संशोधनात नमुने उघडण्यासाठी मोजता येणारी सामग्री वापरतो. संख्यात्मक सामग्री संकलन पद्धती गुणात्मक सामग्री संकलन पद्धतीपेक्षा अधिक संरचित आहेत. प्रमाणित सामग्री संकलन पद्धतींमध्ये सर्वेक्षणांचे विविध प्रकार समाविष्ट आहेत - ऑनलाइन सर्वेक्षण, कागद सर्वेक्षण, मोबाइल सर्वेक्षण आणि किओस्क सर्वेक्षण, समोरासमोर मुलाखती, टेलिफोन मुलाखती, रेखांशाचा अभ्यास, वेबसाइट इंटरसेप्टर्स, ऑनलाइन मतदान आणि पद्धतशीर निरीक्षणे.

२.२.२ गुणात्मक संशोधनाची व्याख्या

गुणात्मक संशोधन असे आहे जे समस्या संदर्भात अंतर्दृष्टी आणि आकलन प्रदान करते. ही एक पुनर्गठित, शोध संशोधन पद्धत आहे जी अत्यंत जटिल घटनेचा अभ्यास करते व त्यास परिमाणात्मक संशोधनासह स्पष्ट करणे अशक्य आहे. तसेच , नंतरच्या संख्यात्मक संशोधनासाठी कल्पना किंवा गृहीत धरते.

गुणात्मक संशोधनाचा उपयोग मानवी वागणूक, अनुभव, दृष्टीकोन, हेतू आणि प्रेरणा यांचे निरीक्षण आणि व्याख्येच्या आधारे, लोकांचा विचार आणि भावना जाणून घेण्याचा मार्ग शोधण्यासाठी केला जातो. हा संशोधनाचा एक प्रकार आहे ज्यामध्ये संशोधक सहभागींच्या मतांना अधिक वजन देतो.

केस स्टडी, ग्राउंड थिअरी, एथनोग्राफी, (व्यष्टी अध्ययन , पायाभूत सिद्धांत , मानव अभ्यास) ऐतिहासिक आणि घटनाक्रम हे गुणात्मक संशोधनाचे प्रकार आहेत.

गुणात्मक संशोधन प्रामुख्याने शोध (विस्तारित) संशोधन आहे. हे संशोधन मूलभूत कारणे, मते आणि प्रेरणा समजून घेण्यासाठी वापरली जाते. हे समस्येचे अंतर्दृष्टी प्रदान करते किंवा संभाव्य परिमाणात्मक संशोधनासाठी कल्पना किंवा गृहीते विकसित करण्यास मदत करते. गुणात्मक संशोधन विचार आणि मते यांच्यातील प्रवाह उंचावण्यासाठी आणि समस्येच्या तळा पर्यंत जाण्यासाठी वापरला जातो. रचनात्मक किंवा अर्ध-संरचित तंत्राचा वापर करून गुणात्मक सामग्री संकलन पद्धती भिन्न असतात. काही सामान्य पद्धतींमध्ये लक्ष्य गट (गट चर्चा), वैयक्तिक मुलाखती आणि सहभाग / निरीक्षणे समाविष्ट असतात. नमुना आकार सामान्यतः लहान असतो आणि दिलेल्या कोटाची पूर्तता करण्यासाठी प्रतिवादी निवडले जातात.

२.२.३. गुणात्मक आणि संख्यात्मक संशोधनातील फरक

निकष	गुणात्मक संशोधन	परिमाणात्मक संशोधन
हेतू	सामाजिक परस्परसंवाद समजून घेण्यासाठी आणि व्याख्या करण्यासाठी	गृहीतकांची चाचणी करण्यासाठी, कारण आणि परिणाम पहाण्यासाठी आणि भविष्यवाणी करणे यासाठी
गट अभ्यास	लहान आणि यादृच्छिकपणे निवडलेले नाही	मोठे आणि यादृच्छिकपणे निवडलेले
चल	चलाचा नव्हे तर संपूर्ण अभ्यास करा	विशिष्ट चलाचा अभ्यास केला
सामग्री संकलन प्रकार	शब्द, प्रतिमा किंवा घटक	संख्या आणि आकडेवारी
सामग्री संकलन पद्धती	मुक्त प्रतिसाद, मुलाखती, सहभागी निरीक्षण , फील्ड टिपण आणि प्रतिबिंबित घटक	संरचित आणि प्रमाणित सामग्री संग्रहण साधनांचा वापर करून अचूक मोजमापावर आधारित सामग्री
सामग्री विश्लेषण प्रकार	नमुने, वैशिष्ट्ये, विषयवस्तू	सांख्यिकीय संबंध ओळखणे
सामान्य संशोधन उद्दिष्ट्ये	विस्तारित वर्णन करा, शोधा आणि निर्माण करा	वर्णन, स्पष्टीकरण आणि भविष्यवाणी
(लक्ष्य) फोकस	विस्तारित दृष्टीकोन , विषयांची रुंदी आणि खोली तपासते	संक्षिप्त दृष्टीकोन , अत्यंत विशिष्ट विषयाची चाचणी घ्या
निष्कर्ष	अधिक सामान्यीकृत आणि दिशात्मक	लोकसंख्येच्या आधारे प्रकल्प करण्यायोग्य शोध

संदर्भात फरक	परिमाणात्मक संशोधन	गुणात्मक संशोधन
अधोरेखित तत्वज्ञान	तर्कसंगतता: 'मानव तर्क करण्याच्या क्षमतेमुळे ज्ञान प्राप्त करते' (बर्नार्ड १९९४: २)	अनुभववाद: 'मानवांनी प्राप्त केलेले एकमेव ज्ञान ज्ञानेंद्रियांच्या अनुभवांवरून आहे' (बर्नार्ड १९९४: २)
चौकशीकडे संपर्क	संरचित / कठोर / पूर्वनिर्धारित कार्यपद्धती	अप्रबंधित / लवचिक / मुक्त पद्धत
तपासणीचा मुख्य हेतू	इंद्रियगोचर, परिस्थितीमधील फरकांचे प्रमाण मोजण्यासाठी.	इंद्रियगोचर, परिस्थिती, प्रकरणातील भिन्नतेचे वर्णन करणेसाठी
चलांचे मोजमाप	एकतर मोजमाप किंवा चलांचे वर्गीकरण प्रकारांवर भर .	चलांच्या वर्णनावर भर
नमुन्याचा आकार	नमुना आकारावर जास्त	कमी प्रकरणे/ लहान नमुना
चौकशीचे लक्ष	कमी चौकशीच्या प्रमाणावर लक्ष केंद्रित करतात, परंतु मोठ्या संख्येने प्रतिसादकांकडून आवश्यक माहिती एकत्रित करतात	एकाधिक प्रकरणांचा समावेश करते परंतु कमी प्रतिसादकांकडून आवश्यक माहिती एकत्रित करते
प्रख्यात संशोधन मूल्य	विश्वसनीयता आणि वस्तुनिष्ठता (मूल्यमुक्त)	प्रामाणिकपणा परंतु मूल्यमुक्त असल्याचा दावा करत नाही
प्रख्यात संशोधन विषय	व्याप्ती, घटना, मर्यादा, समस्यांचे स्वरूप, मत आणि दृष्टीकोन स्पष्ट करते; नियमितता आणि सूत्रांचे शोध लावते	अनुभव, अर्थ, समज आणि भावना विस्तारित करते
डेटाचे विश्लेषण	वारंवारता वितरण, क्रॉस-टॅब्युलेशन किंवा इतर सांख्यिकीय प्रक्रियेसाठी विषय बदलतात	विषयवस्तू ओळखण्यासाठी विषय प्रतिसाद, कथा किंवा निरीक्षणाची सामग्री आणि त्यांचे वर्णन करते
निष्कर्षाचा संप्रेषण	निसर्गात अधिक विश्लेषणात्मक संस्था, अनुमान आणि निष्कर्ष रेखाटणे आणि नातेसंबंधाची परिमाण आणि सामर्थ्य याची चाचणी करणे.	निसर्गामध्ये अधिक वर्णनात्मक आणि आख्यायिका आयोजित करणे

गुणात्मक आणि परिमाणवाचक संशोधनातील फरक खालील आधारांवर स्पष्टपणे काढता येतील:

१. गुणात्मक संशोधन ही चौकशीची एक पद्धत आहे जी मानवी विचार आणि भावना व्यक्त करण्याचा मार्ग शोधण्यासाठी मानवी आणि सामाजिक विज्ञानांवर समज विकसित करते. सांख्यिकीय, तार्किक आणि गणिती तंत्राचा उपयोग करून संख्यात्मक सामग्री तयार करण्यासाठी वापरली जाणारी एक वैज्ञानिक आणि अनुभवजन्य संशोधन पद्धत, परिमाणात्मक संशोधन म्हणतात.
२. गुणात्मक संशोधन हे निसर्गात समग्र आहे तर परिमाणात्मक संशोधन हे वैशिष्ट्यपूर्ण आहे.
३. संशोधक जिव्हाळ्याने गुंतलेला असतो म्हणून गुणात्मक संशोधन एक व्यक्तिनिष्ठ दृष्टिकोनाचे अनुसरण करते, तर परिमाणात्मक संशोधनाचा दृष्टीकोन उद्देश असतो, कारण संशोधक अविरावित असतो आणि चौकशीचे उत्तर देण्यासाठी विषयावरील निरीक्षणे आणि विश्लेषणाचे अचूक प्रयत्न करतो.
४. गुणात्मक संशोधन हे शोध आहे. परिमाणात्मक संशोधनास विरोध म्हणून जे निष्कर्ष आहे.
५. गुणात्मक संशोधनात डेटा संश्लेषित करण्यासाठी वापरलेले तर्क म्हणजे प्रेरक आहे तर परिमाणात्मक संशोधनाच्या बाबतीत तर्क विकसित आहे.
६. गुणात्मक संशोधन पर्पोजिव्ह सॅम्पलिंगवर आधारित आहे, जिथे लक्ष्य संकल्पनेची संपूर्ण माहिती मिळवण्यासाठी लहान नमुना आकार निवडला जातो. दुसरीकडे, परिमाणात्मक संशोधन यादृच्छिक सॅम्पलिंगवर अवलंबून असते; संपूर्ण लोकसंख्येच्या निकालाकडे जाण्यासाठी एक मोठा प्रतिनिधी नमुना निवडला जातो.
७. शाब्दिक डेटा गुणात्मक संशोधनात गोळा केला जातो. उलटपक्षी, परिमाणात्मक संशोधनात मोजण्यायोग्य डेटा गोळा केला जातो.
८. गुणात्मक संशोधनाची चौकशी ही प्रक्रिया-आधारित आहे, जो परिमाणात्मक संशोधनाच्या बाबतीत नाही.
९. गुणात्मक संशोधनाच्या विश्लेषणामध्ये वापरलेले घटक म्हणजे शब्द, चित्रे आणि ऑब्जेक्ट्स आहेत तर परिमाणात्मक संशोधनाची संख्यात्मक डेटा आहे.
१०. चालू असलेल्या प्रक्रियेत वापरल्या जाणार्या कल्पनांचा शोध घेणे आणि शोधण्याच्या उद्देशाने गुणात्मक संशोधन केले जाते. परिमाणवाचक संशोधनाला विरोध केल्याने हेतू म्हणजे कारणांची तपासणी करणे आणि चलांमधील संबंधांवर परिणाम करणे होय.
११. शेवटी, गुणात्मक संशोधनात वापरल्या जाणार्या पद्धती म्हणजे सखोल मुलाखती, फोकस ग्रुप्स इ. त्याउलट, परिमाणवाचक संशोधन करण्याच्या पद्धती संरचित मुलाखती आणि निरीक्षण असतात.
१२. गुणात्मक संशोधन प्रारंभिक समज विकसित करते तर परिमाणात्मक संशोधन अंतिम कृती करण्याची शिफारस करतो.

प्रश्न:

- संशोधनाच्या समाजशास्त्रीय दृष्टिकोनावर तपशीलवार टीप लिहा
- समाजशास्त्राचे स्वरूप आणि संशोधनात सामान्य ज्ञानाची भूमिका गंभीरपणे परीक्षण करा.
- गुणात्मक आणि परिमाणवाचक संशोधन म्हणजे काय? सामाजिक संशोधनात त्यातील फरक आणि त्यातील अनुप्रयोगांचे मूल्यांकन करा.

References:

- Bryman Alan (2001) "Social Research Methods", Oxford University Press.
- Cresswell, J.W, 2007, Research Design- Qualitative Quantitative and Mixed Methods Approaches, Sage Publication: New Delhi.
- David Mathew and Sutton Carole (2011), "Social Research-An Introduction" (2nd ed) Sage Publication.
- Uwe Flick (2007), "Managing Quality in Qualitative Research", The Sage Qualitative Research Kit, Sage Publications.
- Sarantakos, S (2005) "Social Research" Palgrave, Mac Millan.
- Moon, K., and Blackman, D. (2014). A Guide to Understanding Social Science Research for Natural Scientists. *Conservation Biology*, **28**: 1167-1177. Online: <http://onlinelibrary.wiley.com/doi/10.1111/cobi.12326/full>
- <https://www.sociologygroup.com/sociology-common-sense-differences/>

प्रकरण २ पद्धतीशास्त्रीय दृष्टीकोन
प्रत्यक्षवाद (सकारात्मकतावाद) आणि निर्वचनात्मक हस्तक्षेप
(POSITIVISM AND HERMENEUTIC INTERVENTION)

प्रकरण रचना

- ३.० उद्दिष्टे
- ३.१ परिचय
- ३.२ सकारात्मकतावाद - पार्श्वभूमी
- ३.३ सकारात्मकतेची फ्रेंच परंपरा
- ३.४ सकारात्मकतेचे केंद्रीय तत्व
- ३.५ सकारात्मकता आणि समाजशास्त्र
- ३.६ निर्वचनात्मक दृष्टीकोन - पार्श्वभूमी
- ३.७ निर्वचनात्मक दृष्टीकोन - आधुनिक संक्रमण
- ३.८ निर्वचनात्मक दृष्टीकोन - अलीकडील घडामोडी
- ३.९ सारांश
- ३.१० प्रश्न
- ३.११ संदर्भ आणि पुढील वाचन

३.० उद्दिष्टे:

- सकारात्मकतावाद ('पॉझिटिव्हिझम') हा एक तात्विक दृष्टिकोन आहे, जो तर्कशास्त्र आणि नैसर्गिक विज्ञानातील कारणमीमांसा यावर आधारित आहे हे समजून घेणे.
- निर्वचनात्मक पद्धतीशास्त्रीय दृष्टीकोन समजून घेणे.

३.१ परिचय:

सकारात्मकतावाद हे विज्ञानाचे तत्वज्ञान आहे जे मानवी इंद्रियांचा वापर करून पद्धतशीर निरीक्षण ने बाजू घेतलेल्या तत्वज्ञानातील अनुमानांना नकार देते. "सकारात्मक" ज्ञान जगाच्या अशा निरीक्षणावरील सामान्यीकरणांवर आधारित आहे जे पुरेशी संख्या आणि सुसंगतता कशी तयार केली जाते घटना एकत्र राहते किंवा अनुक्रमात घडतात, त्याचे नियम मानले जातात (लुईस-बेक इत्यादी., २००४)

सकारात्मकतेचा सिद्धांत ऑगस्ट कॉम्प्ट यांनी बनविला होता जे फ्रेंच तत्त्वज्ञानी आणि समाजशास्त्राच्या संस्थापक जनकांपैकी एक म्हणून ओळखले जातात. सकारात्मकतेला समाजाचे वैज्ञानिक आकलन समजले जाते. सकारात्मकता एक संशोधन प्रतिमान म्हणून सामाजिक शास्त्रांशी संबंधित असले तरी ते नैसर्गिक विज्ञानाच्या जवळचे आहे. सकारात्मकतावाद नैसर्गिक तत्वांवर आधारित असल्याने समाजाच्या वैज्ञानिक संशोधनासाठी आणि ज्ञानासाठी ते प्रतीवादित ठरले.

तथापि, ब्रायंट (१९८५) यांनी नमूद केल्याप्रमाणे, 'पॉझिटिव्हिझम' आणि 'समाजशास्त्र' या दोन्ही शब्दाची उत्पत्ती कॉम्प्ट व सामान्यतः त्यांच्या कोर्स डी फिलॉसॉफी पॉझिटिव्ह (खंड ६ , १८३०- ४२) मधील आहे. दुसरे म्हणजे, पहिल्या संकल्पने संदर्भात ही बाब दिशाभूल करणारी आहे, कारण कॉम्प्ट यांनी 'पॉसिटीव्हिझम' बदल नाही तर 'सकारात्मक तत्त्वज्ञान' आणि 'सकारात्मक पद्धती' बदल लिहिले होते आणि त्यांच्या आधी सेंट-सायमन यांनीही सकारात्मक तत्त्वज्ञानाचा पुरस्कार केला होता.

निर्वचनात्मक पद्धतशीर दृष्टीकोन, मजकूरांच्या "अर्थ लावणे" शी संबंधित आहे. हे एक अत्यंत जटिल संशोधन प्रतिमान आहे, जेथे सामाजिक शास्त्रज्ञ देखील त्याच्या वापरासंदर्भात वादविवाद करतात. निर्वचनात्मक पद्धतशीर दृष्टीकोनमध्ये मजकूर संबंधी फक्त जे लिहिले गेले आहे त्याचे वाचन आणि स्पष्टीकरण केले जात नाही तर ते इतर प्रश्नांबरोबरच कोणत्या संदर्भात लिहिले गेले आहे? हे कोणाद्वारे आणि का लिहिले गेले आहे ? याचा अर्थ देखील समजून घेण्याचा प्रयत्न हा दृष्टीकोन करतो.

३.२ 'सकारात्मकता' - पार्श्वभूमी:

सकारात्मकतेचे तत्त्वज्ञान म्हणजे सामाजिक जीवनातील समस्या सोडवणे, नैसर्गिक विज्ञानाच्या तत्वांचे अनुसरण करून त्याची प्रगती करणे . सकारात्मकतेच्या सामान्य दृष्टीकोनात फ्रेंच तत्त्ववेत्ता ऑगस्ट कॉम्प्ट (१७९८-१८५७) यांनी सकारात्मकतावाद (पॉझिटिव्हिझम) म्हणून ओळखल्या जाणार्या त्यांच्या सामाजिक तत्त्वज्ञानाचा आढावा देतात. ऑगस्ट कॉम्प्ट यांच्या विचारांवर फ्रेंच राज्यक्रांतीचा खोलवर परिणाम झाला होता , त्यांनी 'मानवतेचा धर्म' अशी दावे असलेल्या धर्माला नाकारले. कॉम्प्ट यांना ठामपणे वाटले की समाजातील वैज्ञानिक अभ्यासामुळेच त्यांच्या समस्या सोडविता येतील आणि अशा प्रकारे त्यास 'समाजशास्त्र' असे नाव देण्यात आले.

वैज्ञानिक तत्वांच्या आधारे, कॉम्प्ट यांनी "सकारात्मकता" या सिद्धांताची किंवा तत्त्वज्ञानाची रचना केली, मुख्यतः आपल्या दशकांतील पॉझिटिव्ह फिलॉसॉफी या सहा खंडांच्या उपक्रमाच्या माध्यमातून. नैसर्गिक विज्ञानाच्या तत्वांचे अनुसरण करून, कॉम्प्ट यांनी भौतिक शास्त्रांप्रमाणेच समाजाकडे स्वतःच्या कायद्यांच्या संचालनाद्वारे पाहण्याचा प्रस्ताव दिला. अशा प्रकारे त्यांनी 'समाजशास्त्र' म्हणून लोकप्रिय होण्यासाठी समाजाच्या वैज्ञानिक अभ्यासाचा पाया घातला. सामाजिक जीवनातील अनिश्चितता आणि अनागोंदी या वैज्ञानिक तत्वांचा वापर आणि उपयोग करून सोडविली पाहिजे. तत्त्वज्ञानामध्ये सकारात्मकतेचा संबंध ज्ञानाशी संबंधित आहे जो सर्व ज्ञानाचा पाया अनुभवतो आणि त्यांच्या पूरक तत्वमीमांसेसह जे निरीक्षणास योग्य वस्तू आणि नसलेल्या वस्तू दरम्यान विभागणी करतात. ब्रायंट (१९८५).

डेव्हिड ह्यूम आणि इमॅन्युएल कान्ट या सुरुवातीच्या विचारवंतांनीही कॉम्प्टवर लक्षणीय प्रभाव टाकला होता. त्यांच्या विचार प्रभावातून कॉम्प्ट यांनी सकारात्मकतेची संकल्पना निर्माण केली. - म्हणजे, ब्रह्मज्ञान आणि तत्वज्ञान पूर्वी ज्ञानाचे अपूर्ण पद्धती आहेत आणि सकारात्मक ज्ञान नैसर्गिक घटना आणि त्यांचे गुणधर्म आणि संबंधांवर आधारित आहे जे अनुभवजन्य विज्ञानांनी सत्यापित केले आहे (" नवीन विश्वकोश ब्रिटानिका, "१९९७). सुरुवातीपासूनच, सकारात्मकतावादी वास्तविकतेवर विश्वास ठेवतात ज्यायोगे आपल्या इंद्रियांच्या माध्यमातून अभ्यास केला जाऊ शकतो. वास्तविकतेचे ज्ञान मिळविण्यात मानवी अनुभव महत्वाची भूमिका बजावते. अशाप्रकारे, अनुभवाद्वारे मिळणारी वैधता सकारात्मकतेच्या दृष्टीकोनातून महत्त्वपूर्ण राहते. सकारात्मकतेत मानवी ज्ञानाद्वारे वैज्ञानिक ज्ञान पडताळता आले पाहिजे.

कॉम्प्ट यांचे सकारात्मकतेच्या तत्वज्ञानाचे मुख्य योगदान पाच भागांत मोडते: (अ) वैज्ञानिक पद्धतीने कठोर अवलंब करणे; (ब) तीन राज्यांचा कायदा किंवा बौद्धिक विकासाचे टप्पे; (क) विज्ञानांचे वर्गीकरण; (ड) समाजशास्त्रापेक्षा पूर्वीच्या या प्रत्येक विज्ञानाच्या अपूर्ण तत्वज्ञानाची संकल्पना; आणि (इ) एकत्रित स्वरूपात सकारात्मकतावादी सामाजिक तत्वज्ञानाचे संश्लेषण (डुईगन, २०१०). कॉम्प्ट चा तीन पायऱ्यांचा कायदा - एक ब्रह्मज्ञानविषयक पायरी , आभासी ज्ञान पायरी आणि सकारात्मकतावाद (विज्ञानवाद) - समाजाच्या इतिहासात मानवी बौद्धिक विकासाच्या प्रक्रियेची रूपरेषा.

आपला प्रगती तपासा:

१. " सकारात्मकतावाद " म्हणजे काय?

३.३ सकारात्मकतेची फ्रेंच परंपरा

हे सर्वज्ञात आहे की कॉम्प्ट यांनी केवळ 'समाजशास्त्र' हा शब्द तयार केला नाही तर समाजशास्त्रात सकारात्मकतावादी तत्वज्ञानाची ओळख करून दिली आणि ती व्यवस्थित केली. खरं तर सेंट-सायमन, दोन कारणामुळे कॉम्प्ट पेक्षा फ्रॅसिटीव्हच्या फ्रेंच परंपरेच्या विश्लेषणासाठी एक चांगला प्रारंभिक बिंदू प्रदान करतात : (अ) शतकाच्या सुरुवातीस एकोणिसाव्या शतकाच्या महान सकारात्मक विज्ञान निर्मितीच्या प्रकल्पाची त्यांनी घोषणा केली. , (ब) त्यांच्या कार्यामुळे मार्क्स आणि दुसखीम त्याकडे आकर्षित झाले. (ब्रायंट, १९८५) .

सेंट -सायमन, कॉम्प्ट आणि डर्खिम यांची कामे त्यांच्या विचार आणि कल्पनांमध्ये परस्पर संबंध प्रदर्शित करतात. ब्रायंट (१९८५)

त्यांनी बारा तत्वांची यादी केली आहे, जी सकारात्मकतावादाच्या फ्रेंच परंपरेची मूलभूत वैशिष्ट्ये दर्शवितात:

1. एक जग आहे आणि त्याचे अस्तित्व वस्तुनिष्ठ आहे.
2. जगाचे घटक आणि त्यांचे हालचाल नियंत्रित करणारे कायदे केवळ विज्ञानाद्वारे शोधण्यायोग्य आहेत, विज्ञान हे केवळ ज्ञानाचे रूप आहे. म्हणून जे त्यामुळे शास्त्रोक्त पद्धतीने ओळखले जाऊ शकत नाही, ते ओळखले जाऊ शकत नाही.
3. विज्ञान कारण आणि निरीक्षणाच्या संयोजनावर अवलंबून आहे.
4. विज्ञान जगातील सर्व घटक आणि त्यांचे नियमन करणारे सर्व कायदे शोधू शकत नाही, कारण, कारणमिमांसा आणि निरीक्षण करण्याची मानवी शक्ती मर्यादित आहे. बौद्धिक विकासाच्या पातळीवर आणि विज्ञानाच्या सामाजिक संघटनेत प्रगती होण्यासाठी वैज्ञानिक ज्ञान कायमचे राहिल.
5. जगाला जगाचा शोध घेण्याचा प्रयत्न सहसा त्याच्या व्यावहारिक स्वारस्या आणि त्याच्या परिस्थितीद्वारे केला जातो.
6. ऐतिहासिक विकासाचे असे नियम आहेत ज्यांचा शोध भूतकाळाचे स्पष्टीकरण करण्यास सक्षम करेल, वर्तमान समजेल आणि भविष्याचा अंदाज येईल.
7. असे सामाजिक कायदे आहेत जे विविध संस्था आणि संस्कृती प्रकार दरम्यानच्या परस्पर संबंधांवर नियंत्रण ठेवतात
8. समाज हा एक वास्तविकता आहे.
9. सामाजिक व्यवस्था ही समाजाची नैसर्गिक स्थिती आहे.
10. नैतिक आणि राजकीय निवड केवळ वैज्ञानिक आधारावर स्थापित केली पाहिजे.
11. इतिहासाच्या आणि समाजाच्या नैसर्गिक नियमांसमोर मनुष्याच्या अधीन राहून या कायदांशी जुळणारी संस्था वगळता इतर कोणत्याही दृष्टीने संस्थात्मक आणि सांस्कृतिक स्वरूपाचे मूल्यांकन थांबवले जाते.
12. सकारात्मकता , विधायक, नकारात्मक आणि क्लिष्ट बाबींना पार करते . सकारात्मकता , सहसंबंधित , ब्रह्मज्ञानविषयक आणि तत्त्वज्ञानविषयक, निरपेक्षतेपेक्षादेखील अधिक परिपूर्ण आहे.

आपला प्रगती तपासा:

1. सकारात्मकतेच्या फ्रेंच परंपरेची वैशिष्ट्ये काय आहेत?

३.४ सकारात्मकता केंद्रीय तत्व

ब्लेकी (२००७) यांनी 'सकारात्मकतावाद' या त्यांच्या साहित्याच्या तत्व-विश्लेषणाच्या माध्यमातून सकारात्मकतावाद किंवा त्याचे मुख्य तत्व या नावाने काही संक्षिप्त मुद्दे मांडले आहेत.

- घटनात्मकता: हा नियम केवळ मानवी अनुभवातून वैज्ञानिक ज्ञानाची प्राप्ती दर्शवितो. वैज्ञानिक ज्ञान इंद्रियांच्या समजुतीशिवाय काहीही नाही, एक 'शुद्ध अनुभव', कोणत्याही संज्ञानात्मक हस्तक्षेपाशिवाय.
- नामकरण: वैज्ञानिक स्पष्टीकरणात वापरल्या गेलेल्या कोणत्याही अमूर्त संकल्पनासुद्धा अनुभवातून तयार केल्या पाहिजेत; नावे किंवा शब्द वगळता कुठलीही निरीक्षणे करणे शक्य नाही, यासंबंधी रूपांतरात्मक कल्पनांना कायदेशीर अस्तित्व नाही. म्हणूनच, निरीक्षणाचे वर्णन करण्यासाठी वापरलेली भाषा कोणत्याही सैद्धांतिक कल्पनेद्वारे निर्बंधित असणे आवश्यक आहे. एखाद्याच्या इंद्रियातून 'वास्तव' किंवा 'सत्य' अवलोकन करण्यायोग्य असल्याचे मानले जाते म्हणून, 'देव' यासारख्या कोणत्याही सैद्धांतिक शब्दांना, जे अवलोकन न करण्यायोग्य आहे, ते निरर्थक मानले पाहिजे.
- अणुवाद: निरीक्षणाच्या अनुभवाच्या वस्तूंना घटनेचे स्वतंत्र, अणुबोधक म्हणून मानले जाते, जे जगाच्या अंतिम आणि मूलभूत घटक असतात. या अणू प्रभाव सामान्यीकरणामध्ये तयार झाल्यामुळे ते जगातील अमूर्त वस्तूंचा संदर्भ देत नाहीत, केवळ वेगळ्या घटनांमध्ये नियमितपणा दर्शवतात.
- सामान्य नियम : वैज्ञानिक सिद्धांतांना अत्यंत सामान्य नियमांसारखे विधानांचे समूह मानले जाते; असे सामान्य नियम स्थापन करणे हे विज्ञानाचे उद्दीष्ट आहे. हे नियम घटनेमधील साधे संबंध किंवा सातत्याने एकत्रित संबंध निर्दिष्ट करून निरीक्षणाचा सारांश देतात. योग्य नियमांनुसार वैयक्तिक बाबी जमा करून स्पष्टीकरण प्राप्त केले जाते. हे कायदे सर्वव्याप्त आहेत, त्यामध्ये विस्तृत निरीक्षणाची विस्तृत माहिती आहे आणि ती सार्वभौम स्वरूपाची आहेत, त्यामुळे ते अपवाद वगळता स्थळ काळ सापेक्ष आहेत.
- मूल्य निर्णय आणि मानदंडात्मक विधान: मूल्ये ज्ञानाचा दर्जा नसल्यामुळे "तथ्य" आणि "मूल्ये" विभक्त करणे आवश्यक आहे. मूल्य विधानांमध्ये कोणतीही अनुभवात्मक सामग्री नसते जी निरीक्षणाच्या आधारे त्यांच्या वैधतेच्या कोणत्याही चाचण्यांसाठी त्यांना संवेदनाक्षम बनवते.
- पडताळणी: कोणत्याही वैज्ञानिक विधानातील सत्य किंवा खोटेपणाचे निरीक्षण एखाद्या अवलोकन करण्यायोग्य परिस्थितीच्या संदर्भात केले जाऊ शकते. पुष्टीकरण पुराव्यांच्या संचयनाने वैज्ञानिक कायदे सत्यापित केले जातात.
- कारण: निसर्गामध्ये कोणतेही कार्यकारण नाही, फक्त नियमितपणा किंवा घटनांमध्ये सतत एकत्रीकरण असे असते की एका प्रकारच्या घटनांच्या नंतर दुसऱ्या प्रकारच्या घटना घडतात. म्हणूनच, आपल्याकडे असलेल्या सर्व घटनांच्या प्रकारांमध्ये नियमितपणा असल्यास स्पष्टीकरण हे नियमितपणे विस्तृत घटना शोधण्याव्यतिरिक्त काही नाही.

आपला प्रगती तपासा:

1. सकारात्मकता चे केंद्रीय तत्व काय आहेत? _____

३.५ ' सकारात्मकता ' आणि समाज:

समाजशास्त्रात सकारात्मकता, सामाजिक शास्त्रे आणि समाजशास्त्र वैज्ञानिक बनविण्याच्या कल्पनेशी संबंधित आहे (ब्रायंट, १९८५). विज्ञानवादी सामाजिक वास्तविकतेकडे वैज्ञानिक दृष्टिकोनातून सत्यापित करण्यायोग्य व मोजता येणारी बाब म्हणून पाहतात. ज्याप्रमाणे भौतिक जग कायद्याद्वारे (नियमांद्वारे) प्रशासित होते, त्याचप्रमाणे मानवी जीवनातही काही कायदे आढळतात जे शोधले पाहिजेत, असा विश्वास विज्ञानवादी व्यक्त करतात. आणि म्हणूनच, समाजशास्त्र, सकारात्मकतेच्या दृष्टिकोनातून, नैसर्गिक विज्ञानांच्या नियमांवर आधारित आहे, ज्यात तर्कशास्त्र आणि तर्क यांचा समावेश आहे.

समाजशास्त्र हा समाजाच्या वैज्ञानिक अभ्यासाशी संबंधित आहे म्हणून, विज्ञानवादी घटनेविषयी शास्त्रीय स्पष्टीकरण सत्यापित आणि तार्किकदृष्ट्या सांगितले जाते - याची खात्री देतात, कारण ते ब्रह्मज्ञान किंवा अलौकिक समज (काल्पनिक विश्लेषण नाकारतात) स्पष्टीकरणांना पूर्णपणे नकार देते. सामाजिक घटनेत सामाजिक कर्ते महत्त्वपूर्ण राहतात, तथापि, समाजशास्त्रातील सकारात्मक विचारसरणी तत्वज्ञानाच्या किंवा संशोधकांच्या कोणत्याही व्यक्तीनिष्ठता आणि मूल्यनिर्णयविना निर्मित, घटनेच्या वास्तविक पैलूंकडे पाहते.

रोम (१९९१), विद्यमान साहित्याच्या तत्व -विश्लेषणाद्वारे असे स्पष्ट करतात की विज्ञानाचा सकारात्मकता सिद्धांत हा एकमेव सिद्धांत नाही जो समाजशास्त्रीय उपक्रमात सामील झाला आहे, परंतु त्यातून संशोधनाची प्रेरणा मिळते, सकारात्मकता सिद्धांताने समाजशास्त्रात प्रबळ स्थान प्राप्त केले. अशा प्रकारे समाजाच्या समाजशास्त्रीय आकलनाचा सकारात्मक विचारसरणीचा प्रयत्न मानवी वर्तणुकीची कार्यक्षम बाबी समजून घेणे यासाठी आवश्यक आहे . ज्यायोगे समाज कार्य कसे करतो हे समजून घेणे सोपे होते.

समाजशास्त्रातील सकारात्मकता (विज्ञानवाद) एक विलक्षण संबंध सामायिक करते. कधीकधी सकारात्मकवादाचा अर्थ म्हणजे वैज्ञानिक असण्याशिवाय काहीच नाही. जरी मार्क्सवाद, कार्यवाद, संरचनावाद वगैरे वेगवेगळ्या मार्गांनी वैज्ञानिक असल्याचा दावा करणाऱ्या आणि इतर सर्व समाजशास्त्र यांच्यात भेदभाव करण्यात सकारात्मकतावाद अयशस्वी ठरला; समाजशास्त्रीय संशोधन अहवाल आणि पाठ्यपुस्तकांच्या पद्धतींच्या प्रमाणेच विज्ञानवादी समाजशास्त्र, सांख्यिकीय विश्लेषणाचे समानार्थी आहे, तरीही काही वेळा, सकारात्मकतावादी समाजशास्त्राचा अभ्यास करणे म्हणजे कार्यकारी स्पष्टीकरण स्थापित करणे किंवा मानवी वर्तन किंवा ऐतिहासिक बदलांचे मूलभूत कायदे शोधणे किंवा गृहीतक निर्माण करणे किंवा चाचणी घेण्यासाठी पद्धतशीरपणे आयोजित केलेल्या उद्दीष्ट अनुभवांच्या माहितीचा आग्रह धरणे होय .(हाफपेनी, २०१४)

अशा प्रकारे, सकारात्मकतावाद समाजशास्त्रीय संशोधनासाठी आपल्याला आवश्यक गरज आहे. ज्ञानाचा अनुभवजन्य आधार, जिथे थेट निरीक्षणाने सिद्धांताकडे नेले जाते, 'सिद्धांत' आणि 'निरिक्षण' यांना जोडण्यात कपात आणि प्रेरणेचे स्थान, गृहीतक निर्मिती, वैज्ञानिक विधानांचे तात्पुरते वैशिष्ट्य, विज्ञान आणि बिगर-विज्ञान यांच्यातील सीमांकन, वस्तुनिष्ठता आणि कार्यकारणता स्थापित करणे यासाठी सकारात्मकता (विज्ञानवाद) आवश्यक आहे. (रोम, १९९१).

आपला प्रगती तपासा:

१. समाजशास्त्रातील सकारात्मकतावादी संशोधन पद्धतीचा तपशील द्या.

३.६ निर्वचनात्मक दृष्टीकोण - पार्श्वभूमी

निर्वचनात्मकतावादला मुख्यत्वे धर्म शास्त्रांचे ग्रंथ वाचन म्हणून समजले गेले आहे, ज्यामध्ये सूचनेच्या (चिकित्सक अंतर्विश्लेषण) तत्त्वे आहेत. निर्वचनात्मकतावादला ही सकारात्मकतावादी परंपरेपासून दूर जाताना पाहिले जाऊ शकते, कारण त्यात सकारात्मकतावादी परंपरेच्या वस्तुनिष्ठ बाजूऐवजी व्याख्येच्या व्यक्तिनिष्ठ पैलूंवर जोर देण्यात आला आहे आणि म्हणूनच, निर्वचनात्मकतावादला व्याख्याचे (अर्थनिर्वचनाचे) विज्ञान म्हणून पाहिले जाऊ शकते, मुख्यतः या ग्रंथांचे स्पष्टीकरण करण्याच्या पद्धती आणि समस्यांशी संबंधित आहे. तत्वज्ञानामध्ये अर्थ निर्वचन , पद्धतीशास्त्रीय अर्थ निर्वचन , ज्ञानमिमांसक अर्थनिर्वचन, तत्वमीमांसा अर्थनिर्वचन इत्यादीसारख्या विशिष्ट भर असलेल्या समजूतीचा सिद्धांत म्हणून उदयास आले.

धार्मिक ग्रंथ निर्वचनात्मकतावादच्या मदतीने अधिक आदानप्रदान योग्य बनतात. या ग्रंथांचे अर्थ काय ते समजून घेण्यास देखील ते मदत करते. म्हणून, निर्वचनात्मकतावाद एक शास्त्र म्हणून पाहिले गेले आहे जे धर्म आणि त्याच्या धर्मग्रंथांच्या स्पष्टीकरणासाठी नियम, तत्त्वे आणि कार्यपद्धती आणि समाजाशी संबंधित असलेला संबंध स्थापित करण्यास मदत करते (आनंद, १९९७). प्राचीन ग्रीकमध्ये *hermeneutics* या शब्दाचा उगम आहे आणि त्याच्या आधुनिक संज्ञेने प्रथम प्रोटेस्टंट ब्रह्मज्ञानी जोहान कॉनराड डॅनहॉअर (१६०३-१६६६) च्या कार्यक्षेत्रात लॅटिन स्वरूपात शैक्षणिक कोशात प्रवेश केला; लॅटिन शब्द हर्मेनुटिका (*hermeneutica*) ही ग्रीक हर्मेनियाचे (*hermeneia*) भाषांतर आहे, जी केवळ क्रियाकलाप नियुक्त करण्यासाठीच वापरली जात नव्हती तर व्याख्या, घोषणा, स्पष्टीकरण, अनुवाद, संप्रेषण आणि अगदी कलात्मक वादविवाद या अर्थाने वापरली जात होती. (कीन आणि अन्य २०१६)

अरिस्टॉटल यांचे संदर्भात अर्थनिर्वचन संकल्पना जोडता येते. लॅटिन भाषेत डी इंटरप्रिटेशन (*De Interpretatione*) या नावाने ओळखल्या जाणार्या दुभाषावरील त्याच्या दुसर्या मुख्य कामात, अरिस्टॉटल यांनी अर्थनिर्वाचन या संकल्पनेस असे स्पष्ट केले (व्याख्या केली) कि संप्रेषण म्हणून,

मोठ्या प्रमाणावर समजून घेणारी आणि अधिक स्पष्टपणे त्यात (i) कोणतेही अभिव्यक्ती, प्राणी किंवा मानवी, (ii) आहे. अर्थपूर्ण आहे, (iii) संप्रेषण करण्याचा हेतू आहे, आणि (iv) जो लक्ष वेधण्यासाठी, कबूल करण्यास किंवा करारास उत्तेजन देऊ इच्छितो (शीहान, २०१६)

विकासाच्या पुढच्या टप्प्याने आधुनिक अर्थनिर्वचनचा पाया घातला. हे फ्रेडरिक डॅनियल अन्स्ट श्लेयरमाकर, एक जर्मन प्रोटेस्टंट ब्रह्मज्ञानी, बायबल अभ्यासक आणि तत्वज्ञानी यांनी केले, जेव्हा त्याने अर्थनिर्वचनला स्वतःला समजून घेण्याचे शास्त्र म्हणून पाहिले, भूतकाळातील ग्रंथांच्या विश्लेषणाच्या चिंतेपासून ते एका संस्कृतीत किंवा ऐतिहासिक काळातील सदस्यांकडून दुसऱ्या संस्कृतीच्या किंवा ऐतिहासिक काळातील सदस्यांच्या अनुभवांना कसे आत्मसात करतात या समस्येकडे वळले. एक संस्कृती किंवा ऐतिहासिक कालावधी दुसऱ्या संस्कृतीच्या किंवा ऐतिहासिक कालावधीच्या सदस्यांचे अनुभव घेते (ब्लेकी, २००७). श्लेयरमेकर, अशा प्रकारे, अंतर्भूत आणि सर्व व्यापी अर्थनिर्वचन, त्याचे मिश्रण करणारे "सामान्य अर्थ निर्वचन" (कीन आणि लॉन, २०१६ become) बनले. गॅलेमर (१७ Sch7) च्या मते, श्लेयरमेकरसाठी, मजकूराचा अर्थ आपल्यास थेट सांगण्यासाठी "दिसते" असे नाही, तर त्याचा अर्थ त्याच्या मूळ ऐतिहासिक परिस्थितीच्या शिस्तबद्ध पुनर्रचनाद्वारे पुनर्प्राप्त केला पाहिजे.

संपूर्णपणे श्लेयरमाकरच्या तत्वज्ञानामध्ये अर्थनिर्वचनची मध्यवर्ती भूमिका आहे, जे धार्मिक आणि धर्मनिरपेक्ष ग्रंथांच्या स्पष्टीकरणांच्या सिद्धांतांमध्ये काहीच फरक नसावा असा वारंवार त्यांनी आग्रह धरला आहे.). श्लेयरमेकरच्या कल्पना आणि दृष्टिकोन पुढे नेले गेले आहेत, ज्यावर आपण आजचे आधुनिक अर्थनिर्वचन पाहतो.

आपला प्रगती तपासा:

१. अर्थनिर्वचन ची उत्पत्ती काय आहे?

३.७ निर्वचनात्मक दृष्टीकोण - आधुनिक संक्रमण

आपण पाहतो की, शास्त्रीय आणि इतर शाब्दिक विवेचनामध्ये अर्थनिर्वचनाच्या पार्श्वभूमीवर हळूहळू बदल दिसू लागला आहे, निर्वचनात्मक दृष्टीकोण मानवी जीवनातील सर्व महान अभिव्यक्ती समजून घेण्यासाठी मूळ विद्याशाखा बनले आणि अशा प्रकारचे कार्य विल्हेल्म दिल्थे या जर्मन इतिहासकार आणि अर्थनिर्वचन तत्वज्ञानी यांनी केले. (ब्लेकी, २००७). मानव तत्वज्ञानाच्या इतिहासाच्या अभ्यासाची एकाचवेळी मुळे जुळवताना जर्मन तत्वज्ञानी स्लेयर्माकर यांच्या कार्यामुळे दिल्थे यांच्यावर अत्यधिक प्रभाव होता आणि त्याने तो आणखी विकसित केला. दिल्थे यांच्या समजूतदारपणा किंवा हर्मेनेटिक्स अर्थनिर्वचनामध्ये दृश्यांच्या इतिहासाने महत्त्वपूर्ण भूमिका बजावली.

कीन आणि लॉन (२०१६) चे निरीक्षणानुसार, दिल्थे यांनी निर्वचनात्मक दृष्टीकोणास मानव्यविद्यासाठी कार्यपद्धती म्हणून विकसित करण्याचा प्रयत्न केला, ज्यामध्ये नैसर्गिक विज्ञानांची पद्धत वस्तुनिष्ठता आहे आणि स्पष्टीकरण आहे. ,आकलन करणे ही मानवतेची पद्धत असेल. म्हणूनच, निर्वचनात्मक दृष्टीकोण भौतिकवादवादी परंपरेपासून पुढे सरकत गेले कारण दिल्थीने निर्वचनात्मक दृष्टीकोण सह अंतर्बोध कल्पना सामाजिक विज्ञानातील तत्वज्ञानात आणली. दिल्थे यांनी आपल्या युक्तिवादावर आधारित विचार मांडले की सामाजिक शास्त्रज्ञांनी सहभागींच्या व्यक्तिनिष्ठ जाणीव समजण्यासाठी समजून घेण्याची पद्धत समाविष्ट केली पाहिजे (ब्लेकी, २००७.)

समजून घेण्याची व्याख्या दिल्थे यांनी अशी प्रक्रिया केली आहे ज्यात आपण आतल्या कशालाही समजून घेतो, मानसिक काहीतरी, जे एखाद्या लेखकाचा अनुभव आहे, बाह्य चिन्हाद्वारे, संवेदनाक्षमतेनुसार दिले गेले आहे (कीन आणि लॉन, २०११). याद्वारे, दिल्थे यांनी समाजविज्ञानाच्या तत्वज्ञानाचे लक्ष सकारात्मकतेच्या परंपरेपासून अधिक वस्तुनिष्ठ विज्ञानाकडे वळविले आणि त्यातील व्यक्तिनिष्ठ पैलूंवर जोर देऊन ते समजून घेतले: दिल्थे यांनी असा दावा केला की मानवतेचे खरे विज्ञान केवळ व्हर्स्टेनच्या तत्वज्ञानामध्ये ओतल्यामुळेच शक्य झाले.

पद्धतशीरपणे निर्वचनात्मक दृष्टीकोण संबंधित आणखी एक प्रारंभिक लेखक, एडमंड हर्सर हे आणखी एक जर्मन तत्ववेत्ता आहेत, ज्यांना प्रघटनाशास्त्र विचारधारासाठी दिलेल्या योगदानाबद्दल अत्यंत आदर दिला जातो. खरं तर, ब्लेकी (२००७) असे सांगते की प्रघटनाशास्त्र हे निर्वचनात्मक दृष्टीकोणास समांतर बौद्धिक परंपरा म्हणून मानले जाऊ शकते. हुसरलनेही नैसर्गिक विज्ञानाच्या पद्धतींचा तीव्र विरोध केला, कारण मानवांना त्यांच्या क्रियांची जाणीव असते आणि ही जाणीवच त्यांचे सामाजिक जीवन समजून घेण्यात महत्त्वपूर्ण भूमिका बजावते.

हूसरलियन प्रघटनाशास्त्र जे वैयक्तिक पूर्वग्रहांना निलंबित करणे आणि शुद्ध चेतनेच्या अवस्थेतून मुख्य किंवा सार पोहोचण्याचा प्रयत्न करण्याचा संदर्भ देते (कॅफले, २०११). ब्लेकी (२००७) असे निरीक्षण करते की, हुसरला असा विश्वास होता की मनुष्याला शुद्ध चैतन्य असलेल्या स्थितीत अस्तित्त्व देणे शक्य होते. हसरलने अर्थ लावण्यासाठी एखाद्याच्या विचार आणि पूर्वग्रहांना उत्तेजन दिले. त्याच्या प्रसिद्ध शिष्य मार्टिन हीडॅंगरने हुसरलच्या कल्पना वेगळ्या दिशेने पुढे नेल्या.

मार्टिन हीडॅंगर नावाच्या जर्मन तत्वज्ञानाने हर्मेन्यूटिक फॅनोलोजी म्हणून ओळखल्या जाणार्या आणखी एक विचार परंपरा बनविली. हीडॅंगरने वैयक्तिक मते निलंबित करण्याच्या कल्पनेला जोरदार नकार दिला आणि अर्थ निर्वचन (कॅफले, २०११) साठी आवाहन केले. हीडॅंगर यांनी असेही सांगितले की तत्वज्ञानाचे लक्ष व्यक्तींच्या व्यक्तिनिष्ठ अनुभवावर असले पाहिजे, जे अर्थपूर्ण प्रक्रियेचे मुख्य केंद्र बनले आहे.

शीहान (२०१६) यांनी म्हटल्याप्रमाणे, 'हीडॅंगरमधील प्रघटना पूर्णपणे अर्थनिर्वचनल प्रश्नाविषयी आहे' एखाद्या गोष्टीचा अर्थ किंवा अर्थ ठेवणे हेडिगरसाठी अत्यंत महत्त्वपूर्ण राहिले. अशा प्रकारे, विचारविज्ञान, अर्थनिर्वचन प्रघटना ही हिडेगरच्या कार्ये जसे की हिस्ट्री ऑफ कॉन्सेप्ट ऑफ टाइम (१९२५) आणि बीइंग अँड टाइम (१९२७) सारखी स्थापना केली गेली आणि नंतर इतर विद्वानांनी समृद्ध केले (काफले, २०११). तथापि, हाइडरचा दृष्टिकोन हूसरल आणि दिल्थीपेक्षा अगदी वेगळा होता.

आपला प्रगती तपासा:

१. आधुनिक निर्वचनात्मक दृष्टीकोण मध्ये दिलेले यांचे योगदान काय आहे?

३.८ निर्वचनात्मक दृष्टीकोण - अलीकडील घडामोडी

नुकतीच निर्वचनात्मक दृष्टीकोण अभ्यासामध्ये रस वाढत आहे. जागतिक धर्मामधील वादविवादाच्या विषयासाठी निर्वचनात्मक स्पष्टीकरण विशेष महत्वाचे आहे. केन आणि लॉन (२०११) यांनी पाहिल्याप्रमाणे, अर्थनिर्वचन परंपरेतील अलीकडील घडामोडींमध्ये असा आहे की अगदी सामान्य अर्थाने केवळ स्वतःची समजूत काढण्यासाठीच नव्हे तर 'ऑब्जेक्टिव्हिटी' च्या दिशेने एक नवीन वळण म्हटले जाऊ शकते जे नैसर्गिकतेपेक्षा भिन्न आहे. विज्ञान. निर्वचनात्मकता त्याचे प्रतिबिंबित करणे हेच उद्दीष्ट आहे, त्यायोगे स्वतःची समजूत घेण्याचा एक व्यावहारिक सिद्धांत होण्यापूर्वी गोष्टींचा आणि वस्तुस्थितीविषयी ज्ञान असणारा सर्वप्रथम सिद्धांत असावा आणि म्हणूनच नवीन शक्यता उघडल्या गेल्या.

३.९ सारांश:

जसे आपण पाहिले, सकारात्मकतेसाठी वास्तविकता अस्तित्वात आहे आणि ती मानवी इंद्रियांनी पाळली जाऊ शकते. अशाप्रकारे, सामाजिक जीवनाचे वास्तव समजून घेण्यासाठी मानवी अनुभव खूप महत्त्वपूर्ण ठरतो. परिमाणात्मक संशोधन पद्धतींच्या वापरासह, या पद्धतीचा दृष्टिकोन सामाजिक जीवनास अधिकाधिक शास्त्रीयदृष्ट्या समजून घेणे आहे.

शास्त्रीय अर्थनिर्वचन आधी धार्मिक ग्रंथांच्या स्पष्टीकरणासाठी मर्यादित होते . निर्वचनात्मक दृष्टीकोणच्या आगमनाने, मजकूरांचा अर्थ काय आहे हे समजून घेण्यासाठी त्याचा अर्थ लावण्यात आला. अरिस्टॉटलच्या प्रमुख योगदानासह, निर्वचनात्मक विशिष्ट प्रासंगिक सांस्कृतिक किंवा ऐतिहासिक अनुभव समजून घेण्यावर श्लेयरमाचरच्या भर दिला गेला. त्यानंतर, निर्वचनात्मक लाडिले, हसरल आणि हिडेगर सारख्या तत्वज्ञानींकडून विविध विचार आणि कल्पनांच्या संवेदनांनी समृद्ध केले गेले, जे अलीकडील गोष्टींकडे गेले.

३.१० प्रश्न:

१. शास्त्रीय पद्धतीच्या दृष्टीकोनातून 'सकारात्मकतावाद' वर विस्तृत वर्णन करा.
 २. सकारात्मकतावाद च्या फ्रेंच परंपरेचे तपशीलवार वर्णन करा.
 ३. सकारात्मकतेच्या तत्वज्ञानामध्ये कॉम्प्ट यांचे योगदान काय आहे?
 ४. समाजशास्त्रात 'सकारात्मकता' कशी समाविष्ट केली जाते?
 ५. समाजाच्या अभ्यासासाठी अर्थनिर्वचन दृष्टिकोनात अलीकडील दिलेल्या योगदानाबद्दल तपशीलवार सांगा.
 ६. निर्वचनात्मकता मध्ये कोणत्या तत्त्वज्ञानी आधुनिक संक्रमण आणले ?
-

३.११ संदर्भ आणि पुढील वाचन

Anand, S. (1997). *Understanding Religion: Theories and Methodology*. New Delhi: Vision and Venture.

Blaikie, N. (2007). *Approaches to Social Enquiry*. United Kingdom: Polity Press.

Brennan, J. F., & Houde, K. A. (2017). Sensationalism and Positivism: The French Tradition *History and Systems of Psychology* (7 ed., pp. 123-136). Cambridge: Cambridge University Press.

Bryant, C. G. A. (1985). *Positivism in Social Theory and Research*. London: Macmillan Publishers Limited.

Comte, A. ([2009] 1848). *A General View of Positivism* (J. H. Bridges, Trans.). USA: Cambridge University Press.

Duignan, B. (Ed.). (2010). *Modern Philosophy: From 1500 CE to the Present*. New York: Britannica Educational Pub.

Gadamer, H. G. (1977). *Philosophical Hermeneutics* (D. E. Linge, Trans.). London: University of California Press.

Halfpenny, P. (2014). *Positivism and Sociology: Explaining Social Life*. London: Taylor & Francis.

Kafle, N. P. (2011). Hermeneutic Phenomenological Research Method Simplified. *Bodhi: An Interdisciplinary Journal* (5), 181-200.

Keane, N., & Lawn, C. (Eds.). (2016). *The Blackwell Companion to Hermeneutics*. Hoboken, N.J.: Wiley-Blackwell.

Lewis-Beck, M ., Bryman, E. P. A., Bryman, A. E., & Liao, T. F. (2004). *The SAGE Encyclopedia of Social Science Research Methods*. United States of America: SAGE Publications.

Mill, J. S. (2009). *Auguste Comte and Positivism*. New York: Cosimo Classics.

The New Encyclopaedia Britannica. (1997): Encyclopaedia Britannica.

Romm , N. R. A . (1991). *The Methodologies of Positivism and Marxism: A Sociological Debate*. United Kingdom: Palgrave Macmillan.

Schleiermacher, F. (1998). *Schleiermacher: Hermeneutics and Criticism: And Other Writings* (A. Bowie, Trans.). United Kingdom: Cambridge University Press.

Sheehan, T. (2016). Sense and Meaning: From Aristotle to Heidegger. In N. Keane & C. Lawn (Eds.), *The Blackwell Companion to Hermeneutics* (pp. 362-375). Hoboken, N.J.: Wiley-Blackwell.

धडा २ - पद्धतशीर परिप्रेक्ष्य

घटक परावर्तन आणि सामाजिक संशोधन, स्त्रीवादी पद्धतविषयक दृष्टीकोन

प्रकरण रचना

४.० उद्दीष्टे

४.१ परावर्तनशीलता आणि सामाजिक संशोधन

४.१.१ परिचय

४.१.२ उगम

४.१.३ परावर्तनशीलता वर समाजशास्त्रज्ञ

४.२ नारीवादी कार्यपद्धती

४.२.१ स्त्रीवाद

४.२.२ अंतर्विरोध आणि स्त्रीत्व

४.२.३ चुकीची वागणूक

४.२.४ स्त्रीवादी लेखनाची पार्श्वभूमी

४.२.५ स्त्रीवादी चळवळ

४.३ सारांश

४.० उद्दीष्टे

- सामाजिक संशोधनाच्या क्षेत्रात उदयोन्मुख पद्धती समजून घेण्यासाठी विद्यार्थ्यांना मदत करणे.
- परावर्तनशीलता आणि स्त्रीवादी संशोधन दृष्टिकोन संकल्पनेस पार्श्वभूमी आणि प्रास्ताविक देणे.
- स्त्रीवादी संशोधन लेखन आणि विषय आणि संशोधक यांच्यात परस्पर संवाद यावर संवेदनशीलता आणि जागरूकता विकसित करणे.

४.१ परावर्तनशीलता (प्रतिक्रियापणा) आणि सामाजिक संशोधन

४.१.१ परिचय

समाजशास्त्र सुरु झालेल्या प्रबळ पद्धतीनुसार ऑगस्टे कोमटे यांनी सुरु केलेली सकारात्मकता. काही विशिष्ट प्रमाणात सकारात्मकता हा असा निष्क्रीय अभिनेता म्हणून पाहिला जाणारा नैसर्गिक विज्ञान पद्धतीचा अवलंब करण्याकडे होता. **गीट्झ, मॅक्स वेबर** यांच्यासारख्या वेगवेगळ्या विद्वानांच्या उदयानंतर समाजशास्त्रात आधार देणारे ज्यांनी संवाद, अर्थ आणि विषयावर सखोल जाण्यावर भर दिला.

उदाहरणार्थ - अशी कल्पना करा की आपण एक संशोधक आहात जो किशोरांनी मॅगीचा वापर केला आहे. आपण एका वर्गात जा आणि विद्यार्थ्यांना विचारले की किती लोक मॅगी खात आहेत? आपण संख्या मोजा आणि परत या. येथे आपण निरीक्षणाची नैसर्गिक विज्ञान पद्धत (सकारात्मकता) वापरत आहात. तथापि, आपण विद्यार्थ्यांना मॅगीचे सेवन का करतात आणि त्यांच्याशी संभाषण किंवा चर्चा का करतात हे विचारता तर आपण अधिक गुणात्मक पद्धती, व्याख्यात्मक कार्यपद्धती वापरत आहात. विद्यार्थ्यांच्या कथा ऐकताना आपण आपल्या स्वतःच्या बालपण अनुभवाची आठवण काढता आणि आपण त्या आपल्या शोधात रेकॉर्ड करता जो प्रतिबिंब आहे.

परावर्तनशीलता हे काहीच नाही या कल्पनेशिवाय संशोधन होत नाही. संशोधनाच्या प्रक्रिये दरम्यान संशोधक स्वतः विषयाचा अभ्यास करताना प्रक्रियेत / परिवर्तनातून जातो. अभ्यासाच्या निष्कर्षातही हा सांगितला आहे.

४.१.२ उगम

१५८८ मध्ये इंग्रजीमध्ये प्रथम प्रतिक्रिया विशेषण दिसले; १६४० च्या सुरुवातीच्या काळात "ऑपरेशन किंवा मनावर परत जाणे" या मानसिक ऑपरेशनच्या क्षमतेचा संदर्भ म्हणून ते वापरले गेले. ऑक्सफोर्ड इंग्लिश डिक्शनरी म्हणते की व्याकरणविषयक गोष्टींविषयी, १८३७. पासून सर्वनाम, क्रियापद आणि त्यांचे महत्त्व वर्णन करण्यासाठी प्रतिक्रियांचा वापर केला जात आहे, "कलम किंवा वाक्याच्या विषयावरील प्रतिबिंबित कृती, किंवा दर्शविणे." मानसिक क्रियांच्या संदर्भात, विशेषण वारंवार गोंधळात टाकले जाते आणि त्याचे जवळील प्रतिशब्द प्रतिबिंबित केल्याने परस्पर बदलते.

गेल्या दोन दशकांत मानववंशशास्त्रात परावर्तनशीलताचे (प्रतिक्रियापणाचे) मूल्य व्यापकपणे स्वीकारले गेले आहे. १९६०s आणि १९७०s च्या दशकातील सिद्धांतवादक आणि मानववंशशास्त्रज्ञ कामात परावर्तनशीलताची (प्रतिक्रियापणाची) संकल्पना विकसित होताना दिसू शकते आणि १९८०s आणि १९९०s च्या दशकातील सिद्धांतांत आणि मानववंशशास्त्रज्ञांमध्ये ते आणले गेले.

आपली प्रगती तपासा

१. परावर्तनशीलताच्या (प्रतिक्रियापणाच्या) उगम बदल चर्चा करा?

२. व्याख्यात्मक दृष्टिकोन करण्यापूर्वी प्रबळ पद्धती सांगा?

४.१.३ परावर्तनशीलता (प्रतिक्षिप्तपणा) वर समाजशास्त्रज्ञ

व्हिक्टर टर्नर आणि त्याचे विद्यार्थी आणि सामाजिक जीवनातील प्रतिक्षिप्त क्षणांच्या अभ्यासावर लक्ष केंद्रित केले. चिन्हांच्या हेराफेरीद्वारे सामाजिक कृती कोणत्या प्रकारे केली गेली याबद्दल टर्नरला रस होता. प्रतिक्षिप्तपणा, टर्नरच्या अर्थाने, अशा क्षणांना सूचित करते ज्यात सामाजिक कलाकार विवेकबुद्धीचे बनतात आणि सामाजिक जीवनाचा विधी आणि इतर सांस्कृतिक कामगिरीमध्ये प्रतिबिंबित करू शकतात जे "स्वतःला दाखविण्याच्या अर्थाने प्रतिबिंबित करणारे असतात ... आपण स्वतःला पाहिल्यामुळे स्वतःची जाणीव जागृत करतो." (Myerhoff, p. 105)¹

मीडच्या मते, एक स्वयं म्हणजे "जे स्वतःला आक्षेप घेता येते", (Mead 1964, 204), किंवा "जे प्रतिबिंबित होते, म्हणजेच विषय आणि वस्तु दोन्ही असू शकते." (201). त्यानंतर स्वतः ला प्रतिबिंबित करणारा अनुभव, एकाच वेळी organic आणि मानसिक क्रिया दर्शवते. केवळ मनुष्यच यासाठी सक्षम आहे. केवळ मानवांमध्ये स्वतः आहेत. खालच्या प्राण्यांमध्ये सुख आणि वेदना यासारख्या भावना असतात, परंतु ती जीवनाशी संबंधित असतात, स्वतःची नसतात, कारण भावनांचा प्रतिकात्मक अर्थ नसतो. मरेपर्यंत आत्म्याच्या दुप्पट आणि प्रतिबिंबित स्वभावाच्या संकल्पनेतून व्यक्त करणे सोयीचे वाटले. "मी (I) "आणि" मी (me) ". स्वतः ही मूलभूतपणे ही दोन भिन्न टप्प्या टप्प्याने चालू असलेली एक सामाजिक प्रक्रिया आहे."

गीट्झने कोंबडीच्या लढायावरील आपली निरीक्षणे नोंदवताना ते स्वतःच्या अनुभवां बद्दल लिहितात की सुरुवातीच्या काळात लोकांनी त्याला कसे नाकारले. नंतर जेव्हा तो आणि त्याची पत्नी स्थानिकांसारखे वागतात तेव्हा ते स्वीकारले जातात.

आपली प्रगती तपासा

परावर्तनशीलताच्या कामात वापरणारे दोन विचारवंत समजावून सांगा?

उत्तर-आधुनिकतावाद्यांनी शैक्षणिक लेखनातही मोठ्या प्रमाणात प्रतिक्षिप्तपणाचा वापर केला आहे. स्त्रीवादी विद्वानांनीही संशोधक आणि संशोधन केले यांच्यातील परस्परसंवादाचे स्पष्टीकरण देण्यासाठी प्रतिक्षिप्तपणाचा उपयोग केला आहे. प्रतिक्षिप्तपणा पूर्वाग्रहापेक्षा भिन्न आहे हा एखाद्याच्या स्वतः च्या समाजीकरण, सवयी, चालीरिती जो संशोधनात कार्य करते. बाल अत्याचार, घरगुती हिंसा इत्यादीसारख्या संवेदनशील विषयांशी बोलताना ही प्रतिकृती कधीकधी समोरासमोर येऊ शकते. उदाहरणार्थ- जर संशोधकाने स्वतः वर हिंसाचार बघितले असेल तर तो विषयांशी सहानुभूती दर्शवू शकेल.

आता या युनिटच्या दुसऱ्या विषयाकडे म्हणजेच, स्त्रीवादी पद्धतीसंबंधी दृष्टीकोन.

४.२ नारीवादी (स्त्रीवादी) कार्यपद्धती (परिपेक्ष्य)

स्त्रीवादी पद्धती संशोधनात लैंगिकतावादी पक्षपाती नष्ट करण्याचा प्रयत्न करतात आणि महिलांचा आवाज पकडण्याचा मार्ग शोधतात. स्त्रीवादी संशोधनाची प्रक्रिया चार प्राथमिक वैशिष्ट्यांद्वारे दर्शविली जाते:

- (१) परिमाणवाचक आणि गुणात्मक अशा दोन्ही पद्धती समाविष्ट करण्यासाठी विस्तारित पद्धती
- (२) गट-स्तरीय डेटा संकलनासाठी महिलांना जोडणे
- (३) विश्वासाहता वाढविण्यासाठी संशोधक आणि त्यांचे सहभागी यांच्यातील श्रेणीबद्ध संबंध कमी करणे आणि प्रकटीकरण आणि
- (४) महिलांच्या जीवनातील (जीवनाबद्दलची) भावनांवर ओळखणे आणि प्रतिबिंबित करणे

साध्या शब्दांत सांगायचे तर, पिढ्यान्पिढ्या ज्ञानाचे निर्माता केवळ पुरुषच आहेत आणि ते लिहित आहेत की स्त्रिया जगाचा कसा अनुभव घेतात. याविषयी मुळात स्त्रीवादी संशोधन या पद्धतीवर प्रश्न विचारण्याचा प्रयत्न करतात. त्या स्त्रिया स्वतःबद्दल लिहित आहेत.

रिनहार्ज पुस्तक सामाजिक संशोधनात स्त्रीवादी पद्धती या नावाने स्त्रीवादी संशोधनाच्या मुख्य घटकांबद्दल चर्चा करते -

1. स्त्रीवादी संशोधन स्त्रीवादी सिद्धांताद्वारे मार्गदर्शन केले जाते.
2. स्त्रीवादी बहुविध संशोधन पद्धती वापरतात.
3. इतिहास, मानसशास्त्र, साहित्य यांसारखे संशोधन करताना अंतःविषय संशोधनाचा उपयोग केला जातो.
4. स्त्रीवादी संशोधनाचे उद्दीष्ट म्हणजे सामाजिक बदल घडविणे.
5. स्त्रीवादी संशोधन विविधता ओळखण्यासाठी प्रयत्न करते.
6. हे संशोधनाच्या अनुभवावर लक्ष केंद्रित करते.
7. हे वाचक आणि अभ्यासलेल्या लोकांमधील संबंध वाढविण्यात देखील मदत करते.

हेग यांनी अनेक साहित्य विश्लेषणाद्वारे स्त्रीवादी पद्धतीची वैशिष्ट्ये दर्शविली आहेत जसे की-

1. विज्ञानाच्या, मोजमापांच्या पद्धतींचा वापर करून सामान्यीकरणाच्या सकारात्मकतेची पद्धत नाकारते.
2. हे लैंगिक संबंधांच्या प्रभावाकडे लक्ष देते.
3. हे विज्ञानावर प्रश्न करते.
4. हे एक उदार पद्धति (मुक्तीप्रणाली) स्वीकारते ज्यायोगे स्त्रियांवर अत्याचारातून मुक्तता लेखन, प्रश्नांद्वारे दिसून येते.

5. हे एक मुक्तीप्रणाली (उदार पद्धति) स्वीकारते ज्यायोगे स्त्रियांवर अत्याचारातून मुक्तता- लेखन, प्रश्नांद्वारे दिसून येते.
6. हे अ-श्रेणीबद्ध (गैर श्रेणीबद्ध)संशोधन संबंधांबद्दल सांगते
7. हे मानववंशविषयक दृष्टिकोन घेऊन स्त्रीवादी भूमिका याबद्दल बोलते.

आपली प्रगती तपासा

1. स्त्रीवादी पद्धतीच्या दृष्टीकोनातून काही सामान्य वैशिष्ट्ये सूचीबद्ध करा?

स्त्रीवादी संशोधन कार्यपद्धती समजून घेण्यासाठी लिंग चळवळीची पार्श्वभूमी लक्ष देणे आवश्यक आहे. खाली दिलेली पार्श्वभूमी आपल्याला संपूर्ण स्त्रीवादी चळवळीची ऐतिहासिक पार्श्वभूमी, संघर्ष, इतिहास आणि सोशल मीडिया सारख्या माध्यमांच्या नवीन रूपांसह बदलत गेलेले स्वरूप समजून घेण्यास मदत करेल

४.२.१ स्त्री वाद

मेरीम वेबस्टर शब्दकोशात स्त्रीवादाचे लिंग, राजकीय, आर्थिक आणि सामाजिक समानतेचे सिद्धांत आणि स्त्रियांच्या हक्क आणि हितसंबंधित संघटित क्रियाकलाप म्हणून वर्णन केले आहे. कित्येक दशकांपासून स्त्रीवादी चळवळींनी महिलांच्या हक्कांसाठी, जसे की मतदानाचा हक्क, सार्वजनिक पदावर काम करणे, योग्य वेतन किंवा समान वेतन मिळवणे, मालमत्ता मिळवणे, करारनामा करणे, करारामध्ये प्रवेश करणे, समान हक्क या सारखे मोहीम राबविली आहे. विवाह आणि प्रसूती रजा मिळण्याचा हक्क स्त्रीवादींनी शारीरिक स्वायत्तता, सचोटीचा प्रचार करणे आणि बलात्कार, लैंगिक छळ आणि घरगुती हिंसा यासारख्या क्रूर गुन्द्यांपासून महिला आणि मुलींचे रक्षण करणे यासारख्या महत्त्वपूर्ण बाबींवर कार्य केले आहे. दुसऱ्या शब्दांत, स्त्रीवादी घरात आणि घराबाहेरही महिलांच्या हक्कांविषयी बोलले जाते.

४.२.२ अंतर्विरोध आणि स्त्रीत्व

कालांतराने स्त्रियांच्या हक्कांच्या चर्चेने देखील आंतरच्छेदकता संकल्पनेसह त्याचे स्वरूप बदलले. ज्याद्वारे महिलांचे हक्क किंवा वैश्विक सार्वभौमिकताची कल्पना स्वीकारली जात नाही. आंतरराज्यता हा शब्द नागरी हक्कांचे वकील **किम्बरले विल्यम्स क्रेनशॉ** यांनी बनविला होता ज्यामुळे जगभरात महिलांना सामान्य अनुभव कसा येत नाही. उदाहरणार्थ - काळ्या महिलांना मध्यमवर्गीय पांढऱ्या स्त्रियांच्या तुलनेत महिला, वर्णद्वेषाचा भेदभाव आणि आर्थिक उपेक्षिततेच्या बाबतीत अधिक समस्या जाणवतात. स्त्रीवादी संशोधन सध्या स्त्रिया आणि तिचा अनुभव घेण्यापुरते मर्यादित नाही तर त्यामध्ये लिंगबदल किंवा इतर कोणत्याही श्रेणीबद्दल देखील चर्चा करत आहे

४.२.३ चुकीची वागणूक

आज ही चुकीची वागणूक खूप सामान्य आहे आणि म्हणूनच स्त्रियांविषयी अभ्यास करणे खूप महत्वाचे आहे. "मिसोगिनी" हा शब्द प्राचीन ग्रीक शब्दापासून तयार झाला आहे "मॉस्कोनी" ज्याचा अर्थ स्त्रियांबद्दल तिरस्कार आहे. मिसोगिनीने पुरुष विशेषाधिकार, पुरुषप्रधानता, लैंगिक भेदभाव, लैंगिक छळ, स्त्रियांना बेदम मारहाण करणे, महिलांवरील हिंसाचार आणि लैंगिक आक्षेप यांसारख्या अनेक प्रकारांमध्ये (रूपामध्ये) आकार घेतला आहे.

४.२.४ स्त्रीवादी लेखनाची पार्श्वभूमी

अनेक वेळा पुरुषांच्या नावा वर स्त्रिया लिहीत असत. अर्थात ते स्वतःला पुरुष म्हणून बनावट बनवत असत आणि प्रकाशित करीत असत. त्या वेळी समाजाने लैंगिकते सारख्या विषयां बद्दल स्त्रीने लिहिण्याची अपेक्षा केली नव्हती. ती निषिद्ध होती. म्हणून महिलांना पुरुष नावे वापरण्यास भाग पाडले गेले. तर, बहुतेकदा असे पुरुष असतात स्त्रियां बद्दल त्यांचे मर्यादित मत असलेले हे पुरुष स्त्रियां बद्दल लिहिले. असे बर्याचदा असे घडते जेव्हा स्त्रियांना कमकुवत लिंग, लैंगिक वस्तू किंवा वार्ड्ट प्रकाशात दर्शविले जाते. तर, **केट मिललेट** सारख्या अनेक विद्वानांनी त्यांच्या ज्ञानाच्या उत्पादनावर प्रश्न उपस्थित केला आहे आणि त्यास लैंगिक राजकारण म्हटले आहे. नारीवादी चळवळीत हातभार लावणारे **केट मिललेटचे** कार्य महत्त्वपूर्ण पुस्तक म्हणून उभे राहिले.

४.२.५ स्त्रीवादी चळवळ

स्त्रीवादी चळवळ चार लहरीं मध्ये विभागली जाऊ शकते. **सुशान बीन्थोनी आणि एलिझाबेथ कॅडी स्टॅन्टन** यांच्या नेतृत्वात १८४८ मध्ये न्यूयॉर्कमध्ये "महिला मताधिकार चळवळ" पासून स्त्रीवादाची पहिली लाट सुरु झाली. महिलांच्या मतदानाच्या अधिकारासाठी या चळवळीचे उद्दीष्ट आहे. १९६० च्या दशकात कुठेतरी सुरु झालेल्या दुसऱ्या लाटेमध्ये महिलांसाठी कायदेशीर आणि सामाजिक समानतेसाठी मोहीम राबविली गेली होती, त्यात त्यांचे पुनरुत्पादक हक्क, कायदेशीर असमानता, घरगुती हिंसाचार, वैवाहिक बलात्कार आणि घटस्फोटाच्या कायद्याचा समावेश होता.

१९९० च्या दशकात सुरु झालेली तिसरी लाट लैंगिक सकारात्मक स्त्रीत्ववाद, अंतर्विरोध, हस्तांतरण, पर्यावरणशास्त्र आणि उत्तर-आधुनिक स्त्रीत्व या मुद्द्यांशी संबंधित आहे. लैंगिक-सकारात्मक स्त्रीत्ववाद किंवा लैंगिक उदारमतवादी स्त्रीत्ववाद लैंगिक स्वातंत्र्य ही महिलांच्या स्वातंत्र्याचा एक आवश्यक घटक असल्याच्या कल्पनेचा प्रसार करते. चौथी-लाट स्त्रीत्व म्हणजे २०१२ च्या सुमारास सुरु झालेली एक प्रकारची स्त्रीत्व होय ज्यात लैंगिक छळ, लैंगिक उत्पीडन, बलात्कार, कामाची जागा भेदभाव, मीडियामधील लैंगिकता प्रतिमा, ऑनलाईन दुर्दैव, सार्वजनिक वाहतुकीवरील प्राणघातक हल्ला आणि इतर प्रकारांना लक्ष्य केले जाते.

निर्भया दिल्ली गँग बलात्कार, **हार्वे वॉर्नस्टाईन** आणि **बिल कॉर्बि** यांच्या आरोपा सारख्या अलीकडील प्रकरणांमुळे धक्कादायक आणि भयानक घटनां घडल्यामुळे दररोज सेक्सिझम प्रोजेक्ट सारख्या मोहिमेला जन्म झाला. (No More Page 3, and the recent #MeToo. (Srivastava, etal. 2017).

आपली प्रगती तपासा

1. स्त्रीवादी अर्थाबद्दल चर्चा करा?

2. स्त्रीवादी चळवळीने स्त्रीवादी लेखनाला कसे आकार दिले आहेत?

४.३ सारांश

अशा प्रकारे या अध्यायात संशोधनाचे दोन महत्त्वपूर्ण विषय हाताळले गेले. म्हणजेच पुन्हा लवचिकता आणि नारीवादी संशोधन पद्धतीसंबंधी दृष्टीकोन. परावर्तनशीलता पूर्वीच्या गृहितक आणि अनुभवाच्या भूमिकेसह संशोधक आणि शोध प्रक्रिया एकत्रित केलेल्या डेटाला आकार देणार्या मार्गाच्या संवेदनशीलतेशी संबंधित आहे. दुसरीकडे स्त्रीवादी संशोधन कार्यपद्धती, संशोधनाच्या क्षेत्राचे वर्चस्व कसे आहे, या बद्दल बोलले जाते. तर, स्त्रीवादी दृष्टिकोन या पक्षपातीपणावर प्रश्न विचारत आहे आणि महिलांच्या योगदानासह लेखन आणि संशोधनात बदल घडवून आणण्याचा प्रयत्न करीत आहे.

(Endnotes)

1 <https://science.jrank.org/pages/11001/Reflexivity-Reflexivity-in-Anthropology.html>

आभासी संशोधन

प्रकरण रचना

- ५.० आभासी संशोधन चा परिचय
- ५.२ आभासी संशोधन चे उपयोग आणि फायदे
- ५.३ संगणकांचा वापर
- ५.४ सामाजिक संशोधन मध्ये वापरलेली सॉफ्टवेअर
- ५.५ सामाजिक संशोधन मध्ये वापरलेली इतर आभासी साधने वापरले
- ५.६ आभासी संशोधनातील नीतिशास्त्र
- ५.७ साहित्यिक चोरी (okMe; pl\$)

५.० आभासी संशोधन चा परिचय

पारंपारिक समाजातून जास्तीत जास्त डिजिटायझेशनकडे जाताना आपल्या समाजातील रचनेत गेल्या काही दशकांमध्ये मोठ्या प्रमाणात बदल होताना दिसतो. प्रत्येक उत्तीर्ण वर्ष, तंत्रज्ञानाचे मूल्य आणि महत्त्व चौपट वाढले आहे. डिजिटल साक्षरता हे विविध क्षेत्रांमध्ये एक महत्त्वपूर्ण कौशल्य बनले आहे आणि त्याचे महत्त्व केवळ इतर क्षेत्रात वाढत जाईल. संशोधनाच्या क्षेत्रात याला अपवाद नाही. गेल्या काही वर्षांमध्ये, संगणक आणि इतर डिजिटल चॅनेलच्या भूमिकेमुळे केवळ संशोधनात आणि संशोधकांना महत्त्व प्राप्त झाले आहे. समीक्षक अद्याप या संक्रमणाच्या परिणामावर वादविवाद करीत आहेत, तरीही यात शंका नाही की आभासी शिक्षण आणि संशोधकांनी अनेक मार्गांनी संशोधकांना मदत केली.

आयनॉन, फ्राय आणि श्रोडर यांनी "इंटरनेट रिसर्चची नीतिमत्ता" या पेपरात नमूद केल्याप्रमाणे -

"सामाजिक विज्ञान संशोधनासाठी इंटरनेट हे एक प्रमुख स्रोत म्हणून उदयास आले आहे. आमचे संशोधन विषय आणि ते आपली ओळख आणि समुदाय ऑनलाइन कसे तयार करतात हे निरीक्षण करणे हे केवळ एक लेन्सच नाही तर मोठ्या प्रमाणात सामाजिक विज्ञान डेटा एकत्रित आणि विश्लेषित करण्यासाठी देखील हे एक साधन असू शकते. ई-सोशल सायन्सच्या उदयोन्मुख क्षेत्रात माहिती-विज्ञान, राज्यशास्त्र आणि भूगोल यासारख्या विविध विषयांमधील शास्त्राच्या परिमाणात्मक अभ्यासासाठी इंटरनेट संशोधनाची प्रगती म्हणजे इंटरनेट वाढत्या प्रयोगशाळेचे रूप घेत आहे. सामाजिक विज्ञान, अगदी त्याच प्रकारे खगोलशास्त्रज्ञ रात्रीच्या आकाशातील रहस्ये समजण्यासाठी व्हर्च्युअल(virtual) (आभासी) वेधशाळेचा वापर करतात. "

21 व्या शतकातील डिजिटल साक्षरता ही सर्वात आवश्यक कौशल्ये बनली आहेत. थोडक्यात, यात डिजिटल प्लॅटफॉर्मद्वारे डेटा आणि माहितीचे परस्पर संवाद सहयोग आणि व्यवस्थापन यांचा समावेश आहे. यासहीत:

डिजिटल माहिती साक्षरता-

“डिजिटल माहिती साक्षरता (डीआयएल) ही इलेक्ट्रॉनिक माहितीची आवश्यकता, प्रवेश आणि मूल्यांकन करण्याची क्षमता ओळखण्याची क्षमता आहे. डिजिटल साक्षर प्रभावीपणे डिजिटल माहितीच्या स्रोतांचा आत्मविश्वासाने उपयोग, व्यवस्थापन, निर्माण आणि सामायिकरण करू शकतात.

डिजिटल मीडिया साक्षरता-

“मीडिया साक्षरतेमध्ये मीडिया आणि त्याचे संदेश ओळखण्याची क्षमता आणि मीडिया जबाबदारीने तयार करण्याची क्षमता समाविष्ट आहे, डिजिटल साक्षरतेमध्ये दोन्ही कौशल्य आणि नैतिक जबाबदारी समाविष्ट आहेत.”

माहिती आणि संप्रेषण तंत्रज्ञान (आयसीटी) साक्षरता-

आयसीटी साक्षरता ही माहिती आणि दळणवळण तंत्रज्ञानाची साधने यासाठी करण्याची क्षमता आहे:

- अ. एखाद्याची माहिती समस्या स्पष्टपणे परिभाषित करा
- ब. कार्यक्षमतेने माहितीवर प्रवेश करा
- क. स्रोतांची विश्वासार्हता, अधिकार आणि पक्षपातीपणाचे मूल्यांकन करा
- ड. एखाद्याची माहिती प्रभावी आणि जबाबदारीने वापरण्यासाठी उपलब्ध असलेल्या सर्वोत्कृष्ट आयसीटी साधनांसह संयोजित आणि संश्लेषित करा
- ई. एखाद्याची नवीन कल्पना प्रभावीपणे आणि नैतिकदृष्ट्या योग्य आयसीटी साधनांसह संप्रेषण करा

आभासी संशोधन ही तुलनेने नवीन पध्दती आहे. म्हणूनच, त्यासाठी कोणतीही विस्तृत व्याख्या नाहीत. तथापि, यासाठी लोकप्रिय आणि अधिक सामान्य वापरावर आधारित, कोणी त्याचे फायदे समजून घेण्याचा आणि आभासी संशोधनाची संकल्पना अधिक स्पष्टपणे समजून घेण्यासाठी याचा उपयोग करू शकते.

शोधकर्ता आभासी साधने कसे वापरतात

- आभासी जग संशोधकांना जगाला मोठी जगा प्रदान करते. हे त्यांना जगभरातील संशोधन समस्या आणि समस्या समजून घेण्यास, वाचण्यास आणि शिकण्यास अनुमती देते. हे संशोधनाची व्याप्ती विस्तृत करते.
- बरेच संशोधक त्यांचे कार्य ऑनलाइन प्लॅटफॉर्मवर प्रकाशित करतात. हे वेगवेगळ्या संस्था आणि देशांमधील संशोधकांना एकमेकांच्या कार्याचा संदर्भ घेण्यास सक्षम करते. त्यानंतर, हे संशोधनासाठी अधिक व्यापक साहित्य आधार तयार करण्यास देखील मदत करते.

- आभासी जगाने संशोधकांमधील अंतर कमी केले आहे आणि त्यांना अधिक सुलभपणे सहयोग करण्याची परवानगी दिली आहे. विशेषतः COVID'19 (साथीचा रोग) सर्व देशभर (किंवा खंडभर) असलेला सारख्या अप्रिय परिस्थितीत, आभासी प्लॅटफॉर्म संशोधकांना त्यांचे कार्य सामायिक करण्यासाठी आणि एकमेकांकडून शिकण्यासाठी वरदान ठरले आहेत.
- पारंपारिक पेन / पेपर पद्धतीच्या संशोधनाची जागा मायक्रोसॉफ्ट वर्ड, नोटपॅड इत्यादी डिजिटल साधनांनी बदलली आहे. यामुळे अतिरिक्त वैशिष्ट्ये उपलब्ध आहेत, ज्यामुळे संग्रहित डेटा संकलित करणे सुलभ होते. मायक्रोसॉफ्ट एक्सेल, गूगल स्प्रेडशीट यासारखी इतर साधने संशोधकांना अधिक मोठ्या प्रमाणात डेटा आयोजित करण्याची परवानगी देतात.
- याव्यतिरिक्त, एसपीएसएस, स्टॅटा, पायथन, आर, सीझन्स, कॅट इ. सारख्या बाह्य सॉफ्टवेअर संशोधकांना असंख्य वैशिष्ट्ये प्रदान करतात ज्यामुळे ते डेटा स्वच्छ आणि विश्लेषित करू शकतात, उतार्यासाठी आणि संशोधनासाठी सर्वोत्तम मार्गाने त्याचा उपयोग करतात. हे संशोधकांस वेळ वाचविण्यास अनुमती देते आणि एकत्रित डेटा गणितानुसार हाताळताना उद्भवू शकणार्या संभाव्य त्रुटींची संख्या देखील कमी करते.

५.२ आभासी संशोधन चे उपयोग आणि फायदे

- आभासी संशोधन "21 व्या शतकाच्या अनेक कौशल्यांचे" समर्थन करते (उदा. कौशल्य, क्षमता आणि 21 व्या शतकातील यशासाठी आवश्यक शिक्षण-मुख्यत्वे तंत्रज्ञान आणि अर्थव्यवस्थेचा वापर यांचा समावेश आहे).
- पूर्वी सांगितल्याप्रमाणे, समाज अधिक डिजिटल बनण्यासाठी बदलत आहे आणि संशोधकांना - विशेषतः सामाजिक संशोधकांना काळाबरोबर वाटचाल करणे अत्यंत आवश्यक आहे.
- हे जगभरातील संशोधकांना जोडण्याची अधिक प्रवेशयोग्य आणि सुसंगत पद्धत प्रदान करण्यात देखील मदत करते. पारंपारिक साहित्याच्या उपलब्ध स्रोतांना बाजूला ठेवून, आभासी क्षेत्र संशोधकांना विस्तृत स्रोत देखील प्रदान करते ज्याद्वारे ते डेटा संकलित आणि / किंवा संकलित करू शकतात.
- डेटा संकलन, विश्लेषण आणि सादर करण्यात संशोधकांना मदत करण्यासाठी अनेक सॉफ्टवेअर तयार केली गेली आहेत. म्हणूनच, संशोधनात आभासी मदतीची व्याप्ती केवळ एका क्षेत्रापुरती मर्यादित नाही, तर संशोधकांना बऱ्याच प्रकारे मदत करते.
- शैक्षणिक आणि संशोधकांना एकत्र काम करणे आणि त्यांच्या प्रकल्प / संशोधनांमध्ये एकमेकांना मदत करणे सोपे झाले आहे. त्यामध्ये एक मोठी संधी आहे, केवळ सहयोगासाठीच नाही तर पुनरावलोकनांसाठी आणि इतर प्रकारच्या सहकार्यासाठी देखील. अशा प्रकारे हे त्यांच्यामधील अंतर कमी करते आणि कित्येक वेगवेगळ्या क्षेत्रातील संशोधक सामील होऊ आणि एकत्रितपणे कार्य करू देते.

५.३ संगणकांचा वापर

संशोधकांनी संशोधनाच्या विविध पैलूंमध्ये संगणकांचा सक्रियपणे वापर केला आहे. त्यापैकी काही डॉ. पवनकुमार ओबेरॉय यांनी त्यांच्या 'रिसर्च मेथडोलॉजी' या पुस्तकात नमूद केल्याप्रमाणे:

1 दुय्यम डेटामध्ये प्रवेश:

दुय्यम माहिती - संगणकाच्या सहाय्याने नियतकालिक, कागदपत्रे, वर्तमानपत्रे किंवा लेखांच्या स्वरूपात प्रवेश केला जाऊ शकतो. बरीच मोठी लायब्ररी आणि इतर प्लॅटफॉर्म विद्यार्थी आणि संशोधकांना इंटरनेट वापरून अशा फाइल्स पुनर्प्राप्त करण्यास आणि वाचण्यास अनुमती देतात. पुढे, एखादा याचा वापर संस्था आणि इतर गटांच्या डेटाबेसमध्ये प्रवेश करण्यासाठी देखील करू शकतो. गूगल, फायरफॉक्स सारख्या शोध खास आहेत जी संशोधकांना आवश्यक असलेला डेटा फिल्टर आणि गोळा करण्यास परवानगी देतात. त्यांच्याकडे जुळण्या आणि अनुक्रमणिका सुविधा आहेत ज्यायोगे इच्छित प्रकारचे डेटा ट्रॅक करणे आणि शोधणे सुलभ होते.

2 प्रश्नावलीवरील डेटा संग्रहण सुलभ केले:

बर्चाच प्रकरणांमध्ये संशोधनाचे नमुने मोठ्या भागात पसरले जाऊ शकतात. सामान्यतः प्रश्नावलीला सहभागी होण्यास आणि नंतर त्यांना ते भरण्यासाठी आणि परत पाठविण्यास कित्येक दिवस लागतील. तथापि, ई-प्रश्नावलीमुळे गोष्टी अधिक सुलभ झाल्या आहेत. तसेच, हे सुलभ होते आणि संगणकावर ते जतन केल्यामुळे संशोधकाद्वारे त्यात प्रवेश करणे शक्य होते.

3 मुलाखती दरम्यान उपयुक्त :

संशोधक मुलाखती नोंदवण्यासाठी दृकश्राव्य (record) साधने वापरतात. हे संशोधकास मुलाखत घेण्यावर लक्ष केंद्रित करण्यास अनुमती देते आणि लक्ष विचलित न करता मुलाखतीवर त्याचे लक्ष केंद्रित करते. मुलाखती रेकॉर्ड केल्याने संशोधकास परत जाण्याची परवानगी मिळते आणि नंतरच्या टप्प्यावर मुलाखतीचा संदर्भ घ्या. पुढे, संगणक सहाय्यित टेलीफोनिक मुलाखती (एटीआय), आपोआप मुलाखत घेणार्याला प्रश्न विचारण्यास निवडतात आणि सूचित करतात. म्हणूनच, ही प्रक्रिया अधिक कार्यक्षम आणि वेगवान करते. याव्यतिरिक्त, फोकस ग्रुपच्या मुलाखती घेतानाही, ते संशोधकासाठी अधिक किफायतशीर ठरते कारण कमी रसदसंबंधित असण्याने तो / ती बर्चाच सहभागी कमी किंमतीवर एकत्र आणू शकते.

4 व्यापक निरीक्षणाने:

निरंतर कालावधीत निरंतर काम करताना निरीक्षक थकवा, प्रभाग आणि एकाग्रतेचा अभाव असू शकतात. म्हणून, गोळा केलेला डेटा अवैध किंवा विश्वासाई नाही. संशोधक आधुनिक तंत्रज्ञानावर अवलंबून असतात आणि कार्यक्रम काळजीपूर्वक पाहण्यासाठी सीसीटीव्ही) वापरतात. रेकॉर्ड केलेला डेटा नंतरच्या टप्प्यावर संदर्भित आणि वापरला जाऊ शकतो.

संशोधकाचे कार्य, विशेषतः संपादन, कोडिंग आणि टॅब्युलेशनच्या संदर्भात. हे देखील सुनिश्चित करते की विश्लेषित डेटामध्ये कमी-सॅम्पलिंग त्रुटी आहेत. जेव्हा संशोधकास जटिल आकडेवारीचे

विश्लेषण करण्याची इच्छा असते तेव्हा बाह्य संगणकीकृत सॉफ्टवेअर देखील अत्यंत उपयुक्त असतात. या सॉफ्टवेअरच्या मदतीने डेटा स्कॅन करून प्रवेश केला जातो आणि त्यानंतर पूर्ण स्क्रीन संपादक, स्प्रेडशीट इत्यादींचा वापर करून ते संयोजित किंवा संपादित केले जाऊ शकतात.

5 डेटा मायनिंग (Mining) आणि डेटा स्टोरेज-

डेटा मायनिंग प्रक्रियेस संदर्भित करते ज्याद्वारे डेटाच्या मोठ्या कच्च्या संचामधून अर्थपूर्ण, संबंधित डेटा काढला जातो. सॉफ्टवेअर संकलित केल्या गेलेल्या मोठ्या डेटामधील वैध, उपयुक्त नमुने शोधू शकत नाहीत. शिवाय, 'डेटा माइनिंग सॉफ्टवेयर' वापरून व्हेरिबल्समधील असोसिएशन देखील आढळू शकतात.

6 डेटा संग्रह (Storage)-

कोणत्याही प्रकारच्या संशोधनात, डेटाचा अवाढव्य खंड असतो जो संशोधकाद्वारे गोळा केला जातो. इच्छित माहिती संकलित करण्यासाठी कच्चा डेटा परिष्कृत करणे संशोधकासाठी महत्त्वपूर्ण आहे, परंतु उर्वरित डेटा टाकून देता येईल असे सूचित करत नाही. विशिष्ट प्रकरणांमध्ये, इच्छित / अपेक्षित निकाल न मिळाल्यास संशोधकास पुन्हा संशोधन करावे लागेल. जतन केलेला डेटा अशा प्रकारे सुरवातीपासून प्रारंभ करण्याऐवजी त्यांना मदत करू शकतो. डेटा संग्रह मध्ये मोठ्या प्रमाणात डेटा सहजपणे संग्रहित केला जाऊ शकतो. डेटा संग्रह मध्ये पुनर्प्राप्ती, अर्थ लावणे आणि क्रमवारी लावण्यासाठी प्रमाणित स्वरूपात मोठ्या प्रमाणात डेटा सामायिक केला जातो आणि त्या आयोजित करतो. माहिती संचयित करण्यासाठी यूएसबी आणि हार्ड ड्राइव्ह सारख्या डिजिटल डिव्हाइसचा वापर केला जाऊ शकतो. ते बॅकअप इ. वर वाचू शकले

7 मल्टीव्हिएरेट

विश्लेषण- मल्टीव्हिएरेट विश्लेषण तंत्र तीन किंवा त्याहून अधिक घटनांमधील एकाचवेळी संबंधांचे विश्लेषण करते. ही तंत्रे जटिल आहेत आणि संशोधकांद्वारे व्यक्तिचलितपणे चालविली जाऊ शकत नाहीत. म्हणूनच, विश्लेषणाची मल्टीव्हिएरेट तंत्र वापरणारे संशोधन प्रकल्प हे कार्य सहजतेने पार पाडण्यासाठी संगणकांवर किंवा इतर आभासी सॉफ्टवेअर पॅकेजवर अवलंबून असतात.

8 निकालांचा अहवाल देणे-

संशोधनाच्या निकालांची माहिती देतानाही संगणकाचा मोठ्या प्रमाणात वापर केला जातो. हे लेखी किंवा मौखिक सादरीकरण असो, संशोधक त्यांना मदत करण्यासाठी सॉफ्टवेअरवर अवलंबून असतात. संशोधनात लेखी स्वरूपात अहवाल दिल्यास, सामान्यतः संशोधक निष्कर्ष सादर करण्यासाठी मायक्रोसॉफ्ट वर्ड चा वापर करतात. मौखिकपणे अहवाल सादर करताना पॉवर-पॉइंट सादरीकरणे वापरली जातात. याव्यतिरिक्त, संगणकाच्या मदतीने आकृत्या आणि इतर ग्राफिकल सादरीकरण सहज केले जाऊ शकते. हे संशोधकांना आपला अहवाल अधिक आकर्षक मध्ये सादर करण्यास सक्षम करतात.

५.४ सामाजिक संशोधन मध्ये वापरलेली सॉफ्टवेअर

वर नमूद केल्याप्रमाणे, अशी अनेक साधने आणि सॉफ्टवेअर अक्षरशः उपलब्ध आहेत जी संशोधकास अनेक मार्गांनी मदत करतात. सर्वात लोकप्रिय आणि सामान्यतः वापरल्या जाणार्या काही खाली दिल्या आहेत:

1. सामाजिक विज्ञान (एसपीएसएस) साठी सांख्यिकीय पॅकेज

एसपीएसएस हे सामाजिक संशोधकांद्वारे वापरले जाणारे सर्वात लोकप्रिय सॉफ्टवेअर आहे. यात सांख्यिकीय प्रक्रियेच्या विस्तृत श्रेणीचा समावेश आहे जो संग्रहित डेटाचा सारांश देतो (म्हणजेच, हे प्रमाण, मानक विचलनाची गणना करते), गटांमधील महत्त्वपूर्ण फरक निश्चित करते, परस्पर संबंध, रीग्रेशन एकाधिक इत्यादीची गणना करून अभ्यासल्या जाणार्या चलमधील संबंध तपासते आणि हे परिणाम आलेखांमधून दाखवते. एसपीएसएस सामान्यतः समाजशास्त्र, राज्यशास्त्र, लोक आणि त्यांचे वर्तन आणि दृष्टीकोन यांच्याबद्दल डेटा विश्लेषणासाठी मानसशास्त्र क्षेत्रात काम करणारे संशोधक वापरतात. एसपीएसएस मध्ये बरीच वैशिष्ट्ये आहेत जी संपूर्ण विश्लेषणात्मक टप्प्यात सुसंगत असतात आणि संशोधकाला त्यांचे प्रयत्न न डगमगता डेटा विश्लेषण प्रक्रियेचे विविध टप्पा साध्य करणे सुलभ करते. सर्वात सामान्यपणे वापरल्या जाणार्या एसपीएस मॉड्यूलला 'परिमाण' असे म्हणतात - अशी प्रणाली ज्याद्वारे एखादी व्यक्ती कोणत्याही क्षेत्रामध्ये सर्वेक्षण (कोणत्याही मोड आणि भाषेत) तयार आणि फील्ड करू शकते आणि डेटा विश्लेषण आणि अहवाल देखील प्रदान करते. म्हणूनच, एक सॉफ्टवेअर वापरून, संशोधक डेटाचे गुंतागुंतीचे विभाग तसेच जागतिक, बहुभाषिक प्रकल्प गुळगुळीत आणि किफायतशीर पद्धतीने व्यवस्थापित करू शकतात.

2. आर

- डेटा हाताळणी, गणना आणि ग्राफिकल डिस्प्लेसाठी आर सुविधांचा एक समाकलित संच आहे. त्यात इतर गोष्टींबरोबरच-
- प्रभावी डेटा हाताळणी व संचय सुविधा,
- अवरील गणनासाठी ऑपरेटरचा एक संच, विशिष्ट मेट्रिक्समध्ये,
- डेटा विश्लेषणासाठी मध्यवर्ती साधनांचा एक मोठा, सुसंगत, एकत्रित संग्रह, डेटा विश्लेषणासाठी ग्राफिकल सुविधा आणि थेट संगणकावर किंवा हार्डकोपीवर प्रदर्शित करणे आणि एक विकसित, सोपी आणि प्रभावी प्रोग्रामिंग भाषा (ज्याला 'एस' म्हटले जाते) ज्यात लूप, वापरकर्त्याने परिभाषित, फंक्शन्स आणि इनपुट आणि आउटपुट सुविधांचा समावेश आहे.
- परस्परसंवादी डेटा विश्लेषणाच्या नवीन विकसनशील पद्धतींसाठी आर हे एक वाहन आहे. याचा वेगवान विकास झाला आहे आणि मोठ्या संकुलांच्या संकलनाने त्याचा विस्तार केला गेला आहे.

3. सांख्यिकीय विश्लेषण प्रणाली (एसएस)

एसएस नॉर्थ कॅरोलिना स्टेट युनिव्हर्सिटीने विकसित केले आहे आणि यासारख्या कार्ये करण्यासाठी याचा वापर केला जातो:

- 1 डेटा एन्ट्री, पुनर्प्राप्ती आणि व्यवस्थापन
- 2 अहवाल लेखन
- 3 सांख्यिकीय आणि गणिती विश्लेषण
- 4 परिचालन संशोधन
- 5 अनुप्रयोग विकास

एसएसचे दोन प्राथमिक घटक आहेत-

१. डेटा सेट: तो बाह्य स्रोतांमधील डेटा वाचतो, त्यात फेरफार करतो आणि तो एकत्रित करतो. यात डेटा मूल्याचे वर्णन करणारी माहिती आहे जी सारणी मूल्ये म्हणून संग्रहित आहेत.
२. पीआरसी चरण: या टप्प्यावर, हे गणिती व सांख्यिकीय विश्लेषण करते आणि परिणामी अहवाल तयार करते. यामध्ये अहवाल लेखन, वारंवारता उपाय यासारख्या कार्यपद्धती, परस्परसंबंध, एकसमान विश्लेषण इ. सारख्या श्रेणींचा समावेश आहे.
4. स्टाटा: सांख्यिकी आणि डेटा विज्ञानांसाठी सॉफ्टवेअर
स्टेटा ही एक सामान्य हेतूची सांख्यिकीय सॉफ्टवेअर पॅकेज आहे जी 1985 मध्ये स्टेटाकॉर्पने तयार केली. बहुतेक वापरकर्ते संशोधनात काम करतात- विशेषतः अर्थशास्त्र, समाजशास्त्र, राज्यशास्त्र, बायोमेडिसिन आणि साथीच्या रोगशास्त्रात हे अस्तित्त्व विश्लेषण, रीग्रेशन इ. सारख्या असंख्य सांख्यिकी वैशिष्ट्ये प्रदान करते आणि तुलनात्मकदृष्ट्या परवडणारी आहे. डेटाचे कुशलतेने परीक्षण व सादरीकरण कसे करावे यासाठी मोठ्या संख्येने पर्याय उपलब्ध करून देण्यात आल्याने डेटा विश्लेषणासाठी एसटीटाची नवीन मॉडेल्स ती सर्वात शोधत सॉफ्टवेअर बनवते.

५.५ सामाजिक संशोधन मध्ये वापरलेली इतर आभासी साधने वापरले

1. Google फॉर्म

Google फॉर्म प्रश्नावली तयार करण्यासाठी आणि पाठविण्यासाठी सर्वात सामान्यपणे वापरल्या जाणार्या साधनांपैकी एक आहे. हे विनामूल्य आणि अत्यंत वापरकर्त्यांसाठी अनुकूल आहे. यात बरेच पर्याय आहेत आणि प्रतिसादांना किंवा Google स्प्रेडशीटशी जोडले आहेत. लिनस आणि गूगल दोन्ही स्प्रेडशीटमध्ये बरीच वैशिष्ट्ये आहेत जी डेटा आयोजित करण्यात मदत करतात. तथापि, ते जटिल डेटा विश्लेषणास मदत करत नाहीत आणि त्याची वैशिष्ट्ये खूप मर्यादित आहेत.

2. मायक्रोसाफ्ट वर्ड

शब्द आज जगात सर्वाधिक लोकप्रिय साधने आहेत. त्यात शब्दकोष, शब्दलेखन-तपासणी, क्रॉस-रेफरन्स इत्यादी असंख्य वैशिष्ट्ये आहेत या व्यतिरिक्त ते ग्राफिकल प्रेझेंटेशन्स आणि डायग्राम संबंधित अनेक पर्यायदेखील प्रदान करतात. नवीन अद्यतने संशोधकास भाषांतर, टीटीएस यासह पर्याय प्रदान करतात आणि २० पेक्षा जास्त भाषेचे पर्याय आणि टायपोग्राफी देखील प्रदान करतात. शब्द जवळजवळ प्रत्येक क्षेत्रात संशोधक, शैक्षणिक आणि विद्यार्थी एकसारखे वापरतात. जरी व्यावसायिकदृष्ट्या अत्यंत यशस्वी असले तरी, वर्डला अनेक मर्यादा आहेत आणि वैज्ञानिक टायपोग्राफी हाताळताना त्याचा वापर करता येणार नाही. त्यात खूप मर्यादित वैशिष्ट्य स्केलेबिलिटी देखील आहे, विशेषतः जेव्हा मोठ्या प्रमाणात डेटा गुंतलेला असतो.

3. मायक्रोसॉफ्ट एक्सेल

मायक्रोसॉफ्ट एक्सेल हे आणखी एक साधन आहे जे संशोधकांद्वारे मोठ्या प्रमाणावर वापरले जाते, खासकरून परिमाणात्मक डेटाचे आयोजन आणि विश्लेषण करताना. एक्सेल बरीच वैशिष्ट्ये प्रदान करते जी डेटा आणि सांख्यिकीय फेरफार सक्षम करते आणि इतर सॉफ्टवेअरचा उल्लेख करण्यापेक्षा तुलनेने अधिक अनुकूल आहे. तथापि, एक्सेल देखील असणारी वैशिष्ट्ये (आर, स्टेटा इत्यादींच्या तुलनेत) मर्यादित आहेत. एक्सेलची काही प्रमुख वैशिष्ट्ये अशी:

- डेटा संग्रहित करण्याचा हा सर्वोत्तम मार्ग आहे.
- आपण अनेक गणिती आणि सांख्यिकीय गणना करू शकता.
- त्यात डेटा विश्लेषणासाठी सर्व साधनांचा किमान प्राथमिक फॉर्म आहे.
- संकलित केलेला डेटा चार्टसह सहजपणे दृश्यमान केला जाऊ शकतो.
- अहवाल सहजपणे छापले जाऊ शकतात.
- यात अनेक टेम्पलेट्स आहेत.
- आपण स्वयंचलित करण्यासाठी कोड करू शकता.
- एखादी व्यक्ती कित्येक मार्गांनी दिलेला कच्चा डेटा बदलू आणि स्वच्छ करू शकते.

4. झूम / स्काईप / व्हिडिओ कम्युनिकेशन सॉफ्टवेअर

झूम, स्काईप आणि इतर अनेक व्हिडिओ संप्रेषण सॉफ्टवेअरने गेल्या काही वर्षांत संशोधनाच्या क्षेत्रात महत्त्व प्राप्त केले आहे. ते संशोधकांमधील अंतर कमी करण्याचा प्रयत्न करते आणि त्यांना अधिक प्रकल्पांमध्ये सहयोग करण्याची परवानगी देते. ही साधने ऑडिओ आणि व्हिड्युअल वैशिष्ट्यांचा वापर करून संशोधकांना एकमेकांशी संपर्क साधू शकतात. यामध्ये Breakout rooms (जे एका बैठकीला लहान गटांमध्ये विभाजित करण्यास सक्षम करते), रेकॉर्डिंग, वैयक्तिक संदेश इत्यादींसह अनेक अंगभूत वैशिष्ट्ये आहेत ज्यायोगे संशोधक आणि अभ्यासक एकमेकांशी अक्षरशः संपर्क साधू शकतील आणि चर्चा करतील आणि एकत्र काम करतील, अधिक आर्थिक आणि सोयीस्कर मार्गाने.

या व्यतिरिक्त, अशी अनेक साधने आणि सॉफ्टवेअर आहेत जी संशोधकांना अनेक मार्गांनी मदत करतात. जसजसे संशोधक आभासी जगावर अधिक अवलंबून राहू लागतात, तसतसे त्यांना उपलब्ध असलेली साधनेसुद्धा अद्ययावत होत राहतात. परिमाणवाचक संशोधनासाठी (एसटीएटा, पायथॉन, मॅटलाब, जेपीएम) तसेच गुणात्मक डेटा (एनव्हीव्हो, अटलास, क्विवरकोस, मॅएक्सक्यूडीए इ) डिझाइन केलेले विशिष्ट सॉफ्टवेअर आहेत. या सर्वा व्यतिरिक्त, स्लाइडशेअर, गूगल क्लासरूम, मायक्रोसॉफ्ट पॉवर पॉइंट, रिसर्च गेट, गूगल स्कॉलर अशी साधने संशोधकांना त्यांचे कार्य अधिक प्रभावी आणि आकर्षक पद्धतीने सादर करण्यास आणि सामायिक करण्यास सक्षम करतात. या सर्वांचा काही तोटा किंवा दुसरा असू शकतो, यात शंका नाही, हे संशोधन आभासी साधने आणि सॉफ्टवेअरवर अवलंबून असेल आणि संशोधकांचे कार्य सुलभ आणि सुलभ करण्यात केवळ त्यांनाच मदत होईल.

५.६ आभासी संशोधनातील नीतिशास्त्र

□ आभासी रिसर्चमध्ये आचारसंहिता

कोणत्याही प्रकारच्या संशोधनाप्रमाणेच आभासी संशोधन करताना अनेक नैतिक बाबी लक्षात घेतल्या पाहिजेत. जरी नैतिकतेची मोठी चौकट थोडीशी तशीच राहिली आहे - सहभागींच्या गोपनीयतेचा, आक्षेपार्हपणा, प्रामाणिकपणा, गोपनीयता ठेवणे, अखंडता राखणे इत्यादी बाबतीत- आभासी संशोधनावर काही विशिष्ट बाबींची आवश्यकता आहे.

1. अज्ञातपणाचा सन्मान करणे –

संशोधनाच्या इतर कोणत्याही, संशोधकांनी सहभाग घेणार्या व्यक्तीच्या अनामिकेचा आदर करणे महत्वाचे आहे. याव्यतिरिक्त, डेटा संकलन प्रक्रियेमुळे सहभागींचे (भावनात्मक किंवा मानसिकदृष्ट्या- विशेषतः प्रकरण सामायिक केले असल्यास) संवेदनशील असल्यास नुकसान होऊ नये याची खबरदारी घेणे आवश्यक आहे. संवादाचा सामना समोरासमोर होत नसल्यामुळे, संशोधनाचा सहभागीवर होणारा परिणाम पूर्णपणे समजणे जवळजवळ अशक्य आहे. तरीही, डेटा संग्रह शक्य तितक्या आरामात आणि सोयीस्करपणे जातो याची खात्री करण्यासाठी संशोधकाने आवश्यक ती पावले उचलली पाहिजेत.

२. संवेदनशील डेटा हाताळणे / जबाबदारीने प्रकाशन करणे-

इंटरनेटच्या अज्ञाततेमुळे, संशोधक डेटाचा एक परिमाण येऊ शकतो जो संवेदनशील किंवा त्रासदायक असू शकतो. त्यांनी असा डेटा सावधगिरीने हाताळावा कारण काही विशिष्ट प्रकरणांमध्ये यात संशोधकासाठी कायदेशीर गुंतागुंत देखील असू शकते. म्हणूनच, असा धोका कमी करण्यासाठी आणि जबाबदारीने आणि संवेदनशीलतेने माहिती प्रकाशित करण्यासाठी काळजी घेणे आवश्यक आहे.

३. नेटिटेकेट आणि एक चांगला तालुका स्थापित करणे-

एखाद्या ऑनलाइन व्यासपीठावर मुलाखती घेण्यावर किंवा गट चर्चेवर लक्ष केंद्रित करताना, उत्तरदायित्व संशोधकावर अवलंबून असते की सहभागींच्या दरम्यान मूल नेटिव्हिकेट (निव्वळ शिष्टाचार) आणि तालमेल अस्तित्वात आहे. संशोधकाने हे देखील सुनिश्चित केले पाहिजे की सहभागी आरामात आहेत आणि संशोधनात भाग घेण्यासाठी सहजपणे आहेत.

४. सचोटी राखणे –

संशोधक संशोधनावर कार्य करताना आणि त्यातील सर्व टप्प्यावर अखंडपणा राखणे हे अत्यंत महत्वाचे आहे. दुय्यम माहिती योग्य स्रोतांकडून गोळा केली गेली आहे याची खात्री करण्यापासून, डेटा संकलित करताना सहभागींसोबत प्रामाणिक राहून, संशोधनाचा हेतू असलेल्यांना सहभागींना माहिती देऊन आणि तो / ती सहभागींकडून सुचित संमती गोळा करते याची खात्री करून घेण्यापासून.

५. गोपनीयता-

आभासी संशोधनामध्ये डेटा संकलित आणि संग्रहित केला जातो तेव्हा त्यात बरेच धोका असते. सहभागी कधीकधी गोपनीय डेटा सामायिक करू शकतात. संशोधकाने या माहितीचा आदर करणे आवश्यक आहे आणि माहितीची गोपनीयता लीक होणार नाही याची काळजी घेण्यासाठी आवश्यक खबरदारी घेणे आवश्यक आहे. असे अनेक मार्ग आहेत ज्याद्वारे संशोधक या माहितीचे संरक्षण करू शकतात, परंतु हे सुनिश्चित करणे देखील तितकेच महत्वाचे आहे की केवळ संशोधनाचा हेतू पूर्ण करण्यासाठीच नैतिक पद्धतीने या संशोधनाचा उपयोग केला जातो.

५.७ साहित्यिक चोरी (okMe; p18 7

एनागो अॅकॅडमी वा वाड.मयचौर्य म्हणजे “इतर लेखक / संशोधक किंवा तुमच्या स्वतः च्या आधीच्या कामांची योग्य मान्यता न घेता शब्द किंवा कल्पना (एकतर नियोजित किंवा अपघाती) वापरण्याची अनैतिक प्रथा. एक गंभीर शैक्षणिक आणि बौद्धिक गुन्हा मानला गेलेला, वाड.मयचौर्य तेमुळे कागद मागे घेण्यामुळे आणि लेखकाची विश्वासार्हता आणि प्रतिष्ठा कमी होणे यासारखे नकारात्मक परिणाम होऊ शकतात. शैक्षणिक प्रकाशनात ही सध्या गंभीर समस्या आहे आणि पेपर मागे घेण्याचे प्रमुख कारण आहे. ”

आभासी, प्रवेश करण्यायोग्य ठिकाणी माहितीची उपलब्धता यामुळे चोरी करणे सोपे केले आहे. तथापि, ही अत्यंत अनैतिक प्रथा आहे. यास सोडविण्यासाठी आणि मर्यादित ठेवण्यासाठी, संशोधनात वा वाड.मयचौर्य वाद रोखण्यासाठी अनेक बाह्य सॉफ्टवेअर तयार केले गेले आहेत. वाड.मयचौर्य वाद बहुतेक कागदपत्रांच्या साहित्याच्या पुनरावलोकनात दिसून येतो. इतर प्रकाशनांचा संदर्भ देणे हे संशोधनात अपरिहार्य असले तरी दुसऱ्या व्यक्तीचे कार्य केवळ एक ओळ, परिच्छेद किंवा विभाग असू शकते. याव्यतिरिक्त, दुसऱ्यांच्या कार्याचा संदर्भ घेतानाही, प्रकाशकास योग्य क्रेडिट देण्यासाठी ते उद्धृत आणि

संदर्भित करणे आवश्यक आहे. याचे उत्तरदायित्व संशोधकावर आहे आणि सर्व संदर्भित कामे योग्य प्रकारे उद्धृत केली जात आहेत याची काळजी घ्यायला हवी. सादर केलेली कामे मुळ असल्याची खात्री करण्यासाठी आता बर्याच संस्था कागदपत्रे एंटी-चोरटी तपासणी तपासून घेणे अनिवार्य करतात.

गेल्या काही महिन्यांत जगाने केलेल्या अभूतपूर्व बदलांमुळे, आभासी संशोधनाचे मूल्य आणि भूमिका पुन्हा एकदा अनन्यसाधारण महत्त्व प्राप्त झाली आहे. आभासी संशोधनाची व्याप्ती विशाल आहे आणि त्याचा वापर फक्त पुढील काळात वाढत जाईल.

SOURCES/ REFERENCES

- Fielding, N., Lee, R. M., & Blank, G. (2008). *The SAGE handbook of online research methods*. Los Angeles: SAGE.
- ICT Literacy Skills. (2012, October 02). <https://learning2teachthroughteaching2learn.wordpress.com/ict-literacy-skills/>
- Ministry of Education - Education Counts. (n.d.). <https://www.educationcounts.govt.nz/publications/e-Learning/80624>
- Oberoi, P. K. (2013). *Research methodology*. New Delhi: Global Academic & Distributors.
- Resnik, D. B. (n.d.). What Is Ethics in Research & Why Is It Important? <https://www.niehs.nih.gov/research/resources/bioethics/whatis/index.cfm>
- How to Avoid Plagiarism in Research Papers (Part 1). <https://www.enago.com/academy/how-to-avoid-plagiarism-in-research-papers/>
- University, S. (n.d.). What is Internet Ethics? <https://www.scu.edu/ethics/focus-areas/internet-ethics/resources/what-is-internet-ethics/>
- What is digital literacy? (n.d.). <https://www.common sense media.org/news-and-media-literacy/what-is-digital-literacy>

संख्यात्मक आणि गुणात्मक पद्धती

प्रकरण रचना

प्रस्तावना / परिचय

सामाजिक संशोधन

संख्यात्मक संशोधन

संख्यात्मक संशोधनाची वैशिष्ट्ये

संख्यात्मक संशोधनातील उपयुक्त आराखडे:

१. प्रयोग

२. अर्ध-प्रयोग

३. वर्णनात्मक सर्वेक्षण

४. सहसंबंधित आराखडा

- गुणात्मक संशोधन
- गुणात्मक संशोधनाची वैशिष्ट्ये
- समारोप
- संदर्भ ग्रंथ आणि पुस्तके

उद्दिष्ट्ये:

सामाजिक संशोधनाचा अर्थ समजून घेणे.

संख्यात्मक सामाजिक संशोधन माहित करून घेणे.

संख्यात्मक सामाजिक संशोधनाची वैशिष्ट्ये जाणून घेणे.

गुणात्मक सामाजिक संशोधन माहित करून घेणे.

गुणात्मक सामाजिक संशोधनाची वैशिष्ट्ये जाणून घेणे.

प्रस्तावना/ परिचय:

समाजशास्त्रज्ञ म्हणजे अशी एखादी व्यक्ती जी शिस्तबद्ध मार्गाने समाज समजून घेण्यास प्रवृत्त आहे. या शिस्तीचे स्वरूप वैज्ञानिक आहे. याचा अर्थ असा आहे की समाजशास्त्रज्ञ ज्या सामाजिक घटनेविषयी अभ्यास करतात आणि जे म्हणतात त्याबद्दल तो एका विशिष्ट ऐवजी कठोरपणे परिभाषित चौकटीत होतो. - पीटर बर्गर (The Invitation to Sociology pp. 16)

संख्यात्मक आणि गुणात्मक पद्धती सामाजिक संशोधनात वापरल्या जाणारे प्रतिमाने आहेत. ते संशोधकास संशोधन आयोजित करण्याच्या मार्गावर एक फ्रेमवर्क किंवा डिझाइन प्रदान करतात, विशेषतः संग्रहित डेटाचे संग्रहण आणि विश्लेषणासह. या पद्धती कोणत्या आहेत आणि त्या कशा वापरतात याविषयी माहिती देण्यापूर्वी सामाजिक संशोधन काय आहे ते थोडक्यात समजून घेऊया.

संशोधन म्हणजे “एखाद्या विषयाची किंवा प्रकरणाची आपली समज वाढवण्यासाठी माहिती गोळा करण्यासाठी आणि विश्लेषणासाठी वापरल्या जाणार्या चरणांच्या प्रक्रियेचा संदर्भ.” (क्रेसवेल, २०१२) सामाजिक संशोधन, विशिष्ट म्हणजे "सामाजिक जीवनाचे प्रतिनिधित्व करण्यासाठी अनेक मार्गांपैकी एक म्हणून परिभाषित केले गेले आहे. हे एखाद्या व्यक्तीचे (किंवा व्यक्तींचे समूह) उत्पादन आहे जे एखाद्या सामाजिकदृष्ट्या महत्त्वपूर्ण घटनेकडे लक्ष देतात, प्रत्यक्ष किंवा अप्रत्यक्षपणे कल्पना किंवा सामाजिक सिद्धांतात गुंतलेले असतात, मोठ्या प्रमाणात योग्य पुरावे समाविष्ट केले जातात जे हेतुपुरस्सरपणे एकत्रित केले गेले आहेत आणि या पुराव्यांच्या पद्धतशीर विश्लेषणाच्या परिणामी.” (रागिन, २०११, पृष्ठ. ८) सामाजिक संशोधनात कल्पना आणि पुरावा यांच्यात इंटरफेस असतो. माजी संशोधकास संकलित केलेला पुरावा समजून घेण्यास अनुमती देतो, परंतु नंतरचे कल्पना विस्तृत, परीक्षित, सुधारित किंवा काही प्रकरणांमध्ये-अगदी नाकारल्या जाणार्या कल्पनांना अनुमती देतात. म्हणूनच सामाजिक संशोधनाचा हेतू डेटा संग्रह आणि विश्लेषणाद्वारे भिन्न सामाजिक घटनेचा अन्वेषण करणे, वर्णन करणे, स्पष्टीकरण करणे किंवा भविष्यवाणी करणे हे आहे.

संशोधन समस्या, प्रश्न आणि अभ्यासाचे उद्दीष्ट यावर आधारित संशोधकाला डेटा संकलनासाठी एक आदर्श पद्धत निवडावी लागेल. संशोधकाने वापरण्याची पद्धत निवडल्यानंतर ती त्यांना संशोधन डिझाईनकडे नेईल, ज्यामुळे त्यांना अभ्यासाचे कार्यपद्धती आणि तंत्रे मिळतील. हे अपरिहार्य आहे की निवडलेली पद्धत अशी असावी जी संशोधकास डेटाचा प्रकार प्राप्त करण्यास अनुमती देईल, जे अभ्यासाचे उद्दीष्टे (किंवा गृहीतकांची चाचणी) साध्य करण्यात त्यांना मदत करेल.

डेटा (माहिती) संकलित करून त्याचे विश्लेषण केले जाऊ शकते. हे मोठ्या प्रमाणात २ श्रेणींमध्ये वर्गीकृत केले जाऊ शकते:

अ. संख्यात्मक तथ्यांच्या आधारावर एकत्रित केलेली माहिती (परिमाणात्मक)

ब. सहभागींच्या दृष्टीकोनातून रेकॉर्ड केलेली आणि नोंदविलेली मजकूर माहिती (गुणात्मक)

एकदा डेटा गोळा केला की तो एकतर सांख्यिकीय निकालांच्या स्वरूपात (परिमाणवाचक) किंवा आवर्ती (गुणात्मक) उद्भवू शकणार्या आवर्ती गुण, मध्य गाभा आणि नमुने ओळखून अनुमान काढला

जाऊ शकतो. अनेक संशोधनात संख्यात्मक आणि गुणात्मक डेटा एकत्रित केला जातो आणि त्याचे विश्लेषण केले जाते (मिश्रित पद्धत).

संख्यात्मक आणि गुणात्मक अशा दोन्ही पद्धतींमध्ये बरीच तंत्रे आहेत जी संशोधकाद्वारे वापरली जाऊ शकतात- उदा. सर्वेक्षण, प्रयोग, मानववंशशास्त्र, प्रकरण अभ्यास इ. अनेक पंडितांनी एक पद्धत दुसऱ्यापेक्षा श्रेष्ठ असल्याचे दर्शविल्याबद्दल असंतोष असूनही, हे लक्षात घेणे मनोरंजक आहे की संख्यात्मक आणि गुणात्मक पद्धती बऱ्याचदा एकमेकांना ओलांडत असतात. (जसे क्रेसवेल ठेवतात).

सामाजिक संशोधन

सर्व सामाजिक शास्त्रज्ञ पद्धतशीरपणे माहिती (डेटा) गोळा करतात, काळजीपूर्वक तुलना करतात आणि गंभीर विचारांचा वापर करतात. दोन्ही दृष्टिकोन समजून घेऊन, आपण सामाजिक शास्त्रीय संशोधनाची संपूर्ण श्रेणी चांगल्या प्रकारे समजून घेऊ शकता आणि त्यांचा पूरक मार्गांनी वापर करू शकता. दोन्ही पद्धतींचे डिझाइन आणि उद्दीष्टे वेगवेगळ्या मार्गांनी भिन्न ठरत असतानाही हे लक्षात ठेवणे आवश्यक आहे की सामाजिक संशोधन नेहमीच वैज्ञानिक पद्धतीने केले पाहिजे; आणि सातत्याने पर्याप्त पुराव्यांद्वारे समर्थित असले पाहिजे - एकतर संख्यात्मक, गुणात्मक किंवा दोन्ही द्वारे.

संख्यात्मक संशोधन

संख्यात्मक सामाजिक संशोधन त्याच्या स्पष्ट आणि मोजमाप करण्यायोग्य अंगभूत वैशिष्ट्यामुळे संशोधनाच्या सर्वात लोकप्रिय प्रवाहांपैकी एक म्हणून समजले जाते. संशोधनात जे परिमाणवाचक कार्यपद्धतीनुसार कार्य करतात, संख्याशास्त्रीय किंवा संख्यात्मक डेटा (माहिती) वापरतात आणि एखाद्या गृहितक किंवा सिद्धांताची तपासणी करतात. विशिष्ट सामाजिक समस्या समजून घेण्यासाठी ते प्रमाणित चाचणी परिणाम आणि मोकळ्या प्रमाणित उपायांचा वापर करतात.

सैद्धांतिकदृष्ट्या, परिमाणवाचक संशोधन पॉझिटिव्हिस्ट (सकारात्मक) प्रतिमानाचा वापर करतात. यावरून असे सूचित होते की विषयांची पूर्वानुमान गृहीत धरली गेली आहे. हे असे मानले जाते की सामाजिक विषय वस्तू अनुक्रमेरीतीने कायद्यांच्या संचाचे अनुसरण करतात आणि म्हणूनच एखाद्या समान संदर्भात कृती करण्याचा अंदाज आणि अंदाज लावणे शक्य आहे.

संख्यात्मक संशोधक सिद्धांतापासून ते अगदी अंतिम अनुमान काढण्याची क्षमता ठेवतात, ज्यायोगे ते निष्कर्षांवर पोचतात, म्हणूनच यामध्ये एक समर्पक दृष्टीकोन आहे. हे सूचित करते की ते एका प्रस्थापित कायद्यापासून बरेच निर्गमनांकडे जाते. डेटा (माहिती) संकलित करताना ते मुख्यत्वे भौतिक वैशिष्ट्ये, शारीरिक विकास, कलाकृती आणि अनुभवजन्य निरीक्षणे हाताळतात. हे पृष्ठभागावर माहिती आकलन करण्याचा प्रयत्न करते आणि अभ्यास घेताना बृहद स्तर दृष्टिकोनाचा (मॅक्रो लेव्हल अप्रोचचा) अभ्यास करते.

संख्यात्मक (परिमाणवाचक) संशोधनातील काही इतर वैशिष्ट्ये अशी:

- एक संख्यात्मक संशोधनात, संशोधनाच्या समस्येचे वर्णन ट्रेंडच्या वर्णनाद्वारे किंवा त्यात समाविष्ट असलेल्या चलांमधील संबंधासाठी तर्कसंगत प्रदान करण्याची आवश्यकता असते.
- संदर्भ साहित्याच्या पुनरावलोकनास महत्त्व आहे कारण ते विचारल्या जाणार्या संशोधन प्रश्नांचे औचित्य प्रदान करते. तसेच संशोधनाची गरज निर्माण करण्यात मदत करते.
- संशोधन उद्देशाचे विधान, संशोधन प्रश्न आणि गृहीतक (जर तेथे असेल तर) विशिष्ट, मोजण्यायोग्य आहे आणि संरचित, एकसमान पद्धतीने परिमाणयोग्य असावे.
- पूर्व-सेट केलेले प्रश्न आणि प्रतिसादांसह उपकरणे वापरून मोठ्या संख्येने नमुन्यांमधून संख्यात्मक डेटा संकलित केला जातो.
- एकदा डेटा गोळा केला की तो सांख्यिकीय आकडेवारी, गणिताची प्रक्रिया आणि हाताळणी आणि ग्राफिकल (आलेखीय) प्रतिनिधित्वाद्वारे दर्शविला आहे. व्हेरिएबल्सशी संबंधित, गटांची तुलना करून किंवा एक नमुना किंवा ट्रेंड स्थापित करून डेटाचे विश्लेषण करण्यास अनुमती देते, ज्याचे नंतर पूर्वानुमान किंवा मागील संशोधनाशी तुलना करून त्याचा अर्थ लावला जातो.
- अंतिम संशोधन अहवालात एक निश्चित रचना आणि मूल्यमापन निकष असणे आवश्यक आहे आणि ते निसर्गात वस्तुनिष्ठ असले पाहिजे.
- संशोधकाने निःपक्षपाती दृष्टिकोन बाळगला पाहिजे आणि केवळ मूल्यमुक्त, मोजण्यायोग्य तथ्ये सादर केल्या पाहिजेत. अभ्यासाच्या वेळी संशोधक/ अभ्यासक व्यक्ती निष्क्रिय व तटस्थ असावा.
- परिमाणवाचक संशोधन मोठ्या संदर्भापेक्षा स्वतंत्रपणे केले जाते आणि मुख्यतः उद्दीष्टांमधील प्रश्नांमध्ये चित्रण करणे किंवा संबंध स्थापित करणे हे आहे.
- परिमाणवाचक संशोधन व्हेरिएबल्सच्या अचूक आणि अचूक मापनावर जोर देते. पुढील सांख्यिकीय हाताळणी, तुलना आणि गणिताची प्रक्रिया शक्य आहे याची खात्री करण्यासाठी हे केले जाते.
- विश्वासाहता, उद्दीष्ट आणि डेटाची सत्यता ही संख्यात्मक संशोधनातील महत्त्वपूर्ण मूल्ये आहेत.
- वैज्ञानिकदृष्ट्या, परिमाणवाचक संशोधन संख्यांबरोबर व्यवहार करतात आणि कृत्रिम रचनेत उद्भवतात आणि संशोधकाला असे म्हणतात की एखाद्या प्रकारचे सामान्यीकरण करावे.

संख्यात्मक अभ्यासामध्ये, संशोधक "क्षेत्रातील ट्रेंड किंवा काहीतरी का घडते हे समजावून सांगण्याची गरज" यावर आधारित संशोधन समस्या ओळखतो (क्रेस्वेल, २०१२, पृष्ठ .१.१). याचा अर्थ असा आहे की संशोधक व्यक्तींनी दिलेल्या प्रतिक्रियांमधून एक संपूर्ण नमुना स्थापित करण्याचा प्रयत्न करतो आणि लोकांमध्ये हे कसे बदलू शकते हे समजून घेण्याचा प्रयत्न करतो. इतर परिमाणवाचक अभ्यासाचे लक्ष्य व्हेरिएबल्समधील संबंध आणि एखाद्याला दुसऱ्यावर कसा परिणाम होऊ शकतो हे स्पष्ट करण्याचे उद्दीष्ट आहे. व्हेरिएबल्स म्हणजे "संशोधकाच्या अभ्यासाचा अभ्यास करणार्या व्यक्तीचे गुणधर्म किंवा वैशिष्ट्ये" (क्रेस्वेल, २०१२, पृष्ठ. १३).

सामाजिक विज्ञानामध्ये, ३ प्रकारचे चर वापरले जाऊ शकतात- नाममात्र, सामान्य आणि अंतराल. या व्हेरिएबल्समधील संबंध दृढ करताना, संशोधक हे ठरवू इच्छिते की हे व्हेरिएबल्स एकमेकांवर प्रभाव पाडत असतील काय. म्हणूनच, परिमाणवाचक दृष्टिकोनाचे केंद्रबिंदू “काळजीपूर्वक मोजण्यासाठी (किंवा प्रयोगानुसार फेरफार करणे) सिद्धांत मार्गदर्शित संशोधन प्रश्नांचे आणि गृहीतकांचे उत्तर देण्याकरिता व्हेरिएबल्सचा एक पारदर्शक असा सेट आहे” (क्रेस्वेल, २०१२, पृष्ठ. .१३)

परिमाणवाचक/ संख्यात्मक संशोधनाची व्याप्ती अरुंद असल्याने संशोधकांनी त्यांच्या अभ्यासाची इच्छा असलेल्या व्हेरिएबल्सचा विचार करणे आणि त्यासंबंधित युक्तिवादाची काळजी घेणे आवश्यक आहे. या चलांचा अभ्यास करताना, संशोधकास पूर्व-निर्मित साधन किंवा रेकॉर्डवर काही उपाय किंवा मूल्यांकन प्राप्त करण्यास सक्षम असणे आवश्यक आहे. इन्स्ट्रुमेंट्स म्हणजे “संख्यात्मक डेटा मोजण्यासाठी, निरीक्षण करणे आणि कागदपत्रे ठेवणे” (क्रिसवेल, २०१२, पृष्ठ. १४) वापरली जाणारी साधने. यात विशिष्ट प्रश्न आणि संभाव्य प्रतिसाद आहेत, जे यापूर्वी संशोधकाने विकसित केले आहेत.

हे इन्स्ट्रुमेंट किंवा रेकॉर्ड निरीक्षणाच्या प्रमाणात डेटावर अंकीय चिन्हांकित करण्यास अनुमती देऊ शकेल. इन्स्ट्रुमेंट्सची उदाहरणे प्रमाणित चाचण्या, सर्वेक्षण प्रश्नावली किंवा चेकलिस्ट आहेत. डेटा संकलनाच्या या स्वरूपामागील हेतू म्हणजे निकालांचे सामान्यीकरण सक्षम करणे- म्हणजेच लहान लोकांकडून जे काही शिकले गेले आहे त्याचा अभ्यास मोठ्या समूहात करणे. एकदा डेटा गोळा केला गेला तर त्याचे आकडेवारी या गणिताच्या प्रक्रियेद्वारे विश्लेषण केले जाते. या टप्प्यात, डेटा ‘संशोधनाच्या प्रश्नांचे उत्तर देण्यासाठी भागांमध्ये विभागला गेला आहे’ (क्रेस्वेल, २०१२, पृष्ठ .१६). यामध्ये व्यक्तींनी दिलेल्या प्रतिसादाची तुलना करणे आणि संशोधनाच्या प्रश्नांना आणि गृहीतेस समर्थन देण्यासाठी किंवा त्यांचे संरक्षण करण्यासाठी त्यांच्या स्कोअरशी संबंधित समावेश आहे. विश्लेषण आधीच्या अभ्यासाच्या किंवा निकालांच्या मदतीने केले जाते ज्याचा अंदाज यापूर्वी केला जाऊ शकतो आणि हे आम्हाला हे जाणून घेण्यास सक्षम करेल की एकत्रित डेटा यापूर्वी केलेल्या अहवालांना समर्थन देते किंवा नाही.

आपली प्रगती तपासा:

‘सामाजिक संशोधनाचा अर्थ आणि संख्यात्मक संशोधन’ यावर संविस्तर भाष्य करा.

संख्यात्मक संशोधनातील उपयुक्त आराखडे

मुख्यतः सामाजिक संशोधनाच्या क्षेत्रात, संख्यात्मक संशोधन करण्यासाठी ४ मुख्य प्रकार किंवा आरखडा (डिझाईन्स) वापरल्या जातात, म्हणजे:

१. प्रयोग
२. अर्ध प्रयोग
३. वर्णनात्मक सर्वेक्षण
४. सहसंबंधित आरखडा (डिझाइन)

१. प्रयोग:

प्रयोगांना त्या रूपात परिभाषित केले गेले आहे ज्यात "संशोधक काही संशोधन सहभागी लोकांसाठी परंतु इतरांकरिता परिस्थिती हाताळत नाही आणि नंतर असे केल्याने काही फरक पडला की नाही हे पहाण्यासाठी गट प्रतिसादांची तुलना केली जाते". (न्यूमन, २०१, २०१४) प्रयोगांचे लक्ष्य आणि अवलंबून आणि स्वतंत्र चल दरम्यानचे संबंध आणि संबंध समजून घेणे आहे. हे प्रामुख्याने मानसशास्त्रात वापरले जाते आणि समाजशास्त्रीय संशोधनात मर्यादित अनुप्रयोग आढळतो. स्पष्टीकरणात्मक संशोधनांमध्ये ते अत्यंत उपयुक्त आहेत.

२. अर्ध प्रयोग (प्रायोगिक/कारणजन्य सोयीसाठी):

ही एक संशोधन रचना आहे जी आधीपासून एखादी क्रिया किंवा घटना घडून आल्यानंतर स्वतंत्र आणि अवलंबितांच्या दरम्यानचे संबंध शोधण्याचा प्रयत्न करते. दोन किंवा अधिक व्यक्तींच्या गटांची तुलना करून संशोधक हे करतो. याला अर्ध-प्रयोगात्मक किंवा उत्तर-वास्तविक संशोधन असे संबोधले जाते. अर्ध-प्रयोग वेगवेगळ्या प्रयोगांपेक्षा भिन्न असतात ज्यात प्रयोगात विपरीत असते- जिथे नमुने घेणे बर्याच वेळा यादृच्छिक असते, अर्ध-प्रयोगांमध्ये पूर्व-निर्धारित गट असतात. सेटिंग नैसर्गिक नसली तरी (प्रयोग प्रमाणेच), तेथे व्हेरिबल्सचे नियंत्रण किंवा इच्छित हालचाल घडवून आणता येत नाही.

३. वर्णनात्मक सर्वेक्षण:

वर्णनात्मक संशोधनाच्या उद्देशाने सर्वेक्षण बहुधा वापरले जाते. एखाद्या विशिष्ट घटनेचे उत्तर देणे किंवा त्यांचे वर्णन करण्याचे हे लक्ष्य आहे. एका सर्वेक्षणात वर्णनात्मक परिमाणवाचक संशोधनात एक पद्धत वापरली जाते ज्यामध्ये "संशोधक पद्धतशीरपणे मोठ्या संख्येने लोकांना समान प्रश्न विचारतो आणि नंतर त्यांची उत्तरे रेकॉर्ड करतो." (न्यूमन, २०१, २०१४) परिमाणवाचक संशोधनाची अविभाज्य पद्धत, निष्कर्षापर्यंत पोहोचण्यासाठी ठराविक वेळेस, मोठ्या संख्येने लोकांकडून पृष्ठभाग पातळीवरील संख्यात्मक माहिती संकलित करते, ज्यावर पुढील अभ्यासांसाठी सांख्यिकीय प्रक्रिया केली जाऊ शकते.

सर्वेक्षण करण्याच्या उद्देशाने, संशोधक लोकप्रियपणे एक प्रश्नावली नियुक्त करतात. मर्यादित कालावधीत लोकांच्या मोठ्या गटाची पसंती, मते, वर्तन आणि दृष्टीकोन जाणून घेण्यासाठी हे

केले जाते. प्रयोगाच्या विपरीत, सर्वेक्षणात सहभागींचा प्रतिसाद समजून घेण्यासाठी अटी किंवा चल बदलण्यात येत नाहीत. प्रतिनिधी नमुना मिळविण्यासाठी बर्याचदा यादृच्छिक सॅम्पलिंग तंत्र वापरले जाते. हे संशोधकास लहान गट (काही लोक) कडून मोठ्या लोकसंख्येपर्यंत गोळा केलेली माहिती सामान्य करण्यास मदत करेल. सर्वेक्षणातील प्रत्येक प्रश्नाचे संख्यात्मक मूल्य पूर्व-सेट केलेले आहे. हे संशोधकांना आकडेवारीनुसार त्यांचे विश्लेषण करण्यास आणि आलेख, सारण्या किंवा चार्टच्या स्वरूपात सादर करण्यास सक्षम करते.

४. सहसंबंधीत आराखडा:

सहसंबंधित रचना संशोधकांना स्कोअरचा अंदाज घेण्यास आणि चलांमधील संबंध स्पष्ट करण्यास अनुमती देतात. परस्परसंबंधित संशोधन डिझाईन्समध्ये, “दोन किंवा अधिक व्हेरिएबल्स किंवा स्कोअरच्या संचामधील असोसिएशन (किंवा संबंध) ची डिग्री वर्णन करण्यासाठी आणि मोजण्यासाठी परस्पर संबंध सांख्यिकीय चाचणीचा उपयोग तपासकर्ता करतात.” (क्रेसवेल, २०१२) या डिझाईनमध्ये व्हेरिएबल्स नियंत्रित किंवा हाताळले जात नाहीत; त्याऐवजी परस्परसंबंध आकडेवारीचा वापर करून ते प्रत्येक व्यक्तीसाठी दोन किंवा अधिक स्कोअरशी संबंधित असतात. या डिझाईनचा उपयोग संशोधकांनी दोन किंवा त्यापेक्षा जास्त व्हेरिएबल्सशी संबंध जोडण्यासाठी केला आहे की ते एकमेकांवर प्रभाव पाडतात की नाही हे पाहण्यासाठी. हे डिझाईन संशोधकास संभाव्य परिणामाचा अंदाज लावण्याची परवानगी देते, ज्यास सांख्यिकीय डेटाद्वारे पाठिंबा दर्शविला जाऊ शकतो.

सामाजिक परिमाणवाचक/ संख्यात्मक संशोधक अभ्यासामधील व्हेरिएबल्समध्ये संबंध किंवा परस्परसंबंध स्थापित करण्याचा प्रयत्न करीत असताना, बहुतेकदा हा मोठ्या अभ्यासाचा एक भाग असतो; परस्परसंबंध वारंवार संशोधनाची एकमेव, एकल पद्धत म्हणून वापरली जात नाही. संशोधकाने वापरलेल्या डिझाईनची पूर्वा न करता, हे सर्व दृष्टिकोन संशोधकास व्हेरिएबल्समधील परस्परसंबंधाबद्दल शोध लावण्यात मदत करण्याचे सामान्य लक्ष्य ठेवतात आणि कसे निष्कर्ष काढतात जे व्यापक लोकांमध्ये सामान्यीकरण केले जाऊ शकते.

• गुणात्मक संशोधन:

पुढील घटकांना गुणात्मक संशोधन म्हणून परिभाषित केले जाऊ शकते:

संशोधकाने घेतलेल्या अभ्यासाचे योग्य स्पष्टीकरण पोहोचण्यासाठी नियोजित आणि वैज्ञानिक पद्धतीने त्याच्या नैसर्गिक स्वरूपामध्ये घडलेल्या घटनेचा सविस्तर अभ्यास.

एखाद्या विशिष्ट सामाजिक घटनेस अधिक तपशीलवार समजण्यासाठी गुणात्मक संशोधन केले जाते. हे बर्याच कारणांसाठी असू शकते:

अ. विषयावरील थोड्या विद्यमान साहित्यामुळे.

ब. जर तो उदयोन्मुख मुद्दा असेल.

क. जर विषय किंवा त्यातील एक भाग किंवा महत्वाचा चल आधी संबोधित केला नसेल किंवा अभ्यास केला नसेल.

ड. जर संशोधक या प्रकरणावर नवीन अर्थ प्रदान करण्याचे लक्ष्य/ उद्दिष्ट ठेवत असेल तर.

व्यापक अर्थाने, एखाद्या विशिष्ट सामाजिक किंवा मानवी समस्येस व्यक्ती किंवा गट कसे जाणतात किंवा त्याचे समर्थन कसे करतात हे शोधण्यासाठी आणि समजून घेण्यासाठी गुणात्मक संशोधनाचा वापर केला जातो. गुणात्मक संशोधनात सामील झालेल्या सहभागाच्या दृष्टिकोनातून उद्भवणारे प्रश्न आणि कार्यपद्धती यावर कार्य करणे समाविष्ट आहे. सहभागींचे प्रामाणिक दृष्टीकोन आणि मते जाणून घेण्यासाठी विचारले जाणारे प्रश्न मुक्त-अंत आणि दिशाहीन आहेत. त्यांची सुरुवात 'का' आणि 'कसे' याऐवजी 'काय' आणि 'कसे' या शब्दापासून होते. प्रश्न बर्याचदा व्यापक असतात आणि विशिष्ट नसतात किंवा मुद्द्यांपर्यंत असतात.

'लन ब्रायमन' यांनी गुणात्मक संशोधनाचे ३ प्राथमिक पैलू सादर केले:

१. गुणात्मक संशोधन हे निसर्गात स्वतंत्र आहे. याचा अर्थ असा होतो की संबंधित संशोधनातून एक सिद्धांत तयार केला जातो.
२. शास्त्रज्ञदृष्ट्या, हे स्वभावाचे आंतरजातीय आहे. गुणात्मक अभ्यासामध्ये, संशोधक 'बहु-आयामी आणि बहु-परिवर्तनीय सामाजिक-सांस्कृतिक पार्श्वभूमी' दोन कोनातून स्पष्ट करण्याचा प्रयत्न करतो:
 - अ. सहभागींच्या दृष्टीकोनातून
 - ब. संशोधकाच्या दृष्टिकोनातून
३. उपर्युक्त दोहोंच्या त्याच स्पष्टीकरणानुसार, संशोधक नंतर सामाजिक घटनेचा खरा अर्थ प्राप्त करतो. वैज्ञानिकदृष्ट्या हे संशोधन कॉन्स्ट्रक्टिव्हिस्ट (प्रतिकूल) असल्याचे म्हटले जाते. याचा अर्थ असा होतो की सामाजिक गुणधर्म बाह्य घटनेमुळे होण्याऐवजी व्यक्तींमधील परस्परसंवादाचा परिणाम असतात. म्हणूनच, संशोधकास त्याच्या अभ्यासामधून उद्भवणार्या वास्तविकतेच्या कित्येक धाग्यांमधून घटनेचा अर्थ 'तयार' करावा लागेल.

गुणात्मक संशोधनाची इतर अनेक वैशिष्ट्ये आहेत:

- गुणात्मक संशोधन निसर्गामध्ये वर्णनात्मक आहे. म्हणूनच, त्याचे मूल्यमापन करण्याचे उद्दीष्ट नाही. उलट ते मौखिक आणि गुणात्मक अन्वेषणांचा अभ्यास करून अभ्यासाच्या अंतर्गत चल आणि मोठ्या घटकाचे निरीक्षण करणे, समजणे आणि त्यांचे वर्णन करणे पाहत आहेत.
- ते नैसर्गिक स्वरूपामध्ये आढळतात. अभ्यास आयोजित करण्याची पार्श्वभूमी कृत्रिम किंवा अनुरूप वातावरणात नाही. गुणात्मक संशोधनाचे उद्दीष्ट लोकांचे अनुभव आणि कल्पना समजून घेण्याचे आहे. या सर्वांचे कौतुक केले जाते आणि सेंद्रिय संदर्भात व्यक्त केले जाते. कृत्रिम स्वरूप आणि गुणात्मक संशोधनाचा हेतू पराभूत करते.
- गुणात्मक अभ्यासामध्ये, संशोधक महत्त्वपूर्ण भूमिका बजावते. सहभागींची मते महत्त्वाची असली तरी, संशोधक हा मुख्य घटक आहे जो अभ्यासाची उद्दीष्टे साध्य करण्यासाठी परिस्थितीवर

नियंत्रण ठेवतो. म्हणूनच, परिस्थिती पाहणे, प्रक्रिया परीक्षण करणे आणि गोळा केलेला डेटा पुरेसा पाहणे आणि जोडण्यासाठी संशोधक महत्त्वपूर्ण आहेत.

- संशोधनाचा नमुना आकार लहान आहे. तथापि, हे एकाधिक प्रकरणांमध्ये खोलवर व्याप्त करते - ज्यायोगे संशोधनाच्या समस्येमध्ये असंख्य धागे आणि दृष्टीकोन मिळतात. गुणात्मक संशोधन संशोधनाचे एक होलिस्टिक (बृहद्) खाते प्रदान करते.
- गुणात्मक संशोधन गैर-मूर्त आणि गैर-भौतिक वैशिष्ट्ये हाताळते. सहभागींचे अनुभव, मते, आकांक्षा, भावना आणि समज समजून घेणे हे त्याचे उद्दीष्ट आहे.
- गुणात्मक संशोधन मूल्यमुक्त असल्याचा दावा करत नाही. संशोधनाच्या संपूर्णतेमध्ये, संशोधकांचे स्वतःचे दृष्टीकोन आणि मूल्ये देखील अभ्यासात समाविष्ट आहेत.
- गुणात्मक संशोधनाच्या गुणवत्तेचे मूल्यांकन करताना प्रामाणिकपणा आणि प्रमाण ही महत्त्वपूर्ण मूल्ये आहेत.
- सैद्धांतिकदृष्ट्या, गुणात्मक संशोधन संपूर्णपणे एखाद्या घटनेस समजण्यासाठी माहितीच्या अनेक स्रोतांचा वापर करते. म्हणूनच, हे व्याख्यात्मक दृष्टिकोनात येते.
- चिकित्सक ज्ञान शाखा, स्त्री सत्ता संबंधित अध्ययने आणि फेनोमोलॉजी (प्रघटनाशास्त्र) हे मूलभूत सैद्धांतिक समज आहेत ज्यावर गुणात्मक संशोधन अवलंबून आहे. हर्मेनेटिक्स म्हणजे ग्रंथांच्या स्पष्टीकरणात संबंधित ज्ञानाची शाखा; हे पृष्ठभागाच्या पलीकडे दिसते आणि मजकूरातील अधिक सर्जनशील अर्थ समजण्याचा प्रयत्न करतो. दुसरीकडे, फेनोमॅलॉजी मानवी उद्दीष्टांच्या गतीशीलतेचे स्पष्टीकरण करणे, वर्णन करणे आणि अर्थ प्राप्त करणे हे आहे.
- गुणात्मक संशोधनावर जोर देणे म्हणजे एखाद्या विशिष्ट व्हेरिबलला समजून घेणे आणि गोष्टींच्या मोठ्या संदर्भात त्याचे स्पष्टीकरण करणे.
- गुणात्मक संशोधनात अन्वेषक त्यास अधिक अमूर्त पॅटर्नमध्ये स्फटिकासारखे बनविण्यासाठी एकत्रित केलेल्या माहिती/ तथ्यांमधील नमुने आणि मध्यवर्ती कल्पना विकसित करतो.
- गुणात्मक संशोधन पूर्व नियोजित, कठोर प्रतीमानाचे अनुसरण करीत नाही. अनेकदा, अभ्यासाची प्रगती करताच संशोधनाची आखणी करण्याची पद्धत उदयास येते. हे असेही आहे कारण तेथे बरेच व्हेरिबल्स आणि दृष्टीकोन आहेत जे अभ्यासाला पुढे जाताना मिळू शकतात. गुणात्मक संशोधनाचा मार्ग द्रवपदार्थ आहे. संशोधक केवळ एका सामान्य लवचिक डिझाइनसह कार्य करू शकतो- जे संशोधनासह विकसित होईल,
- गुणात्मक संशोधन निसर्गामध्ये अर्थपूर्ण असल्याने बाह्य वैधता ठेवणे कठीण आहे. बर्याचदा अभ्यास एका विशिष्ट सामाजिक सेटिंगमध्ये केला जातो. गोळा केलेला डेटा त्या संदर्भात प्रासंगिकता ठेवू शकतो आणि दुसऱ्या संदर्भात किंवा परिस्थितीत काही प्रमाणात भिन्नता ठेवण्यास बांधील आहे.

- अंतिम वैधता एका संदर्भात दुसऱ्या संदर्भात भिन्न असू शकते आणि संशोधकाच्या मतांवर आधारित असूनही गोळा केलेल्या डेटाचे अनेक प्रकारे वर्णन केले जाऊ शकते. म्हणूनच, ते निसर्गात व्यक्तिनिष्ठ आहे.
- गुणात्मक संशोधनाची रचना केंद्रीय संशोधन समस्या किंवा समस्येसह प्रारंभ होते, ज्यामधून संशोधन प्रश्न आणि केंद्रीय उद्दीष्टे तयार होतात. गुणात्मक संशोधनाची रचना करताना, काही घटकांचा विचार केला पाहिजे:
- यादृच्छिक नमुन्याऐवजी हेतूपूर्ण सॅम्पलिंगद्वारे सहभागी ओळखले जाणे आवश्यक आहे. निवडलेल्या लोकांनी संशोधकास सामाजिक घटना समजून घेण्यासाठी संशोधकास संशोधनाची उद्दीष्टे आणि उद्दीष्टे साध्य करण्यासाठी सर्वात योग्य प्रकारे मदत करण्यास सक्षम केले पाहिजे.
- गुणात्मक संशोधनांमध्ये सहभागींसह अधिक परस्परसंवादाची आवश्यकता असते. त्यांच्याशी संवाद साधण्याची अधिकतर आवश्यकता असते (कदाचित बऱ्याच वेळा देखील). पूर्व परवानगी घेतली जावी आणि सहभागींसह संवाद साधणे व्यवहार्य असावे.
- दृष्टिकोन सहभागींनी दिलेल्या विचारांवर जास्त अवलंबून असल्याने, इन्स्ट्रुमेंट विकसित करताना काळजी घेणे आवश्यक आहे; हे जवळजवळ संपू नये, असंवेदनशील असू नये किंवा कोणत्याही प्रकारे सहभागींच्या मतांना प्रतिबंधित करू नये.

“क्वालिटीटिव्ह इन्क्वायरी” मधील क्रेस्वेलने गुणात्मक संशोधन करण्याच्या चरणांचे सारांश दिले आहे- संशोधक अभ्यासाला एका गुणात्मक संशोधनाच्या वैशिष्ट्ये आणि वैशिष्ट्यांनुसार ठरवते. त्यानंतर त्यांनी डेटा संकलित करणे सुरू केले पाहिजे (अधिक समग्र दृश्य प्रदान करण्यासाठी एकाधिक स्रोतांमधून). संशोधक संवेदनशीलतेने सहभागींच्या मते एकत्रित करून डेटा संकलनाचे साधन म्हणून कार्य करते. त्यानंतर उद्भवू शकतील थीम किंवा पॅटर स्थापित करण्यासाठी ते डेटाचे प्रेरकपणे विश्लेषण करतात.

आपली प्रगती तपासा:

‘गुणात्मक संशोधन’ यावर संविस्तर विवेचन करा.

गुणात्मक गोळा करण्यासाठी बरीच तंत्रे वापरली जातात, त्यापैकी काही पुढीलप्रमाणे आहेत:

- **संक्षिप्त संशोधन:**

कथा संशोधन ही एक गुणात्मक संशोधन रचना आहे जी सामान्यतः सामाजिक विज्ञानात वापरली जाते. संशोधक व्यक्तींच्या जीवनाचा अभ्यास करण्याचा प्रयत्न करतो आणि एक किंवा अधिक व्यक्तींना त्यांच्या जीवनाबद्दल किंवा एखाद्या विशिष्ट सामाजिक घटनेविषयी (संशोधन प्रश्नावर अवलंबून) कथा देण्यास सांगतो. म्हणूनच संशोधकाने अनेक स्रोतांकडून माहिती गोळा केली पाहिजे- मध्यवर्ती व्यक्ती तसेच सहयोगीकडून मोठे चित्र मिळविण्यासाठी. मग थीम किंवा कालक्रमानुसार आधारलेली ही माहिती नंतर संशोधकाने कथन इतिहासामध्ये पुनर्विक्री केली किंवा पुन्हा संग्रहित केली. याव्यतिरिक्त, संशोधकांनी त्याला कथन केलेल्या माहितीची वैधता तपासणे महत्त्वपूर्ण आहे. म्हणूनच अत्यंत काळजीपूर्वक केंद्रीय स्रोत निवडला जाणे आवश्यक आहे.

- **भौतिकशास्त्रीय संशोधन:**

फेनोमॅलॉजिकल रिसर्च ही एक संशोधन रचना आहे जी तत्वज्ञान आणि मानसशास्त्रात अधिक सामान्यपणे वापरली जाते. या पद्धतीद्वारे, संशोधक सहभागींनी वर्णन केल्यानुसार एखाद्या घटनेबद्दल व्यक्तींच्या जीवनातील अनुभवांचे वर्णन करते. (क्रेसवेल, 2018) संशोधक कित्येक व्यक्तींनी प्रदान केलेली माहिती एकत्रित करते ज्यांनी अभ्यास केला आहे अशा सर्वांनी केंद्रीय घटनेचा अनुभव घेतला आहे. हे प्रामुख्याने सहभागी असलेल्यांसह बऱ्याच मुलाखती आयोजित करून केले जाते.

- **प्रवृत्ती सिद्धांत:**

ग्राउंडेड सिद्धांत ही चौकशीची एक रचना आहे ज्यात "संशोधकाने एखाद्या प्रक्रियेची क्रिया, कृती किंवा सहभागींच्या मते आधारित संवादांची सामान्य, अमूर्त सिद्धांत प्राप्त केली आहे" (क्रेसवेल, २०१८). समाजशास्त्रात ग्राउंडेड सिद्धांताचा दृष्टीकोन लोकप्रियपणे वापरला जातो. त्यात एक नमुना स्थापित करण्यासाठी डेटा संकलन आणि परिष्कृत करण्याचे अनेक चरण समाविष्ट असतात. त्यानंतर माहितीचे वर्गीकरण करून आणि नंतर अमूर्त सिद्धांत मिळवण्यापूर्वी श्रेण्यांमध्ये परस्पर संबंध तयार करून बऱ्याच वेळा प्रक्रिया केली जाते.

- **लोकालेख पद्धती:**

लोकालेख (एथनोग्राफी) ही गुणात्मक संशोधनाची एक पद्धत आहे ज्यात "दीर्घकाळापर्यंत नैसर्गिक स्वरूपामध्ये संशोधक वर्तन, भाषा आणि अखंड सांस्कृतिक गटाच्या कृतींच्या सामायिक नमुन्यांचा अभ्यास करतो." (क्रेसवेल, २०१८) हे सामान्यतः मानववंशशास्त्र आणि समाजशास्त्रात वापरले जाते. सहभागींना अधिक चांगल्या प्रकारे समजण्यासाठी प्राथमिक डेटा संग्रहात निरीक्षणे आणि मुलाखतींचा समावेश असतो. तथापि, वंशावळ आयोजित करण्यात अनेक नैतिक चिंतेची नोंद आहे आणि संशोधकाचा किंवा अभ्यास केलेल्या गटाचा संशोधनाची अखंडता तडजोड होईपर्यंत प्रभावित होणार नाही याची काळजी घ्यावी लागेल.

- **व्यक्ती/ व्यष्टी अध्ययन (घटनेचा विशिष्ट अभ्यास):**

सामाजिक संशोधनाच्या अनेक क्षेत्रांमध्ये केस स्टडीचा (व्यष्टी अध्ययन) उपयोग केला जातो. ते घटना किंवा घटनेच्या व्याप्ती किंवा कार्याचे मूल्यांकन करण्यासाठी लोकप्रियपणे वापरले जातात. या पद्धतीत, संशोधक एखाद्या प्रकरणाचे सखोल विश्लेषण विकसित करतो (बर्याचदा एक कार्यक्रम, कार्यक्रम, क्रियाकलाप, प्रक्रिया किंवा एक किंवा अधिक व्यक्ती). प्रकरणे वेळ आणि क्रियाकलापांना बंधनकारक असतात आणि संशोधक निरंतर कालावधीत विविध डेटा संकलन प्रक्रियेचा वापर करून तपशीलवार माहिती संकलित करतात.

- **मिश्र पद्धत शोध:**

मिश्रित पद्धतीचे संशोधन हे दोन्ही संख्यात्मक आणि गुणात्मक डेटा एकत्रित करणे, डेटाचे दोन प्रकार एकत्रित करणे आणि तत्वज्ञानाचे गृहितक आणि सैद्धांतिक फ्रेमवर्क समाविष्ट करू शकतात अशा वेगळ्या डिझाईन्सचा वापर करण्याच्या चौकशीचा दृष्टीकोन आहे. क्रेस्वेलने म्हटल्याप्रमाणे, "या प्रकारच्या चौकशीची मुख्य धारणा अशी आहे की गुणात्मक आणि संख्यात्मक डेटाचे एकत्रीकरण एकट्या प्रदान केलेल्या माहितीच्या पलीकडे अतिरिक्त अंतर्दृष्टी मिळवते."

सरावासाठीचे प्रश्न:

१. सामाजिक संशोधनाचा अर्थ आणि महत्व सोदाहरण स्पष्ट करा.
२. संख्यात्मक सामाजिक संशोधनाची उपयुक्तता यावर चर्चा करा.
३. गुणात्मक सामाजिक संशोधनाची वैशिष्ट्ये सोदाहरण स्पष्ट करा.
४. गुणात्मक सामाजिक संशोधनातील तथ्य संकलनाची तंत्रे विषद करा.

संदर्भ पुस्तके आणि सूची:

1. A., D. V. (2013). *Research design in social research*. London: Sage.
2. Bryman, A. (2012). *Social Research Methods 4e*. Oxford, UK: Oxford University Press.
3. Burnett, J. (2009). *Doing your social science dissertation*. Los Angeles: SAGE.
4. Creswell, J. W. (2012). *Educational research: Planning, conducting, and evaluating quantitative and qualitative research*. Delhi, India: PHI Learning Private Limited.
5. Creswell, J. W., & Creswell, J. D. (2018). *Research design: Qualitative, quantitative, and mixed methods approaches*. Thousand Oaks, CA: SAGE Publications.
6. Johnson, R., & Christensen, L. B. (2013). *Educational Research: Quantitative, Qualitative, and Mixed Approaches*. Thousand Oaks: SAGE Publications.
7. Kothari, C. R. and Garg, Gaurav. (2014). *Research Methodology: Methods and Techniques*. New Age International Publishers (Third Edition).
8. Neuman, W. L. (2014). *Social research methods: Qualitative and quantitative approaches*. Harlow: Pearson.

संशोधन प्रस्ताव व आराखडा RESEARCH PROPOSAL AND DESIGN

“चांगले संशोधन प्रस्ताव हे प्रकल्पाचा आढावा घेतात आणि प्रस्तावित संशोधनाच्या नट आणि बोल्टची चांगली माहिती देतात.” (बर्नेट, २००९)

संशोधनाचा प्रस्ताव हा संशोधनाचा एक अनिवार्य भाग असतो असतो. यात संशोधकाचा पाठपुरावा करण्याचा हेतू असून त्या संशोधनाचे महत्त्व पटवून देण्यासंबंधी एक संक्षिप्त भूमिका दिली जाते म्हणूनच संशोधकाने काय योजना आखली आहे, ते त्यास पुढे कसे घेण्याचा प्रस्ताव आहे आणि संशोधन (आणि त्यानंतर कार्यपद्धती) का केले गेले आहे याबद्दलचे समर्थन हे समजावून सांगितलेले असते.

वास्तविक संशोधन सुरु होण्यापूर्वी तयार केलेल्या संशोधनाच्या प्रस्तावाला बहुधा ‘बाह्यरेखा’ किंवा ‘आराखडा’ असे संबोधले जाते. संशोधन प्रस्तावाचा चांगला विचार अनेक मार्गांनी महत्त्वपूर्ण आहे

- हे संशोधकास नियोजित आणि पद्धतशीर पद्धतीने कार्य करण्यास अनुमती देते.
- प्रकल्पाच्या मूल्यांकनास एक आधार प्रदान करते
- प्रकल्प परिचय आणि अभ्यासाच्या क्षेत्राची पार्श्वभूमीची ओळख करून देते .
- संशोधकाची भूमिका आणि संशोधनाद्वारे त्यांचे लक्ष्य काय आहे हे स्पष्ट करते.

विशेषतः निधी किंवा अनुदानासाठी अर्ज करताना संशोधन प्रस्ताव महत्त्वपूर्ण असतो. हे संशोधकांना निधी किंवा अनुदान का दिले जावे यासाठी समितीला समजावून सांगण्यासाठी हे चांगले लेखन केले पाहिजे.

कॅरोल एलिसन च्या अनुसार, संशोधन प्रस्ताव असे करावे:

- आपल्या संशोधनाचा विषय ओळखा
- कार्यरत प्रबंध सादर करा
- आपले संशोधन करण्याची पद्धत समजावून सांगा
- गृहीतक आणि अपेक्षित / अनुमानित निकाल सादर करा

म्हणूनच, एका संशोधनाच्या प्रस्तावाद्वारे, संशोधक कित्येक महत्त्वाच्या प्रश्नांचे औचित्य सिद्ध करण्यास आणि त्याचा बचाव करण्यास सक्षम असावा, जसे की शोधकर्ता शोधण्याचा प्रयत्न करीत आहे आणि तो / ती उत्तर देण्याचा प्रयत्न करीत असलेल्या संशोधनविषयक प्रश्न काय आहेत. याव्यतिरिक्त, या प्रस्तावामध्ये विशिष्ट अभ्यासाचे आयोजन करण्याचे महत्त्व किंवा प्रासंगिकता आणि विद्यमान ज्ञानाची जोड कशी दिली जाईल किंवा त्यास परिष्कृत केले जाईल. (पंच, २००५)

पंचप्रॉईस 'प्रभावी संशोधन प्रस्ताव विकसित करणे' (*Developing Effective Research Proposals*) मध्ये लिहितात-

"प्रस्ताव हा युक्तिवाद म्हणून सादर करण्याची गरज आहे. हा युक्तिवाद म्हणून पाहण्याचा अर्थ त्याची युक्तिवाद, त्याची अंतर्गत सुसंगतता आणि वेगवेगळ्या भागांची परस्परसंबंध दर्शविणे होय. याचा अर्थ, विविध भाग एकत्र बसतात हे सुनिश्चित करणे आणि संशोधन कसे शिस्तबद्ध चौकशीचा भाग असेल हे दर्शविणे. युक्तिवाद म्हणून, प्रस्तावाने केवळ अभ्यासाचे वर्णन करण्याऐवजी प्रस्तावित अभ्यासामागील तर्क दर्शविले पाहिजे. असे केल्याने, या अभ्यासासाठी हा दृष्टिकोन, पद्धत आणि आराखडा का निवडले गेले या प्रश्नाचे उत्तर दिले पाहिजे. " (पंच, २००५ पृष्ठ ६६)

संशोधन प्रस्तावाचे स्वरूप प्रत्येक प्रकल्पामध्ये भिन्न असू शकते, तरीही संशोधन प्रस्तावासाठी अनेक महत्त्वपूर्ण घटक आहेत. ते हे आहेत:

१. संशोधनाचे शीर्षक
२. समस्येचे विधान
३. हेतू आणि उद्दीष्टे
४. परिचय आणि पार्श्वभूमी
५. महत्त्व
६. साहित्याचा आढावा
७. संशोधन कार्यपद्धती
८. आर्थिक अंदाजपत्रक
९. वेळ चौकट / कालमर्यादा
१०. अपेक्षित समस्या
११. नैतिक चिंता
१२. प्रस्तावित निकाल
१३. ग्रंथसंग्रह

प्रस्ताव सादर करताना संशोधकाने त्यांच्या संबंधित संस्थेद्वारे किंवा मार्गदर्शकाद्वारे दिले जाणारे स्वरूप अनुसरण करणे आवश्यक आहे. यात कोणत्याही सैद्धांतिक विसंगती, व्याकरणाच्या चुका किंवा यासारख्या गोष्टी नसतील याची खबरदारी घेणे देखील आवश्यक आहे. प्रदान केलेल्या प्रतिक्रिया नुसार संशोधन प्रस्ताव बर्याच वेळा सुधारित केला जाऊ शकतो- तथापि, तो नेहमीच चांगल्या प्रकारे निर्माण गेला पाहिजे आणि योग्यप्रकारे सादर केला गेला पाहिजे.

संशोधन प्रस्तावाचे घटक

अ . शिर्षक

संशोधन प्रस्तावाचे शिर्षक दस्तऐवजावरील सर्वप्रथम असेल आणि म्हणूनच समिती / प्रेक्षकांवर प्रभाव पाडणे आवश्यक आहे. अभ्यासाचे उद्दीष्ट काय आहे यावर प्रतिबिंबित करणे आवश्यक आहे आणि योग्य शब्दांचा वापर करून तयार केले जाणे आवश्यक आहे. या शिर्षकात संशोधनाच्या संबंधित बाबींवर लक्ष केंद्रित केले जावे आणि उर्वरित संशोधनाकडे समितीचे आणि मोठ्या प्रेक्षकांचे लक्ष वेधण्यासाठी पुरेसे आवाहन केले पाहिजे. बर्याच वेळा, जर स्वतःच संशोधनाचा प्रश्न पुरेसा संक्षिप्त असेल तर तो शिर्षक म्हणून वापरला जाऊ शकतो आणि त्या व्यतिरिक्त संशोधनाच्या विशिष्ट झोतामध्ये प्रकाश टाकणार्या उपशीर्षकाद्वारे त्यास समर्थित केले जाऊ शकते.

ब. समस्यांचे विधान

एकदा शोधकर्त्याने शोध प्रश्नावर लक्ष केंद्रित केले की त्याने/ तिने निवडलेल्या प्रश्नास केंद्रित करून त्यास योग्य चौकट घातली पाहिजे . विधान निवेदक असू शकते, किंवा प्रश्न रूप घेऊ शकते. विधानात वापरलेले शब्द योग्य आणि संदिग्ध आहेत आणि अस्पष्ट नाहीत याची खात्री करण्यासाठी संशोधकाने लक्ष देणे आवश्यक आहे. असे केल्याने, संशोधकास संशोधनाचे लक्ष कसे असते यावर एक स्पष्ट कल्पना उभारते. विधान प्रक्रियेला दिशा देण्यासाठी हे विधान संक्षिप्त आणि तरीही स्पष्टीकरणात्मक असले पाहिजे.

क. हेतू आणि उद्दीष्टे

एकदा संशोधकाने संशोधनाची समस्या सांगितल्यानंतर त्यांनी संशोधन करण्याचे हेतू आणि उद्दीष्टे नमूद केली पाहिजेत. विशिष्ट संशोधनाचा हेतू म्हणजे “या विषयावरील वादविवाद किंवा शैक्षणिक विचारसरणी, त्या विषयावरील संशोधन किंवा धोरण किंवा अशा प्रकारच्या हस्तक्षेपाकडे लक्ष देणारी कृती-आधारित संशोधन” (बर्नेट, २०००, पृष्ठ ८२)

दुसरीकडे उद्दिष्टे हेतुपेक्षा अधिक विशिष्ट असतात आणि विशेषतः संशोधन प्रश्नांवर आणि संशोधन समस्येवर लक्ष केंद्रित करतात. उद्दिष्टे स्पष्टपणे तयार केली जाणे आवश्यक आहे आणि ते मुद्द्यांनुसार असली पाहिजेत. जर तेथे अनेक संशोधन उद्दिष्टे असतील तर ते निश्चितपणे महत्वाचे आहे की ते सर्व काही तरी एकमेकांशी संबंधित आहेत. ही उद्दिष्टे संशोधनाच्या हेतूच्या मोठ्या कार्यक्षेत्रात आली पाहिजे.

ड. परिचय आणि पार्श्वभूमी

संशोधक संशोधनाच्या विषयावर बराचसा विचार करत नसला तरी इतरांविषयी असे म्हणता येत नाही. म्हणूनच, विषयाच्या पार्श्वभूमीबद्दल संक्षिप्त सारांश प्रदान करणे महत्वाचे आहे. हे प्रेक्षकांना या विषयाची ओळख करून देईल. हा आधार पुरविणे, नंतर संशोधनाच्या विषयाचे महत्त्व स्पष्ट करण्यात मदत करेल. प्रस्तावना फार विस्तारित नसावी , परंतु उर्वरित प्रस्ताव उभा राहिल असा आधार देणे आवश्यक आहे. प्रास्ताविकात साहित्याचा आढावा घेण्याचे उद्दीष्ट नसावे - उलट प्रस्ताव पुढे नेण्यासाठी तार्किक अनुक्रम प्रदान केले गेले पाहिजे.

ई. महत्त्व

विशिष्ट संशोधन करण्याचे महत्त्व स्पष्ट करणे महत्त्वपूर्ण आहे. हे संशोधनाची उपयुक्तता प्रदान करते. संशोधकास हे विशिष्ट कार्य विद्यमान ज्ञानाच्या शरीरात कसे जोडेल याचा बचाव करण्यास आणि स्पष्ट करण्यास सक्षम असणे आवश्यक आहे.

बऱ्याच प्रकरणांमध्ये संशोधनाचे लक्ष्य विशिष्ट क्षेत्रातील विद्यमान कार्याचे परिष्करण करणे किंवा विद्यमान साहित्याचे विस्तार किंवा सखोल विश्लेषण प्रदान करणे होय. एखाद्या अभ्यासाच्या विशिष्ट क्षेत्रावर संशोधनाचा काय अर्थ होतो हे स्पष्ट करण्यासाठी महत्त्वपूर्ण, दृढ विचारांचे महत्त्व आहे. हे संशोधनाची प्रासंगिकता आणि एखाद्या समस्येवर सामोरे जाण्यासाठी कोणते फायदे पुरवते हे स्पष्ट करण्यात मदत करेल. महत्त्वानुसार संशोधनाची उद्दीष्टे सामग्री संकलन केलेल्या व त्यास समायोजित करण्याचा प्रयत्न केला पाहिजे.

फ. साहित्य पुनरावलोकन

साहित्य समीक्षा हे संशोधन प्रस्तावाचा एक महत्त्वाचा भाग आहे. एखाद्या विशिष्ट क्षेत्रातील विद्यमान साहित्याची सखोल माहिती घेतल्यास, संशोधक त्याच्या / तिचा अभ्यासक्रमातील प्रासंगिकतेचे आणि अनेकदा अभ्यासाचे औचित्य सिद्ध करू शकतो. प्रभावी संशोधन विद्यमान ज्ञानावर आधारित असल्याने, अभेद्य साहित्य पुनरावलोकन एखाद्यास विशिष्ट संशोधन करण्याच्या आवश्यकतेचे समर्थन करण्यास आणि विद्यमान ज्ञानाच्या शरीरात कसे जोडेल हे स्पष्ट करण्यास अनुमती देते. हे देखील सुनिश्चित करेल की केलेल्या कामात नवीनता आहे आणि संशोधनासाठी उपयुक्त कल्पना किंवा सूचना देखील प्रदान करू शकतात. वर्तमान ज्ञान आणि अभ्यासाच्या संदर्भात प्रस्तावित अभ्यास कसा केला जाऊ शकतो हे स्थापित करण्यासाठी साहित्य पुनरावलोकन आवश्यक आहे. या क्षेत्रातील प्रत्येक साहित्याचा उल्लेख करणे किंवा त्याचा उल्लेख करणे महत्त्वाचे नाही- परंतु संबंधित अभ्यासावर लक्ष केंद्रित केले पाहिजे. हे लक्षात घेण्यासारखे आहे की साहित्याची पुनरावलोकने केवळ आधीपासून प्रकाशित केलेल्या कामाचे संक्षिप्त सारांश नाहीत, उलट प्रश्नातील संशोधनाचे महत्त्व न्याय्य करण्यासाठी ते युक्तिवाद म्हणून काम करू शकतात. परिमाणात्मक संशोधन आराखड्यामध्ये, साहित्य पुनरावलोकन अनेकदा संशोधकास योग्य सिद्धांत देऊन मदत करते ज्याचा उपयोग अभ्यासाला बळकट करण्यासाठी केला जाऊ शकतो. गुणात्मक आराखड्यामध्ये याचा उपयोग अभ्यासाचे लक्ष अधिक वेधण्यासाठी देखील केला जाऊ शकतो आणि संशोधनाच्या आराखड्यास मजबुती देण्यात मदत होईल. संबंधित समस्येचा शोध "समस्येचे वर्णन करणे, महत्त्व ओळखणे, सामग्री संकलन करणार्या आशादायक सेवा सुचविणे, योग्य अभ्यासाची रचना आणि सामग्रीच्या इतर स्रोतांसाठी मौल्यवान आहे." (बेस्ट , २०१७ , पृष्ठ ४०)

ग . संशोधन पद्धती

संशोधकाद्वारे नियुक्त केलेल्या संशोधन आराखड्याच्या आधारे, सामग्री संकलित करण्यासाठी बऱ्याच पद्धती आहेत. प्रामुख्याने, कार्यपद्धती ३ मुख्य घटक, "विषय, कार्यपद्धती आणि सामग्री विश्लेषण" (बेस्ट, २०१७ , पृष्ठ ४१) संबंधित आहे.

अ. विषय: कोणत्याही प्रकारच्या संशोधनात नमुना निवडणे ही एक महत्त्वपूर्ण पायरी आहे. प्रतिनिधी नमुना असल्याचे सुनिश्चित करण्यासाठी बर्‍याच चलांमध्ये बरेचदा सहभाग असतो आणि वृतांतात घेणे आवश्यक आहे. त्यांच्या नमुन्यांचा कसा आणि केव्हा संपर्क साधता येईल हेदेखील संशोधकास ठरवले पाहिजे. शिवाय संशोधकाने नमुन्यातील सहभागींची संख्या, शैक्षणिक पात्रता (लिंग पात्रता इत्यादी) ज्यात विचारात घेतले आहे आणि संशोधनासाठी हे कसे महत्त्वाचे आहे हे देखील स्पष्ट केले पाहिजे.

ब. कार्यपद्धती: सामग्री संकलन करण्याच्या पद्धतींचादेखील बारकाईने विचार केला पाहिजे. यात सामग्री कशी संकलित केली जाईल आणि कोणत्या प्रकारचे सामग्री संकलित केले जातील आणि यापैकी प्रत्येक कार्य पद्धती कशी केली जाईल हे स्पष्ट करते.

क. सामग्री विश्लेषण : संशोधकाने काळजीपूर्वक आराखडा केला पाहिजे, की तो / ती संकलित केली जाणारी सामग्री वापरण्याची योजना आखतो आणि संशोधनाची हेतू आणि उद्दीष्टे समायोजित करण्यासाठी या विशिष्ट सामग्रीचा कसा वापर केला जाईल.

ह. वेळ चौकट / कालमर्यादा

विशिष्ट वेळ चौकट लक्षात ठेवून जवळजवळ सर्व संशोधने केली जातात. रिसर्च प्रोजेक्टमध्ये बर्‍याच पायऱ्यांचा समावेश असल्याने प्रत्येक चरणात किती वेळ लागेल याचे नियोजनबद्धपणे नियोजन करणे आवश्यक आहे. या पायऱ्यांचे काळजीपूर्वक नियोजन केल्याने संशोधकास प्रत्येक टप्प्यात मिळालेल्या मागणीनुसार कार्याचे विभाजन करण्याची आणि वेळ घालविण्यास अनुमती मिळेल आणि संशोधनाची पद्धतशीर आणि शिस्तबद्ध पद्धतीने प्रगती होऊ शकेल.

इ . आर्थिक अंदाज पत्रक

प्रस्तावित अर्थसंकल्प ही कोणत्याही संशोधन क्रियाकलापांची अत्यंत महत्त्वपूर्ण आवश्यकता असते. त्यामध्ये संशोधन अंतर्गत महत्त्वपूर्ण प्रमुखांचे स्पष्ट वाटप समाविष्ट केले जावे. काही क्षेत्रे फक्त वरच्या मर्यादेपर्यंत लवचिक ठेवली जातात. किंमत अंदाजे योग्यता निश्चित करण्यासाठी आणि खर्चामध्ये शेवटच्या क्षणी होणारे बदल समाविष्ट करण्यासाठी सादर केले जातात.

ज. संबंधित समस्या

एक चांगला प्रस्ताव केवळ सकारात्मक गोष्टींशीच संबंधित असला पाहिजे, परंतु संशोधनाच्या काळात उद्भवणार्या समस्या किंवा अडथळांची मोजदाद करण्याचा प्रयत्न केला पाहिजे. अशा काही मर्यादा व अडथळे असू शकतात ज्यामुळे संशोधनावर परिणाम होऊ शकेल जसे की व्यक्ती किंवा संस्था, गोपनीय सामग्री, संसाधनांचा अडथळा, भाषेतील अडथळे इत्यादी. या घटकांचा जास्तीत जास्त मोजदाद केली जाणे आवश्यक आहे आणि पर्यायांचे नियोजन किंवा विचार करणे आवश्यक आहे.

झ. नैतिक संकल्पना

बहुतेक संशोधनात एका स्वरूपात किंवा इतरात मानवी सहभागाचा समावेश आहे. हाती घेतलेले संशोधन सर्व नैतिक विचारांचे अनुसरण करणे अत्यावश्यक आहे. विशेषतः सामग्री संकलन आणि सामग्री संकलनाच्या पद्धतींच्या संदर्भात, संशोधनाने काळजीपूर्वक योजना आखणे आवश्यक आहे

आणि नैतिक मापदंड कसे ठेवले जातील हे न्याय्य करणे आवश्यक आहे. यात संशोधनासाठी सहभागींची संमती गोळा करणे, सहभागींच्या स्वायत्ततेची देखभाल करणे, संवेदनशील सामग्री हाताळणे, इतरांमधील गोपनीयतेचे आश्वासन यामध्ये (अद्याप मर्यादित नाही) यामध्ये समाविष्ट आहे.

ल. अपेक्षित निष्कर्ष / परिणाम

संशोधन कार्यातून एक प्रकारचे निष्कर्ष किंवा परिणाम काढण्याचे उद्दीष्ट ठेवणे गंभीर आहे. या निष्कर्षापूर्वी शोधनिबंधात चर्चा केलेल्या उद्दीष्टांशी जोडले जावे.

- याव्यतिरिक्त, प्रस्तावात खालील गोष्टी देखील समाविष्ट असू शकतात (किंवा त्या इतर घटकांसह समाविष्ट केल्या जाऊ शकतात):

१ . संशोधन समस्या व संशोधन प्रश्न

“संशोधनाची समस्या ही संबंधित क्षेत्राविषयी निश्चित किंवा स्पष्ट अभिव्यक्ति [विधान] आहे, एखाद्या स्थितीची सुधारणे आवश्यक आहे, दूर करणे कठीण आहे किंवा विद्वत्तापूर्ण साहित्य, सिद्धांत किंवा अस्तित्वातील अभ्यासात अस्तित्वात असलेला त्रासदायक प्रश्न आहे. अर्थपूर्ण समजून घेण्यासाठी आणि जाणूनबुजून तपासणीची गरज असल्याचे दाखवते. ” (ब्रायमन, २०१५)

संशोधकाने संशोधनाची समस्या ओळखल्यानंतर, ते संशोधनाच्या क्षेत्राशी संबंधित महत्त्वपूर्ण प्रश्न विचारू शकतात. नंतर या संशोधनाचे प्रश्न अधिक स्पष्ट केले जातील आणि समस्यांचे विधान करण्यासाठी किंवा गृहीतकांची रचना करण्यासाठी (गृहीतकात सामील असल्यास) स्पष्टीकरण दिले जाईल.

संशोधन प्रश्नावर काम करताना, खालील वैशिष्ट्ये विचारात घेणे आवश्यक आहे:

- संशोधनाचा प्रश्न स्पष्ट आहे का?
- हे संशोधन करण्यायोग्य आहे का?
- विद्यमान सिद्धांत आणि साहित्याचा यात काही दुवा आहे का?
- ही नाविन्यपूर्ण आहे? हे अगदी लघु मार्गाने, विद्यमान ज्ञानाच्या शरीरात काहीतरी नवीन जोडते?
- एकाधिक संशोधन प्रश्नांशी संबंधित असल्यास- हे निश्चित करा की ते सर्व काही ना कोणत्या प्रकारे एकमेकांशी जोडलेले आहेत.
- हे सुनिश्चित करा की प्रश्न बरेच विस्तृत नाहीत (वेळ आणि इतर स्रोत लक्षात ठेवून) किंवा फारच संकुचित नाहीत (त्यांनी अभ्यासाच्या क्षेत्रात काही प्रमाणात योगदान द्यावे)

२. परिचालन परिभाषा / सुस्पष्ट व्याख्या

संशोधनासाठी आवश्यक असलेल्या अटी / वाक्यांशांचा चुकीचा अर्थ लावला जाऊ नये हे सुनिश्चित करण्यासाठी, संशोधकाने सुस्पष्ट व्याख्या दिल्या पाहिजेत, म्हणजेच विशिष्ट संशोधनात संज्ञा किंवा परिवर्तनाचा कसा वापर केला जातो याची स्पष्ट व्याख्या. यामळे विशिष्ट

अभ्यासामध्ये अस्पष्टता किंवा चुकीच्या अर्थ लावला जात नाही नाही. हे वाचकांना किंवा प्रेक्षकांना त्याच्या योग्य मार्गाने अभ्यासाचे चल समजण्यास मदत करतात.

३ . गृहीतक

“संशोधनाची ही कल्पना, प्रश्नाचे तात्पुरती उत्तर असते” (बेस्ट , २०१७ , पृष्ठ ४९). संशोधनाला पक्षपातीपणा नाही हे सुनिश्चित करण्यासाठी सामग्री संकलन सुरू होण्यापूर्वी गृहीतक बनविले गेले आहे. आधीपासून अस्तित्वात असलेल्या संशोधन आणि / किंवा सिद्धांताच्या आधारे गृहीतक तयार केले गेले आहेत. ते संशोधक करतात असा अभ्यासपूर्ण अंदाज आहे, जो तो / ती हाती घेतलेल्या संशोधनातून सिद्ध करण्याचा प्रयत्न करतो.

संशोधन आराखडा

“संशोधन रचना अभ्यासाचे वेगवेगळे घटक सुसंगत आणि तार्किक पद्धतीने एकत्रित करण्यासाठी निवडलेल्या एकूण नीतीचा संदर्भ देते आणि त्याद्वारे आपण संशोधनाची समस्या प्रभावीपणे सोडवू शकतो याची खात्री करुन; हे सामग्री संकलन, मोजमाप आणि विश्लेषणासाठी ब्ल्यू प्रिंट तयार करते.” (डी वाउस, २००९)

आपल्या संशोधनास पद्धतशीर मार्गाने पुढे नेण्यासाठी संशोधन आराखडा तयार करणे ही एक महत्त्वपूर्ण पायरी आहे. हे संशोधनाच्या आधीच्या टप्प्यांशी (म्हणजे संशोधनाची समस्या ओळखणे, संशोधनाचा प्रश्न तयार करणे, आपले हेतू आणि उद्दीष्टे तयार करणे) दुवा साधते आणि विविध घटकांचे समक्रमित करण्यासाठी आणि सामग्री संकलित करण्याचा मार्ग बनवितो, जेणेकरून संशोधनास एक परिणामकारक परिमाण प्रदान करता येईल . म्हणूनच, "प्राप्त झालेल्या पुराव्यांमुळे आम्हाला सुरुवातीच्या प्रश्नांची उत्तरे शक्य तितक्या निर्विवादपणे दृढ करता येतील हे सुनिश्चित करण्याचे उद्दीष्ट आहे." (डी वाउस, २००९)

प्रस्ताव आणि प्रत्यक्ष संशोधन प्रक्रियेदरम्यान संशोधन आराखडा एक पूल म्हणून कार्य करते. संशोधन आराखडा नीट विचारात असले पाहिजे आणि त्याने असंख्य घटकांचे स्पष्टीकरण आणि समर्थन केले पाहिजे जसे की:

- वापरल्या जात असलेल्या संशोधन आराखड्याचा प्रकार
- संशोधकाची भूमिका
- संशोधनाच्या विविध क्षेत्रांची अंमलबजावणी करण्यासाठी वापरल्या जाणार्या पद्धती (नमुना, सामग्री संकलन आणि सामग्री विश्लेषण)
- संशोधन आराखडा विकसित करताना, संशोधकाने बऱ्याच गोष्टी लक्षात ठेवल्या पाहिजेत:
- कोणत्या पद्धती वापरल्या जातील आणि त्या या संशोधनासाठी सर्वोत्तम पर्याय का आहेत?
- वापरल्या गेलेल्या पद्धती संशोधन प्रश्नाचे उत्तर देण्यासाठी आवश्यक असली सामग्री पुरवेल काय? हे अभ्यासाचे हेतू आणि उद्दीष्टे लक्षात घेण्यास मदत करेल?

- ही पद्धत व्यवहार्य व नैतिक आहे का?
- त्या विशिष्ट पद्धतीचा वापर केल्यामुळे उद्भवू शकणार्या संभाव्य मर्यादा काय आहेत? हे कसे सामोरे जाऊ शकते?
- सामग्री संकलन आणि सामग्री विश्लेषणासाठी वापरली जाणारी कोणती साधने आहेत? ते व्यावहारिक आणि उपलब्ध आहेत का?
- या पद्धतीने संकलित केलेली सामग्री विश्वसनीय आणि वैध मानली जाऊ शकते ?
- हे संशोधन पुन्हा बनवता येईल का?

डी वाउस यांच्या मते, चांगल्या संशोधन आराखड्यामध्ये अंतर्गत आणि बाह्य वैधता असणे आवश्यक आहे. अंतर्गत वैध संशोधन आराखड्याने उद्दिष्ट्य असलेले निष्कर्ष साध्य केले पाहिजेत. बाह्य वैधतेचा अर्थ असा होतो की संशोधनास सामाजिक समायोजनामध्ये सामान्यीकरण केले जाऊ शकते.

संशोधनाच्या विस्तृत उद्दीष्टांवर आणि संशोधनाच्या प्रश्नाचे उत्तर काय दिसते यावर अवलंबून, संशोधन आराखड्याचे २ विस्तृत श्रेणींमध्ये वर्गीकरण केले जाऊ शकते: (डी वाउस, २००१)

वर्णनात्मक संशोधन

अशा संशोधनाचे संशोधन संशोधन प्रश्नाचे वर्णन करणे किंवा त्याचे उत्तर देणे हे आहे. हे प्रामुख्याने एखादी विशिष्ट समस्या "काय" असते.

स्पष्टीकरणात्मक संशोधन-

"विशिष्ट सामाजिक समस्या अस्तित्वात का आहे" हे उत्तर देण्याचा प्रयत्न केला.

आपल्या संशोधनाचा हेतू समजून घेणे संशोधकांना अधिक सहजपणे संशोधन आराखडा विकसित करण्यास सक्षम करेल. हे लक्षात घेण्यासारखे आहे की वर्णनात्मक आणि स्पष्टीकरणात्मक संशोधन पूर्णपणे एकमेकांपासून वेगळे केले जात नाहीत आणि बऱ्याच संशोधनात विशिष्ट संशोधन समस्येचे वर्णन आणि स्पष्टीकरण देण्याचा प्रयत्न केला जातो.

ज्या संशोधनाचे काम केले जात आहे (परिमाणात्मक, गुणात्मक किंवा मिश्रित) यावर आधारित, संशोधकाद्वारे वापरल्या जाणारे अनेक संशोधन आराखडे आहेत.

यापैकी काही आहेत:

- १ . प्रायोगिक
- २ . रेखांशाचा
- ३ . क्रॉस-सेक्शनल (विपरीत अनुभाग)
- ४ . व्यष्टी अध्ययन
- ५ . तुलनात्मक

प्रायोगिक संशोधन आराखडा :

प्रायोगिक संशोधन 2 चलांवर अवलंबून आहे- स्वतंत्र चल (जे कारण आहे) आणि अवलंबित चल (ज्याचा परिणाम आहे). या आराखडा द्वारे, संशोधक निकालावरील हस्तक्षेपाचा परिणाम स्पष्टपणे समजून घेण्यासाठी इतर सर्व चलांचा प्रभाव काढून टाकण्याचा प्रयत्न करतो. समाजशास्त्रात प्रायोगिक आराखडा फारसा वापरला जात नाही.

• रेखांशाचा आराखडा :

रेखांशाच्या आराखडा उद्देश असा आहे की ठराविक कालावधीसाठी विशिष्ट नमुना किंवा घटनेचा अभ्यास करणे होय. त्यामध्ये वेळोवेळी होणारे बदल मोजणे आणि २ घटकांच्या दरम्यान सामग्री संकलित करणे समाविष्ट आहे. रेखांशाचा अभ्यास बहुधा सर्व्हेच्या विस्ताराच्या रूपात पाहिला जातो आणि वेळ आणि खर्च यात गुंतल्यामुळे हे फार लोकप्रिय संशोधन आराखडा नसते. तथापि, ते विशिष्ट चलांच्या वेळेच्या भूमिकेबद्दल अंतर्दृष्टीस अनुमती देतात आणि कार्यकारण अनुमान काढण्यास उपयुक्त ठरू शकतात.

रेखांशाच्या आराखडाचे मंडळ अभ्यास आणि गट अभ्यास २ प्रकारांमध्ये विभागले जाऊ शकतात. मंडळ अभ्यासामध्ये, नमुना हा अभ्यासाचे लक्ष असते आणि मंडळ फ्रेमवर्क कार्य चौकटीमधील विविध प्रकारच्या लोकांकडून सामग्री गोळा केला जातो. गट अभ्यासामध्ये, एक गट किंवा समूह, सामान्य वैशिष्ट्ये किंवा वैशिष्ट्ये सामायिक करणारा अभ्यास केला जातो.

• क्रॉस-सेक्शनल आराखडा (विपरीत अनुभाग आराखडा)

हा संशोधन प्रकार आहे ज्यामध्ये एकाच वेळी बऱ्याच व्यक्तींकडून सामग्री गोळा केला जातो. एका क्रॉस सेक्शनल रिसर्चमध्ये एकाच वेळी, एकाच घटनेवर प्रभाव न घेता (एक प्रयोगात्मक आराखडाच्या विपरीत) सामाजिक घटनावर परिणाम घडविणारे एक किंवा अधिक बदल पाहण्याचा प्रयत्न केला जातो. एकदा सामग्री चा एखादा प्रकार जमा झाल्यावर त्याचा उपयोग 'संगत नमुने' शोधण्यासाठी केला जातो (ब्रायमन, २०१५)

तुलनात्मक संशोधन आराखडा

या आराखडामध्ये कमी-जास्त एकसारखेपणाचा वापर करून दोन विरोधाभासी घटनांचा अभ्यास करणे समाविष्ट आहे. त्यानंतर या प्रकरणांची तुलना तार्किकदृष्ट्या केली जाते आणि असे केल्याने ते सामाजिक घटनेस आणि त्यात समाविष्ट असलेल्या परिवर्तनांना समजून घेण्याचा प्रयत्न करतात.

• व्यष्टी अध्ययन

व्यष्टी अध्ययन मध्ये एकाच प्रकरणातील सविस्तर आणि गहन विश्लेषण केले जाते. प्रश्नांमधील प्रकरण विशिष्ट किंवा विशिष्ट स्वरूपाचे असणे आवश्यक आहे- त्याच्या स्वभाव किंवा जटिलतेमुळे. एखादे प्रकरण एक स्वतंत्र व्यक्ती, संस्था, एक समुदाय असू शकते. म्हणूनच प्रकरणातील प्रश्नात कोणतेही 'निश्चित आकार' नसते.

‘रिसर्च डिझाईन अँड मेथड्स अँ प्रोसेस अँप्रोच’ (*Research Design and Methods A Process Approach*) मधील बोर्डेन्स आणि अँबॉटमध्ये इतर अनेक संशोधन डिझाईन्सचा उल्लेख आहे. त्यांनी यास “अ-प्रायोगिक संशोधन आराखडा ” म्हणून वर्गीकृत केले आहे . या आराखडा अर्थाने स्वतंत्र निरीक्षण आहेत की-

- ते परस्परसंबंधात्मक आहेत आणि कोणत्याही प्रकारे स्वतंत्र चल बदलू शकत नाहीत.
- प्रामुख्याने प्रशिक्षित संशोधकांच्या विषयाच्या वर्तनाबद्दलच्या निरीक्षणाद्वारे सामग्री गोळा केली जाते. (बोर्डेन, २०१८)

अ-प्रायोगिक संशोधन आराखडा :

अ. नैसर्गिक रचना

यामध्ये आपल्या विषयांच्या नैसर्गिक वातावरणात त्यांचे निरीक्षण करून सामग्री संग्रहित करणे समाविष्ट आहे. ती निरीक्षणे विना-बाध्यकारी मार्गाने केल्या आहेत याची काळजी घेणे आवश्यक आहे, कारण त्याचा सामग्री गोळा केल्या जाणार्या गुणवत्तेवर परिणाम होऊ शकतो.

ब. मानववंश विज्ञान

मानववंश विज्ञान आराखडामध्ये, संशोधक अभ्यास केल्या जाणाऱ्या समुदाय किंवा सामाजिक गटाबरोबर दीर्घकाळ राहतो. अधिक सखोल पद्धतीने अभ्यासल्या जाणार्या विषयाचे निरीक्षण आणि आकलन करण्यासाठी ते सामाजिक उभारणीत स्वतः ला मग्न करतात.

क. समाजमिती

"समूहातील सामाजिक संबंध ओळखणे आणि मोजणे" ही एक परिमाणात्मक पद्धत आहे. (बोर्डेन, २०१८ , पृष्ठ.२४७) एका सामाजिक-अभ्यासात, संशोधनात सहभागी काही परिमाणांनुसार प्रत्येक गोष्टीचे मूल्यांकन करतात आणि अभ्यास केला जाणारा विषयांमधील सामाजिक संबंध चांगल्या प्रकारे समजून घेण्यासाठी हा सामग्री परिमाणित केला जातो.

ड. अभिलेख संशोधन

ही एक रणनीती आहे ज्यामध्ये विद्यमान संग्रहित नोंदींमधून सामग्री चे विश्लेषण आणि संग्रह करणे समाविष्ट आहे. या दस्तऐवजात "घटनेची ऐतिहासिक खाती, जनगणनेची माहिती, कोर्टाच्या नोंदी, पोलिसी गुन्हा अहवाल, प्रकाशित संशोधन लेख, वैद्यकीय नोंदी, सोशल मीडिया माहिती, इतर संग्रहीत माहिती" असू शकतात (बोर्डेन, २०१८ , पृष्ठ २५०) तथापि, ही रचना वापरण्यापूर्वी बऱ्याच गोष्टी लक्षात ठेवल्या पाहिजेत. संग्रहित दस्तऐवजात मध्ये सामग्री चा विस्तृत संग्रह असू शकतो. संशोधकाच्या मनात विशिष्ट संशोधन प्रश्न असणे आवश्यक आहे किंवा मोठ्या प्रमाणात माहितीमध्ये त्यांनी स्वतःला हरवले आहे. दुसरे म्हणजे, अभिलेखाच्या नोंदी सहसा सहज उपलब्ध नसतात म्हणूनच, प्रकल्प हा व्यवहार्य आहे की नाही याचा अभ्यास संशोधकाने विचार केला पाहिजे.

ई. सामग्री/ आशय विश्लेषण

जेव्हा संशोधक “विशिष्ट श्रेणी किंवा घटना (जसे की भाषणात विराम देते), घटक (जसे की नकारात्मक टिप्पण्या)” किंवा वर्तन (जसे की गटाच्या दरम्यान दिलेली वास्तविक माहिती जसे की लेखी किंवा बोलल्या गेलेल्या दस्तऐवजाचे विश्लेषण करण्याची इच्छा असते तेव्हा) ही संशोधन रचना वापरली जाते. चर्चा” (बोर्डेन, २०१८ पृष्ठ २५१)

BIBLIOGRAPHY

- A., D. V. (2013). *Research design in social research*. London: Sage.
- Best, J. W., & Kahn, J. V. (2017). *Research in education*. Harlow, Essex: Pearson.
- Bordens, K. S. (2018). *Research design and methods: A process approach*. Dubuque, IA: McGraw-Hill Education.
- Bryman, A. (2015). *Social Research Methods*. Oxford: Oxford University Press.
- Burnett, J. (2009). *Doing your social science dissertation*. Los Angeles: SAGE.
- Ellison, C. (2010). *McGraw-Hills concise guide to writing research papers*. New York: McGraw-Hill.
- Marczyk, G. R., DeMatteo, D., & Festinger, D. (2005). *Essentials of research design and methodology*. Hoboken, NJ: John Wiley & Sons.
- Punch, K. (2005). *Developing effective research proposals*. London: Sage.

सामग्री विश्लेषण आणि लेखन

सामग्री विश्लेषण हा कोणत्याही संशोधनाचा सर्वात महत्वाचा भाग असतो. या अवस्थेत, संशोधकाने संग्रहित केलेल्या सामग्री चा सारांश केला जातो आणि अभ्यासाची उद्दीष्टे पूर्ण करण्यासाठी त्यास एका प्रकारे तयार केले जाते किंवा त्याचा अर्थ लावतात. हे विश्लेषणात्मक आणि / किंवा तार्किक युक्तिवादनुसार, नमुने, ट्रेंड किंवा अभ्यास केलेल्या चलांमधील संबंध प्रकट करण्यासाठी केले जाते. सामग्री विश्लेषण आणि व्याख्या करण्याची पद्धत परिमाणात्मक आणि गुणात्मक संशोधनात अगदी वेगळी आहे. याचे कारण असे की संशोधनाची रचना वेगळी असल्याने सामग्री एकत्रित करण्याची पद्धतीही वेगळी आहे. तथापि, एकतर प्रकरणात सामग्री विश्लेषणाचा हेतू संकलित केलेल्या सामग्री चे स्पष्टीकरण करणे आहे, जेणेकरून गृहीतकांवर किंवा अभ्यासाच्या उद्दीष्टांवर लक्ष केंद्रित करणे शक्य होईल. त्यानंतर विश्लेषित सामग्री संशोधकाद्वारे पुरावा म्हणून वापरला जाऊ शकतो, कारण त्यांनी संशोधनाच्या समस्येचे उत्तर देण्याचा प्रयत्न केलेला असतो.

जरी सामग्री संकलनाची पद्धत वापरल्या जात असलेल्या संशोधन आराखड्याच्या आधारे बदलू शकते, परंतु बहुतेक सामग्री विश्लेषणे 3 मूलभूत चरणांचे अनुसरण करतात: (मार्झिक)

1. विश्लेषणासाठी सामग्री तयार करणे
2. योग्य पद्धतींचा वापर करून सामग्री चे विश्लेषण करणे
3. सामग्री चे स्पष्टीकरण

जॉन बेस्टच्या मते, एका संशोधनानुसार सामग्री विश्लेषणाची पायरी जेव्हा संशोधकाद्वारे सामग्री वर प्रक्रिया केली जाते. संकलित केलेल्या माहितीचे विश्लेषण कसे केले जाते हे दोन गोष्टींवर अवलंबून असते:

१. माहितीचा प्रकार- वर्णनात्मक, परिमाणात्मक, गुणात्मक, वृत्तीनुसार .
२. शोधक वाचकांपर्यंत पोचवण्याकरता संशोधक कसा निवडतो.

गोळा केलेल्या सामग्री चे विश्लेषण आणि अहवाल देताना, विश्लेषणासाठी वापरली जाणारी पद्धत संशोधक परिमाणात्मक किंवा गुणात्मक आराखडा (किंवा मिश्रित आराखडा) वापरत आहे की नाही यावर अवलंबून असेल. हे लक्षात घेणे मनोरंजक आहे की दोघांमधील फरक बर्‍याचदा अधिक सैद्धांतिक आणि शैक्षणिक स्वरूपाचा असतो कारण बहुतेक संशोधनात या दोन्हीचा काही स्तर वापरण्याची शक्यता असते. तथापि, परिमाणात्मक आणि गुणात्मक रचनांसाठी केवळ वापरल्या जाणार्या पद्धती आहेत.

परिमाणात्मक आणि गुणात्मक फरक बाजूला ठेवून, सामग्री विश्लेषण स्वतः केले जाईल की संगणकाच्या मदतीने केले जाईल की नाही हेही संशोधकाने लक्षात घेतले पाहिजे. जर गोळा केलेला सामग्री पूर्णपणे वर्णनात्मक असेल तर साधारणपणे संशोधक सामग्री चे व्यक्तिचलितपणे विश्लेषण करणे निवडतो.

तथापि, जर सामग्री ची विपुल प्रमाणात माहिती असेल तर संशोधक संगणक प्रोग्रामच्या मदतीने ते करू शकेल. गुणात्मक संशोधनासाठी NUD * DIST N6, NVIVO इ. सारख्या अनेक संगणक सॉफ्टवेअर आहेत. जर संशोधन परिमाणवाचक असेल तर संशोधकाने प्रथम कोणत्या प्रकारचे विश्लेषण आवश्यक आहे ते ठरवावे लागेल, म्हणजे ते वारंवारता वितरण, क्रॉस-टॅब्युलेशन असेल किंवा त्यासाठी (सामाश्रयन) प्रतीगमन विश्लेषण, घटक विश्लेषण इत्यादी सांख्यिकीय प्रक्रियेची आवश्यकता असेल तर बरेच सॉफ्टवेअर प्रोग्राम आहेत. एसपीएसएस, आर आणि पायथन सारख्या सामग्री परिमाणात्मक विश्लेषणासाठी संशोधकाद्वारे देखील वापरल्या जाऊ शकतात.

सामग्री विश्लेषण मुळात सामग्री कपातशी संबंधित आहे. या टप्प्यावर संशोधक गोळा केलेला सामग्री कमी करतो, ज्यामुळे त्याचा अर्थ होतो. परिमाणात्मक सामग्री च्या बाबतीत, हे गणिताच्या किंवा सांख्यिकीय काही प्रकारांद्वारे केले जाते (जसे की सरासरी, सारण्या इ.) आणि गुणात्मक सामग्री मध्ये, संग्रहित सामग्री विविध श्रेणींमध्ये किंवा थीम मध्ये गटबद्ध करून केले जाते. आधीचा टप्पा (म्हणजे सामग्री संकलन) विपुल प्रमाणात सामग्री संकलित करतो - त्यापैकी केवळ काही संपूर्णपणे अभ्यासाशी संबंधित आहे. म्हणून सामग्री विश्लेषण, एक प्रकारचा सामग्री विलगीकरण म्हणून कार्य करते, संशोधकास तो सामग्री घेण्यास अनुमती देते जे त्याला / तिला तिच्या संशोधनाचे हेतू आणि गरजा समर्थन करण्यास मदत करते.

अभ्यासाच्या अभ्यासाच्या उद्देशाने गोळा केलेल्या सामग्री च्या संदर्भात, विश्लेषण मोठ्या प्रमाणात 2 श्रेणींमध्ये वेगळे केले जाऊ शकते:

- प्राथमिक सामग्री विश्लेषण
- दुय्यम सामग्री विश्लेषण

प्राथमिक सामग्री विश्लेषणामध्ये त्या सामग्री चा संदर्भ असतो जो संशोधनाच्या विशिष्ट लक्ष्य साठी स्वतः संशोधनातून गोळा केला जातो. याचा अर्थ असा होतो की विश्लेषित केलेला सामग्री विशिष्ट प्रश्नांकडे लक्ष वेधण्यासाठी संशोधक किंवा संशोधकांच्या गटाने गोळा केला आहे. संशोधन आराखडा आणि सामग्री संकलन करण्याची पद्धत देखील काळजीपूर्वक संशोधकाने निवडली आहे.

याउलट, दुय्यम सामग्री विश्लेषण, दुसऱ्या उद्देशाने किंवा प्रकल्पासाठी सामग्री एखाद्याने संकलित केलेला सामग्री च्या अर्थाने संबंधित आहे. म्हणूनच, सामग्री संग्रहात संशोधकाचा थेट सहभाग नव्हता आणि संशोधकाच्या विशिष्ट संशोधन प्रश्नांकडे लक्ष वेधण्यासाठी हे केले गेले नाही. म्हणूनच, सामग्री चा समान घटक एका संशोधकासाठी प्राथमिक सामग्री आणि दुसऱ्यासाठी दुय्यम सामग्री असू शकतो. दुय्यम सामग्री विश्लेषणाच्या बाबतीत, संशोधन दुसऱ्या संशोधकाद्वारे त्याच्या अभ्यासाचे दावे आणि उद्दीष्टे समर्थित करण्यासाठी वापरलेल्या माहितीचा उपयोग करण्याचा प्रयत्न करतो. संशोधकाद्वारे सामग्री संकलित केलेला नाही, म्हणून सामग्री पायाभूत संकलनासाठी वापरल्या जाणार्या सामग्री -पद्धती, प्रतिसाद श्रेणी कशा होत्या, अभ्यास करण्यात येत असलेली लोकसंख्या आणि सामग्री ची इतर वैशिष्ट्ये त्याने स्वतःला परिचित केली पाहिजे.

आधी सांगितल्याप्रमाणे सामग्री विश्लेषण हा संशोधनातील महत्त्वपूर्ण टप्पा आहे. हे सुनिश्चित करणे महत्वाचे आहे की घेत असलेल्या संशोधनाची सर्व पावले वैध, विश्वासाहार् आणि नैतिकदृष्ट्या योग्य आहेत. क्रेसवेलने सामग्री चे विश्लेषण करताना संशोधकांनी लक्षात घ्याव्यात अशा काही टिपांचा उल्लेख केला आहे:

तटस्थ रहा

विशिष्ट प्रकरणांमध्ये, संशोधकांना सहभागींच्या मतांचे समर्थन करण्याचा मोह येऊ शकतो. याचा अर्थ असा होतो की तटस्थ दृष्टिकोन घेण्याऐवजी, संशोधक विशिष्ट मत किंवा दृश्याकडे झुकत आहे किंवा संशोधनाच्या कल्पनेला समर्थन देणारेच संशोधन सादर करते. असे केल्याने त्यांनी संकलित केलेली काही संशोधक सामग्री दुर्लक्षित करतो किंवा टाळू शकतो. गुणात्मक अभ्यासामध्ये याचा अर्थ असा आहे की बाजू घेणे आणि त्याद्वारे केवळ सकारात्मक प्रकाशात सहभागींची मते मांडणे. परिमाणवाचक संशोधनात याचा अर्थ असा होतो की सामग्रीकडे दुर्लक्ष करणे संशोधकाच्या धारणेस मान्यता किंवा नाकारणे.

केवळ सकारात्मक परिणाम जाहीर करणे टाळा

नैतिकदृष्ट्या, संशोधनाचा झुकाव योग्य आहेत की नाही याची पर्वा न करता संशोधकांनी त्यांचे संपूर्ण निष्कर्ष जाहीर करणे महत्वाचे आहे. अशा प्रकारे, परिमाणात्मक संशोधनात, सामग्री विश्लेषणाने सांख्यिकीय चाचण्या प्रतिबिंबित केल्या पाहिजेत आणि संग्रहित केलेल्या सामग्री चा कोणताही भाग कमी लेखला जाऊ नये. गुणात्मक संशोधनात, संशोधकास संपूर्ण निष्कर्षांच्या अहवालाची काळजी घेणे आवश्यक आहे- अगदी नमुने आणि कल्पना जे त्याच्या संशोधनास समर्थन देत नाहीत त्याकडेही लक्ष दिले पाहिजे.

सहभागींच्या गोपनीयतेचा आदर करा

सामग्री चे विश्लेषण करताना, संशोधकाने संशोधकाच्या गोपनीयतेचा आदर करण्याची काळजी घेतली पाहिजे. लिप्यंतरणाच्या (लेखनाच्या) अवस्थेदरम्यान सामग्री संकलन प्रक्रियेदरम्यान त्यांची वैयक्तिक माहिती गोळा केली जाऊ शकते, तथापि संशोधकाने प्रतिसादातून सहभागींची नावे काढून टाकणे आवश्यक आहे. गुणात्मक संशोधनात, सहभागी सहभागींच्या ओळखीचा आणि दृष्टिकोनाचा आदर करण्यासाठी अन्वेषक उपनाम किंवा टोपणनाव वापरतात.

संख्यात्मक विश्लेषण

संख्यात्मक / परिमाणात्मक विश्लेषण त्या प्रक्रियेस संदर्भित करते जेथे संकलित केलेली सामग्री वर्गीकृत केली जाते आणि नंतर सांख्यिकीय पद्धतींच्या संचाचा वापर करून प्रक्रिया केली जाते. त्यात गणितीय प्रक्रिया आणि हाताळणीचा समावेश आहे, ज्याचा अर्थ आलेखीय प्रतिनिधित्वाच्या मदतीने नंतर स्पष्टीकरण दिले जाते. परिमाणवाचक संशोधनासाठी निवडलेली सामग्री यादृच्छिक आणि मोठ्या नमुन्यांमध्ये गोळा केला जाते. अशा प्रकारे, विश्लेषणाद्वारे संशोधकास नमुन्यात आढळलेले नमुने किंवा प्रवाह सामान्य लोकांमध्ये लागू करण्यास अनुमती देते.

संख्यात्मक विश्लेषण हे निसर्गातील वस्तुनिष्ठ आहे आणि एखाद्या घटनेची किंवा कार्यक्रमातील घटना समजून घेण्याचा प्रयत्न करतात आणि सांख्यिकीय पद्धतींचा वापर करून त्यांचे वर्णन करतात. म्हणूनच अभ्यासाच्या यादृच्छिक किंवा दुर्मिळ परिणामाशी संबंधित नाही. तथापि, हे लक्षात घेणे महत्वाचे आहे की विश्लेषकांनी सामग्री बदल व्यापक सामान्यीकरण करू नये याची काळजी घेतली पाहिजे.

संख्यात्मक रचनेत संकलित केलेली सामग्री प्रामुख्याने मोजता येण्यासारख्या गोष्टींशी संबंधित असते जसे की लांबी, वजन, वेग, रुंदी, तपमान इ. संकलित केलेल्या सामग्रीची मात्रा विस्तृत असल्याने सामग्री विश्लेषणाच्या प्रक्रियेत संशोधक सामग्री सुलभ करण्याचा प्रयत्न करतो. केंद्रीय प्रवृत्तीचे मापन, प्रमाण विचलन आणि प्रसरण यांचे उपाय यासारख्या सांख्यिकीय तंत्राचा वापर करणे. हा सामग्री त्यानंतर आकृत्यात्मक प्रतिनिधित्वाद्वारे (उदा. तक्ते , आलेख इ.) व्यक्त केला जातो.

पुढील पायऱ्या मध्ये विभाजित झाल्यावर परिमाणात्मक सामग्री विश्लेषण सुलभ केले जाऊ शकते-

१. संकलित केलेली सामग्री व्यवस्थाबद्ध करणे

संशोधकाने संशोधनासाठी अनेक नमुन्यांमधून सामग्री गोळा केला असते. सामग्री विश्लेषणाचा पहिला टप्पा म्हणून स्रोतांकडून एकत्रित प्रतिसादांचे वर्गीकरण करणे आवश्यक आहे जेणेकरून त्यांचा शोध घेतला जाऊ शकेल किंवा अधिक तपशीलवार वर्णन केले जाईल.

२. सामग्री व्यक्त करणे / चित्रण करणे

एकदा असंख्य प्रतिसादांमध्ये सामग्री व्यवस्थित केला गेल्यानंतर संशोधक सामग्री स्पष्ट करण्यास सुरवात करू शकतो. यासाठी आलेखिय सादरीकरणे वापरली जाऊ शकतात. विशिष्ट प्रकरणांमध्ये, संकलित केलेल्या संख्यात्मक आकडेवारीसाठी काही प्रमाणात सांख्यिकीय प्रक्रियेचा सामना करावा लागतो जेणेकरून ते अधिक सहजपणे व्यक्त केले जाऊ शकतात. हे सारणी, आकृत्या, पाई-चार्ट्स (वर्तुळालेख) , हिस्टोग्राम इत्यादींद्वारे संप्रेषित केले जाऊ शकतात.

३. निष्कर्षापर्यंत पोहोचण्यासाठी विश्लेषण / सारांश

या पायरीत , कोणत्या प्रकारच्या प्रतिक्रिया काय आल्या आहेत हे समजण्यासाठी संशोधकाने संकलित केलेल्या सामग्री चे मूल्यांकन करणे आवश्यक आहे. हे त्यांना गृहीतक किंवा संशोधनाच्या प्रश्नासह प्रतिसादांना जोडण्यास अनुमती देईल. या पायरीद्वारे, संकलित केलेला सामग्री यापुढे केवळ त्याच्या कच्च्या स्वरूपात नाही तर विश्लेषित सामग्री गृहीतक स्थापित करण्यास किंवा सिद्ध करण्यात संशोधकास मदत करण्यास सक्षम असावे, जेणेकरून संशोधनाचा निष्कर्ष निघू शकेल.

तथापि, संख्यात्मक संशोधन त्याच्या मर्यादांशिवाय नाही:

१. विषयांवर अधिक नियंत्रण ठेवण्यासाठी (जसे की प्रयोग केले जातात अशा प्रकरणांमध्ये), संशोधन एका अनैसर्गिक वातावरणात केले जाऊ शकते. म्हणूनच, विश्लेषित सामग्री कमी व्याप्ती ठेवेल आणि वास्तविक जीवनातील परिस्थितींमध्ये लागू होणार नाही.
२. संख्यात्मक सामग्री विश्लेषणाचा परिणाम संरचनात्मक दुजाभावामुळे होऊ शकतो- गहाळ सामग्री , असमान मोजमाप आणि संशोधकाकडून झालेल्या त्रुटी.
३. संख्यात्मक सामग्री विश्लेषण हे बर्याचदा वरवरचे समजले जाते.
४. नवीन संकल्पना किंवा इंद्रियगोचर बदल अभ्यास करताना संख्यात्मक सामग्री विश्लेषण वापरणे आव्हानात्मक आहे. हे केवळ गृहीतेसह सामग्री काढते, परंतु ते का झाले हे विस्तृत करून किंवा समजावून सांगत नाही.

जॉन बेस्ट यांनी आपल्या संशोधन पुस्तकात (*Research in Education*) संख्यात्मक सामग्री विश्लेषण करताना काही गोष्टी संशोधकांनी लक्षात ठेवल्या पाहिजेत असे नमूद केले आहे:

- सारणी आणि आकडेवारी योग्यरित्या वापरली आहेत का?
- मजकुरावरील स्पष्टीकरण स्पष्ट आणि संक्षिप्त आहे?
- सामग्री मधील संबंधांची परीक्षा तर्कशास्त्र आणि योग्य समजुतीवर आधारित आहे?
- सांख्यिकीय विश्लेषण नीट समजले आहे का?
- प्रायोगिक आराखड्याचे सर्व विभाग निकालांसह प्रदान केले आहेत?
- ते योग्य सांख्यिकी विश्लेषण आणि / किंवा तक्ते आणि आलेख सह समर्थित आहेत?
- परिणाम त्यांच्या घटनेची कारणे स्पष्ट न करता थेट प्रक्षेपित केले जातात?
- सर्व सांख्यिकी विश्लेषणे योग्य आणि योग्यप्रकारे सादर केली जातात का?

संख्यात्मक / परिमाणात्मक विश्लेषणाचे प्रकार

१. वर्णनात्मक विश्लेषण

सांख्यिकीय विश्लेषण आयोजित करण्यासाठी वर्णनात्मक विश्लेषण महत्त्वपूर्ण पाऊल म्हणून मानले जाते. या टप्प्यावर सामग्री ची मूलभूत वैशिष्ट्ये वापरून वर्णन केले आहे. सामग्री चे विश्लेषण मूलभूत विश्लेषणेद्वारे केले जाते जसे की सामग्री चे वितरण, बह्यघटकांची ओळख पटविणे, मूलभूत संघटना शोधणे इ. वर्णन, विश्लेषण म्हणजे एकाधिक तंत्राच्या सहाय्याने केले जाऊ शकते जसे की मध्यम, श्रेणी, मानक विचलन शोधणे इ.

वर्णनात्मक आकडेवारीचे ३ मुख्य प्रकार आहेत:

वारंवारता मापन

वारंवारता वितरण एकत्रित सामग्री व्यवस्थित स्वरूपात व्यवस्थित करण्याशी संबंधित आहे जेणेकरून अभ्यासल्या जाणाऱ्या काही बदलांची वारंवारता समजून घेता येईल. हे सामग्री संग्रहित करताना किती वेळा चलाच्या घटनेची नोंद होते.

केंद्रीय प्रवृत्ती मापन

सरासरी म्हणून देखील संदर्भित, हे एक "सांख्यिकीय स्थिरता" दर्शविते जे आम्हाला एका प्रयत्नातून संपूर्णतेचे महत्त्व समजण्यास सक्षम करते. (प्रो. आर्थर बाउली) हे एकाधिक मूल्यात मोठ्या प्रमाणात सामग्री चे संक्षेपण करते, ज्यामुळे आम्हाला संपूर्ण सामग्री चे एकाक्ष (एका नजरेत) मिळविण्यास सक्षम करते. सामग्री ची तुलना करताना हे उपयुक्त ठरते, वेळेच्या वेळी किंवा काही कालावधीत. मध्यवर्ती प्रवृत्तीचे उपाय गणिताचे सरासरी (किंवा मध्यम) असू शकतात किंवा स्थानिक सरासरी (जसे मध्यम आणि मध्यांक) असू शकतात.

प्रसरण किंवा तफावत करण्याचे उपाय

प्रसरण किंवा भिन्नतेचे उपाय सामग्री च्या प्रसार किंवा विखुरल्याचा अभ्यास करतात. हे केवळ मध्यवर्ती संकल्पना किंवा सरासरीपेक्षा सामग्री बदल अधिक जाणून घेण्यास संशोधकास सक्षम करते. म्हणूनच, मध्यवर्ती प्रवृत्तीचे परिशिष्ट करण्यासाठी वैयक्तिक वस्तू कशा प्रसारित केल्या जातात याबद्दल माहिती प्रदान करते. प्रसारणाचे मानक आहेत- विस्तार, चतुर्थांश विचलन, मध्य विचलन आणि प्रमाण विचलन.

२. अनुमानित विश्लेषण

बेस्टच्या मते, "अनुमानात्मक आकडेवारीचा उद्देश नमुन्याच्या अंदाजाच्या आधारे लोकसंख्येविषयी अनुमान काढणे होय. अनुमानात्मक आकडेवारी ही सांख्यिकीय प्रक्रिया आहेत जी त्यांच्याकडून गोळा केलेल्या सामग्री नमुन्यांच्या आधारे अभ्यासासाठी घेतलेल्या लोकसंख्येबद्दल अनुमान काढण्यासाठी आणि निष्कर्ष काढण्यासाठी वापरली जातात. अनुमानात्मक आकडेवारी वर्णनात्मक आकडेवारीचा आधार म्हणून आधार काढते ज्याचा आधार म्हणून काढली जाते. "

सांख्यिकीय चाचण्या (जसे की टी-टेस्ट, पॅरामेट्रिक टेस्ट, हायपोथेसिस टेस्ट इत्यादी) एकत्रित केलेल्या सामग्री मध्ये साजरा केलेला नमुना आहे की नाही हे ओळखण्यासाठी वापरला जातो. निष्कर्ष आणि हस्तक्षेप यांच्यातील संबंध निश्चित करण्यासाठी किंवा अभ्यास केल्या जाणार्या नात्याच्या सामर्थ्याचे विश्लेषण करण्यासाठी संशोधक अनुमानात्मक आकडेवारीचा वापर करतात.

गुणात्मक विश्लेषण

गुणात्मक विश्लेषणांमध्ये गैर-प्रमाणित स्वरूपात सामग्री समजून घेणे आणि त्याचा अर्थ सांगणे समाविष्ट आहे. हे शब्द, चिन्हे, कृती आणि निरीक्षणाद्वारे बनलेले आहे. हे सामान्यतः मुलाखती, लक्ष्य केंद्री गट, निरीक्षण इत्यादी गुणात्मक पद्धतींद्वारे संशोधकाने संकलित केलेल्या माहितीशी संबंधित आहे. विश्लेषणामध्ये प्राथमिक आणि दुय्यम स्रोत समाविष्ट आहेत, ज्याद्वारे संशोधकाने सामग्री गोळा केला असेल. गुणात्मक सामग्री पासून संपूर्ण अर्थ प्राप्त करणे जवळजवळ अशक्य आहे, याचा उपयोग सामान्यतः शोध आणि वर्णनात्मक संशोधनात केला जातो.

गुणात्मक विश्लेषण अशा प्रकारे एखाद्या घटनेची वैशिष्ट्ये किंवा वैशिष्ट्ये समजून घेण्यास आणि सखोलपणे पाहण्याशी संबंधित आहे. हे संशोधकास एखादी विशिष्ट घटना किंवा ट्रेंड कशामुळे उद्भवते हे "का" उघड करण्याचा प्रयत्न करून सखोल समज प्रदान करते. गुणात्मक विश्लेषण बहुतेक वेळा परिमाणात्मक विश्लेषणासह वापरले जाऊ शकते किंवा त्यापूर्वी असू शकते. परिमाणवाचक चौकशी आणि विश्लेषणाची व्याप्ती गणिताच्या आणि सांख्यिकीय हाताळणीपुरती मर्यादित आहे, तर गुणात्मक सामग्री विश्लेषणाची विस्तृत प्रमाणात आहे आणि संशोधकाचा सहभाग देखील त्यापेक्षा जास्त आणि महत्त्वाचा आहे. गुणात्मक विश्लेषण म्हणून व्यक्तिनिष्ठ, वर्णनात्मक, अ-सांख्यिकीय आणि शोधात्मक आहे.

गुणात्मक विश्लेषणामध्ये परिमाणात्मक अभ्यासापेक्षा बरेच कमी 'नियम' असल्याने संशोधकाला मोठ्या प्रमाणात सामग्री संकलित करण्यासाठी सुसज्ज देखील केले पाहिजे. त्यानंतर, विशिष्ट प्रकरणांमध्ये, संशोधकास वैयक्तिकरित्या भाग घेतांना किंवा त्यांच्याशी संबंध असू शकतो. याचा अभ्यासावर परिणाम होणार नाही किंवा संशोधनात कोणत्याही प्रकारे अडथळा निर्माण होणार नाही हे सुनिश्चित करणे महत्वाचे आहे.

विश्लेषणासाठी वापरलेली तंत्रे भिन्न असू शकतात, परंतु त्यापैकी बहुतेक समान मूलभूत चरणांचे अनुसरण करतात:

१. वर्णन / सामग्री परिचित करणे

गुणात्मक विश्लेषणामागील अभ्यासाच्या अंतर्गत घटनेचे संपूर्ण आणि विस्तृत वर्णन विकसित करणे हे आहे. गुणात्मक सामग्री प्रामुख्याने शब्दांचा समावेश असल्यामुळे, विश्लेषणाची पहिली पायरी म्हणजे संशोधकास त्यासंदर्भात जाण्यासाठी दोन वेळा एकत्रित केलेल्या सामग्री मधून जाणे / वाचणे. यात अभ्यासाच्या अंतर्गत घटनेचा संदर्भ, क्रिया आणि प्रक्रिया समजून घेणे समाविष्ट आहे. हे नंतर तयार केल्या जाणार्या मूलभूत नमुन्यांची आणि निरीक्षणे ओळखण्यास संशोधकास सक्षम करेल. एखाद्या मुलाखतीद्वारे सामग्री संकलित केली असल्यास, हा असा टप्पा आहे ज्यामध्ये संशोधक सामग्री ची नक्कल करेल.

२. वर्गीकरण- एक चौकट विकसित करणे

या चरणाला कोडिंग किंवा अनुक्रमणिका म्हणून देखील ओळखले जाते. संशोधक काही विशिष्ट कल्पना, संकल्पना, वाक्यांश किंवा वैशिष्ट्ये यासारख्या महत्त्वपूर्ण विस्तृत भागात कोड प्रदान करण्यास प्रारंभ करेल. उदा. सामाजिक-आर्थिक स्थिती, वयोगट, लिंग इत्यादी विस्तृत क्षेत्रे असू शकतात जी या अभ्यासासाठी महत्त्वपूर्ण असू शकतात. हा टप्पा महत्त्वपूर्ण आहे कारण तो सामग्री ला संरचनेचा एक प्रकार प्रदान करतो. सामग्री सारांशित करून, आम्ही अनावश्यक तपशील काढून टाकतो आणि सामग्री ची मध्यवर्ती वैशिष्ट्ये अधिक स्पष्टपणे वर्णन करतो.

३. जोडणी करणे - नमुने आणि परस्पर संबंध ओळखणे

एकदा सामग्री संकेतन झाल्यानंतर, संशोधक सामग्री दरम्यान ओळखणे आणि जोडणे सुरू करू शकतो. हे विशिष्ट परिकल्पना, आवर्ती कल्पना, नमुन्यांची किंवा सामान्य प्रतिसादाशी संबंधित असू शकते. त्यानंतर संशोधकाद्वारे संशोधनाची उद्दिष्टे पूर्ण करण्याच्या मार्गाने या क्षेत्राचे स्पष्टीकरण केले जाऊ शकते. हे त्यांना केवळ संशोधनाच्या प्रश्नांची उत्तरे शोधण्यातच सक्षम करणार नाही परंतु पुढील क्षेत्र शोधण्यासाठी नवीन क्षेत्रे शोधण्यात त्यांना मदत करू शकेल.

इयान डे यांच्या मते, गुणात्मक विश्लेषण करताना लक्षात ठेवण्यासाठी काही महत्त्वाचे मुद्दे आहेत:

- अर्थ संदर्भ-आधारित असतात
- निरनिराळ्या निरीक्षकामध्ये अर्थ नेहमीच बदल करतात (बदलत राहतात.)

- सामाजिक शास्त्रामध्ये आपण त्यांचा विषय काय आहे हे विचारू शकतो
- विषयांचा हेतू हा नेहमीच स्पष्टीकरण देण्यासाठी विश्वसनीय मार्गदर्शक नसतो
- प्रक्रियेमध्ये काळानुसार बदलांचे विश्लेषण केले जाते
- टप्प्याटप्प्याने, मुख्य घटनांमध्ये किंवा घटकांच्या जटिल अंतर्विशेषण द्वारे बदलाचे विश्लेषण केले जाऊ शकते.
- भौतिक तसेच सामाजिक घटक बदल प्रभावित करतात

गुणात्मक विश्लेषणाची सामान्यतः वापरली जाणारी तंत्रे आहेत:

- सामग्री विश्लेषण
- कथा विश्लेषण
- वाद प्रतिवाद विश्लेषण
- थीमॅटिक (परिकल्पनात्मक) विश्लेषण
- पायाभूत सिद्धांत

• सामग्री विश्लेषण

सामग्री विश्लेषण गुणात्मक सामग्री विश्लेषणाचे सर्वात लोकप्रिय आणि सामान्यतः वापरला जाणारा प्रकार आहे. यात मजकूर, माध्यम इ. पासून गोळा केलेल्या दस्तऐवजीकरण केलेल्या माहितीचे विश्लेषण करणे समाविष्ट आहे. यासाठी सामग्री प्राथमिक स्रोत जसे मुलाखत उतारे किंवा लक्ष्य केंद्रित गटचर्चाद्वारे किंवा दुय्यम स्रोतांकडून संकलित केला गेला असेल. सामग्री विश्लेषणाचा वापर स्रोतांच्या श्रेणीतून किंवा उपलब्ध सामग्रीमधून नमुन्यांचे मूल्यांकन करण्यासाठी केला जातो. सामग्री विश्लेषण बहुतेक मुलाखतीच्या उतार्यामध्ये केले जाते. विश्लेषणासाठी मोठ्या प्रमाणात सामग्री असू शकते, म्हणून सामग्री चे विश्लेषण करताना संशोधकास विशिष्ट संशोधन समस्या किंवा प्रश्न हातात घेणे महत्त्वपूर्ण आहे. सामग्री विश्लेषणामध्ये, संकलित केलेली सामग्री पुन्हा वर्गीकृत केली जाते आणि संकेतन केले जाते आणि वर्गवारी किंवा परिकल्पनांमध्ये मध्ये पुढील विश्लेषण केले जाते. सामग्री विश्लेषण सामान्यतः वापरले जात असताना, ते बर्यापैकी वेळ घेते. जेव्हा संकेत संचयित केले जाते आणि वर्गीकृत केले जाते तेव्हा संकल्पना व्यक्त केल्या जाणाऱ्या छोट्या छोट्या सूक्ष्म गोष्टी गमावल्याबद्दल यावर वारंवार टीका केली जाते.

• कथा विश्लेषण

जेव्हा संशोधकाने संशोधनाच्या प्रश्नाचे उत्तर देताना लोकांच्या कथा आणि अनुभव वापरण्यावर लक्ष केंद्रित केले तेव्हा नैतिक विश्लेषणाची पद्धत वापरली जाते. संशोधक लोकांद्वारे सामायिक केलेल्या कथा ऐकतो; हे कथांचे काही प्रकारचे कार्यकारी हेतू असतात या गृहित धरून केले गेले आहे. एकट्या व्यक्तीच्या किंवा विशिष्ट विशिष्ट घटनेच्या जीवनाचा अभ्यास करताना हे उपयुक्त

ठरते. हे प्राथमिक आणि दुय्यम स्रोतांकडून सामग्री संकलित करते, जसे की संशोधकाची निरीक्षणे, सर्वेक्षण, प्रतिसादकर्त्यांची मुलाखत इ. कथा विश्लेषण सहभागींच्या कथांचे विश्लेषण करून केले जाते, जे नंतर एका विशिष्ट चौकटीत पुन्हा संग्रहित केले जाते. जेव्हा गोळा केलेला सामग्री पुन्हा संचयित होतो तेव्हा संशोधक मुख्य घटक किंवा थीमच्या आधारावर एकत्रित केलेल्या कथा एका फ्रेमवर्क (चौकटीत) मध्ये पुनर्रचना करतात. म्हणून, संकलित केलेला सामग्री संकलित करून कथन एक नवीन प्रकार आणण्यासाठी कालक्रमानुसार पुन्हा लिहिले जाते. कथन संशोधनामागची मुख्य कल्पना म्हणजे 'कसे' काहीतरी सांगितले जात आहे हे समजणे. वर्णनात्मक विश्लेषण वेळ घेणारा आहे आणि संशोधकास सहभागींसह चांगला ताळमेळ असणे आवश्यक आहे आणि तसेच परिस्थितीचा / व्यक्तीचा अभ्यास करण्याच्या संदर्भात स्पष्ट संदर्भ असणे आवश्यक आहे.

- **वाद विवाद विश्लेषण**

गुणात्मक सामग्री विश्लेषणाची ही पद्धत वाद विवाद विश्लेषणावर केली जाते. वाद विवाद हा ग्रंथांचा एक आंतरसंबंधित संच आणि त्यांचे उत्पादन, प्रसार आणि रिसेप्शनच्या पद्धती म्हणून परिभाषित केले जाऊ शकतात. हे एखाद्या सामाजिक संदर्भात भाषेचे विश्लेषण करण्याशी संबंधित आहे आणि एखाद्या उद्दीष्ट्यापर्यंत पोहोचण्यासाठी भाषा तयार केली गेली आहे असे गृहित धरले जाते. प्रवचनाच्या विश्लेषणामागील मुख्य कल्पना म्हणजे एखाद्या विशिष्ट संवाद किंवा प्रवचनाची सामाजिक परिस्थिती समजून घेणे. ग्रंथ, चर्चा, वर्तमानपत्र लेख, मुलाखती इ. सारख्या अनेक सामग्री स्रोतांवर प्रवचनाचे विश्लेषण लागू केले जाऊ शकते. या स्रोतांचे आकलन व विश्लेषण केल्याने इतिहास, संस्कृती आणि सामाजिक संदर्भ यांचा अभ्यास केला जाऊ शकतो आणि सामाजिक-मनोविज्ञान विषयक अंतर्दृष्टी मिळू शकते. सहभाग घेतलेल्या व्यक्तीची वैशिष्ट्ये. यामध्ये, संशोधक नमुने आणि थीम शोधू शकतात. प्रवचन विश्लेषण घेताना एक विशिष्ट संशोधन प्रश्न मनात ठेवणे फार महत्वाचे आहे, कारण त्यात प्रचंड प्रमाणात सामग्री असू शकतो.

- **पायाभूत सिद्धांत**

पायाभूत सिद्धांत ही गुणात्मक सामग्री विश्लेषणाची एक पद्धत आहे, ज्याद्वारे संशोधक संकलित केलेल्या सामग्री मधून सिद्धांत बनवण्याचा प्रयत्न करतो. यात संकलित केलेल्या सामग्रीची पद्धतशीरपणे वर्गीकरण आणि तुलना करणे समाविष्ट आहे. गुणात्मक संशोधनाच्या क्षेत्रात भूमिकेची सिद्धांत आणि त्याचे विश्लेषण तुलनात्मकदृष्ट्या नवीन आहे. एकत्रित सामग्री चे विश्लेषण संकेतानाच्या तीन चरणांद्वारे केले जाते- म्हणजे प्रारंभिक संकेतन (म्हणजे संकेतन आणि त्यांना श्रेणींमध्ये ओळखणे), मध्यंतर संकेतन (म्हणजे कोर श्रेणी आणि सामग्री संपृक्तता निवडणे) आणि प्रगत संकेतन . या संपूर्ण अवस्थेत, सामग्री (आणि विशेषतः कोड आणि त्यानंतरच्या श्रेणींमध्ये उद्भवणार्या) दरम्यान एक सतत तुलनात्मक विश्लेषण होते, जे नंतर एक प्रेरक प्रक्रियेद्वारे अमूर्त संकल्पना आणि सिद्धांत निर्माण करते. वेगवेगळ्या संयोजनामध्ये तत्सम घटना वापरून एखादी विशिष्ट घटना का घडली हे स्पष्ट करण्यासाठी संशोधक सामग्री

चे विश्लेषण करतात, जे नंतर कार्यकारण स्पष्टीकरण मिळवण्यासाठी वापरले जातात. हे प्रकरण सिद्धांत बदलू शकतात जे नव्या प्रकरणांच्या आधारे सुधारित आणि बदलले जाऊ शकतात जोपर्यंत सर्व प्रकरणांमध्ये योग्य स्पष्टीकरण पोहोचत नाही.

• परिकल्पना विश्लेषण

परिकल्पना विश्लेषण, जसे की सामग्री विश्लेषणाप्रमाणेच, गुणात्मक सामग्री मधून उद्भवणार्या परिकल्पना शोधण्यासाठी दिसते. त्यास नंतरचे काय वेगळे करते, ते म्हणजे विषयासंबंधी विश्लेषण सामग्री मधून उद्भवणार्या स्पष्ट आणि अप्रत्यक्ष अर्थ या दोहोंवर लक्ष केंद्रित करते. हे वारंवार विश्लेषणाच्या इतर प्रकारांसह वापरले जाते. जेव्हा संशोधक लोकांची मते, दृष्टीकोन, अनुभव किंवा मूल्ये यातून उद्भवलेल्या परिकल्पना आणि नमुने ओळखण्याचा प्रयत्न करीत असतात तेव्हा विषयासंबंधी विश्लेषण उपयुक्त ठरते. परिकल्पना विश्लेषण शोधकर्त्यांच्या निवडीवर आधारित, प्रेरणात्मकपणे (स्वतःचे थीम) किंवा कपातपूर्वक (पूर्व-निश्चित परिकल्पना) केले जाऊ शकते. सामग्री विश्लेषणाची ही एक लवचिक पद्धत आहे, परंतु याचा अर्थ असा आहे की त्यास परिकल्पनेत संकेतन करण्याची जबाबदारी संशोधकावर पडते.

विश्लेषित केलेल्या निकालांचे स्पष्टीकरण करणे आणि लिहिणे या संशोधनाचे संपूर्ण उत्तर समजून घेण्यास महत्त्वपूर्ण आहे. विश्लेषण केलेल्या सामग्रीचे स्पष्टीकरण स्पष्ट आणि सोप्या पद्धतीने केले गेले आहे याची दक्षता घेतली पाहिजे. विश्लेषित सामग्री चा अहवाल देताना, संशोधकाने हे स्पष्ट केले पाहिजे की स्पष्टीकरण स्पष्टीकरण आणि अस्पष्ट आहेत. खराब व्याख्या आणि कमकुवत विश्लेषण, निष्कर्षांना अस्थिर बनवते आणि संशोधनाची सत्यता आणि विश्वासार्हता यांना अडथळा आणते.

